

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XII
2001 • Nr.5–6

DIN SUMAR:

MIRCEA AGABRIAN, O paradigmă sociologică a problemelor sociale.

OSCAR HOFFMAN, Cercetarea și inovarea – direcții strategice în promovarea tranziției
către societatea cunoașterii.

ANDA MOCULESCU, Dimensiuni ale succesului social în perioada de tranziție.

ANDREEA NICOLAESCU, RADU MĂLUREANU, Evoluția și percepția mișcării
sindicale în România postdecembristă.

PAULA TUFÎȘ, Condiția ritului de trecere în contemporaneitate.

**SOCIOLOGIE POLITICĂ ȘI SOCIALIZARE POLITICĂ; GÂNDIRE SOCIALĂ
ȘI POLITICĂ; METODOLOGIA ȘTIINȚELOR SOCIALE; DICȚIONAR SOCIOLOGIC;
COMENTARII; RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ; VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ; INDEX
ALFABETIC.**

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Dr. SORIN M. RĂDULESCU, redactor șef; dr. MARIA COBIANU-BĂCANU, redactor șef-adjunct; dr. IANCU FILIPESCU, secretar general de redacție; dr. MARIA LARIONESCU, redactor șef-adjunct; dr. DAN BANCIU, director al Institutului de Sociologie; dr. ȘTEFAN BUZĂRNESCU; dr. MIHAIL CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. EMILIAN DOBRESCU; dr. IOAN DRĂGAN; IOAN GLODEANU, secretar științific al Institutului de Sociologie; dr. OSCAR HOFFMAN; dr. PETRU ILUȚ; dr. MICHEL MAFFESOLI, Universitatea Paris; IOANA PETRE; dr. PAUL H. STAHL, membru de onoare al Academiei Române, director de studii la École de Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); dr. IVAN TCHALAKOV, Președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria; dr. ION VLĂDUȚ.

Redactor: MARIA LAZĂR COLFESCU

Microprocesare și tehnoredactare text: CRISTIANA TUTUNEA

REDACȚIA REVISTEI ROMÂNE DE SOCIOLOGIE:

Calea 13 Septembrie nr. 13, București, cod 76117,

Căsuța poștală 30, Oficiul 42, Tel. 411 85 32; 410 38 46/2417, Fax 411 85 32

Redactor: ANA BOROȘ

Tehnoredactare computerizată: DANIELA FLORESCU

Coperta: GIGI GAVRILĂ

© Copyright, 2002, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, București, România, P.O. Box 5-42, RO-76177,

Tel. (4021)411 90 08; (4021)410 32 00, Fax (4021)410 39 83

e-mail: edaca@ear.ro

www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XII, Nr. 5-6 • 2001

SUMAR

PROBLEME SOCIALE ALE TRANZIȚIEI

MIRCEA AGABRIAN, O paradigmă sociologică a problemelor sociale	463
OSCAR HOFFMAN, Cercetarea și inovarea – direcții strategice în promovarea tranziției către societatea cunoașterii	475
ANDA MOCULESCU, Dimensiuni ale succesului social în perioada de tranziție	483
ANDREEA NICOLAESCU, RADU ȘTEFAN MĂLUREANU, Dinamica și percepția mișcării sindicale în România postdecembristă.....	495
PAULA TUFIȘ, Condiția ritului de trecere în contemporaneitate	517

SOCIOLOGIE POLITICĂ ȘI SOCIALIZARE POLITICĂ

SIMONA ȘTEFĂNESCU, Conflictele contemporane între strategiile geopolitice și fundamentarea socială. Cazul conflictului din fosta Iugoslavie	525
ECATERINA BALICA, Dimensiuni ale socializării politice a adolescenților.....	541

GÂNDIRE SOCIALĂ ȘI POLITICĂ

IRINA CRISTEA, Configurații ale raportului dintre ordine și schimbare în societatea contemporană	553
ELENA COBIANU, CĂTĂLINA CIURARU, Dimensiunea morală a drepturilor omului.....	573

METODOLOGIA ȘTIINȚELOR SOCIALE

PETRUȘ ALEXANDRESCU, Sisteme electorale. Principiul majorității și limitele sale	583
--	-----

DICȚIONAR SOCIOLOGIC

OLIVIA CLĂTICI, O abordare sociologică a conceptului de instituție	589
--	-----

COMENTARII

SIMONA RAȘEEV, Factori socio-economici în generarea comportamentului de consum	607
ȘERBAN LANESCU, Corupția ca fenomen social.....	617
NICOLAE PERPELEA, Dispozitive și contracte ale comunicării televizuale	625

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

MIHAI C. TEODORESCU, <i>Filosofia nemuririi</i> , București, Editura Vega, 2001 (Mariana Nica); NICOLAE GROSU, <i>Pionieratul sociologic haretian</i> , București, Editura Expert,	
---	--

2001 (Dumitru D. Danciu); IOAN PETRU CULIANU, <i>Studii românești, I. Fantasmeme nihilismului. Secretul doctorului Eliade</i> , traduceri de Corina Popescu și Dan Petrescu, Editura Nemira, 2000 (Constantin Schifirneț); F. DIACONU, M. DIACONU, <i>Dicționar de termeni filosofici ai lui Lucian Blaga. Introducere prin concepte</i> , București, Univers Enciclopedic, 2001 (Constantin Schifirneț)	639
--	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Muzeul Satului – 65 de ani de la înființare (Cornel Dumitrescu)	647
---	-----

<i>INDEX ALFABETIC – 2001</i>	651
-------------------------------------	-----

O PARADIGMĂ SOCIOLOGICĂ A PROBLEMELOR SOCIALE

Conf. dr. MIRCEA AGABRIAN

Schimbarea socială prin care trece România – proces social care modifică cursul istoriei noastre – afectează structura și funcționarea organizării sociale și, totodată, presupune modificarea unor atitudini, comportamente și opinii ale unor grupuri mari de oameni, în unele aspecte, ale tuturor membrilor societății românești. Dar toate națiunile au probleme sociale, acestea nici nu trebuie să treacă prin schimbări de amploare a tranziției de la un sistem social-politic la altul, ca să se confrunte cu probleme majore de soluționat. Cu alte cuvinte, România nu este nici pe departe unică. Dar românii parcă au mai multe probleme sociale decât alte popoare. Acestea ne afectează pe toți, așa că este firesc să le studiem, să le cunoaștem și să căutăm soluții. Pentru aceasta trebuie să pornim de la câteva întrebări simple: Ce sunt ele? De ce există? Cine este responsabil pentru apariția lor? Cât de mult ne costă? Ce poate fi făcut în legătură cu ele? Putem observa cu ușurință că aceste întrebări iau doar câteva rânduri, dar răspunsul necesită o cercetare asiduă și laborioasă care, în cele din urmă, poate umple o bibliotecă cu cărți.

DEFINIȚIA PROBLEMEI SOCIALE

Trebuie să spunem că, la fel ca și în multe alte aspecte, sociologii nu sunt în acord deplin cu privire la modul de definire a problemei sociale. Din literatura consultată, definiția următoare ni se pare că întrunește rigoarea necesară unei operaționalizări eficiente în realul social: „O problemă socială este o condiție care afectează un număr semnificativ de oameni în moduri considerate nedorite, despre care există simțământul că poate fi făcut ceva prin acțiunea socială colectivă” [Horton, P., Leslie G., Larson, R., Horton, R., p. 2].

Analiza conținutului definiției date scoate la iveală patru idei distincte:

1. „O condiție care afectează un număr semnificativ de oameni...”.

Circumstanțele personale nu sunt probleme sociale, dar ele devin atunci când afectează și îngrijorează o mare parte din oameni. De aici se naște o întrebare firească: cât de mulți oameni trebuie să se găsească într-o asemenea situație? Trebuie să precizăm că nu există un număr exact de oameni care ar putea fi afectați, înainte ca o împrejurare să fie calificată ca o problemă socială. Dar când o

condiție afectează și îngrijorează suficienți oameni, astfel că mulți dintre aceștia o observă, vorbesc și scriu despre ea, înseamnă că există o problemă socială. Adaptând un exemplu după C. Wright Mills (1975), putem spune că dacă într-o societate de aproape 23 de milioane de locuitori numai un număr restrâns dintre aceștia sunt neangajați, unii chiar pentru că refuză să muncească, aceasta rămâne o problemă personală a fiecăruia în parte. Dar dacă în acea societate sunt peste 1,2 milioane de șomeri, avem de-a face cu o problemă socială.

Un mod de a măsura interesul public, despre o împrejurare care afectează viața oamenilor este să numărăm articolele dedicate acesteia în mai mulți ani și să le listăm. Spre exemplu, vom observa că în România, despre șomaj, se vorbea puțin în prima jumătate a anului 1990 și numai ca posibilitate, pentru ca în anii următori, numărul articolelor legate de această problemă să crească mereu. Să luăm în considerare problema educației. Dacă numărul absolvenților de liceu din țară care nu trec examenul de bacalaureat însumează doar câteva procente, atunci explicația trebuie căutată, în cea mai mare parte, în modul în care respectivii elevi au învățat. Dar dacă avem de-a face cu circa o treime din numărul total al liceenilor care au căzut la acest examen important, iar mass-media are drept cap de afiș mult timp această situație, atunci mai mult ca sigur că este vorba de o problemă socială care afectează sistemul de învățământ, părinții, tinerii și, bineînțeles, societatea în ansamblul acesteia. Când numărul articolelor despre o problemă socială începe să scadă, așa cum s-a întâmplat după o perioadă de timp de la desfășurarea bacalaureatului din anul 1998, atunci: **1.** interesul asupra problemei poate fi în declin; **2.** s-a ajuns la un aranjament politic care ar putea rezolva problema sau **3.** interesul public și îngrijorarea oamenilor ar putea fi captate de alte probleme.

2. „În moduri considerate nedorite...”. Orice problemă socială implică o judecată de valoare, o decizie că împrejurarea, condiția, este „rea”. Cu alte cuvinte, valorile pot defini sau nu o împrejurare ca o problemă socială. Suicidul, consumul de droguri, abuzul asupra copiilor sau femeilor, analfabetismul etc. – toate acestea pot fi definite ca probleme sociale prin valorile societății sau, raportându-ne tot la aceleași valori, ele pot fi considerate acceptabile. Dar nici o împrejurare sau condiție, cât de dramatică sau șocantă ar fi, nu este o problemă socială, până când valorile unui număr considerabil de oameni din societate nu o definesc ca o problemă. De aceea, tot Mills subliniază că: „Pentru a defini conflictele publice și necazurile personale trebuie să descoperim mai întâi care sunt valorile apreciate și amenințate și care sunt valorile apreciate și confirmate, ceea ce putem face printr-o analiză a tendințelor caracteristice ale epocii noastre” [1975, p. 40–41].

3. „Despre care există simțământul că poate fi făcut ceva...”. O împrejurare socială devine o problemă, când există credința că ceva poate fi făcut în legătură cu ea. Existența încrederii în posibilitatea de ameliorare sau soluționare a acesteia, îi determină pe oameni să o considere o problemă socială. Faptul că această credință este corectă poate fi determinat numai prin încercare. Între timp, existența speranței rezolvării este suficientă pentru a conduce oamenii să considere o anumită

împrejurare socială drept o problemă și să caute modalități de a face ceva în legătură cu aceasta.

4. „Prin acțiunea socială colectivă”. Dacă numai câțiva oameni sunt indignați de prezentarea excesivă a violenței la televiziune, nu există nici o șansă ca acesta să devină o problemă. Dar dacă zeci de mii de telespectatori împărtășesc indignarea față de această stare de lucruri și gândesc că ar trebui făcut ceva în legătură cu ea, apare o problemă socială. Putem spune că problemele sociale sunt acele situații care tulbură mulți oameni și declanșează interesul acestora, formează opinii și dezvoltă presiunea socială necesară pentru căutarea unei soluții.

Bazați pe cele spuse, putem concluziona că problemele sociale sunt *sociale prin origine* („O condiție care afectează un număr semnificativ de oameni...”); *sociale prin definiție* („În moduri considerate nedorite...”); și *sociale în tratarea lor* („Despre care există simțământul că poate fi făcut ceva prin acțiunea socială colectivă”).

Trebuie să remarcăm că o anumită înclinație, de cele mai multe ori aproape inconștientă, interpretează faptele sociale într-un mod care exprimă preferința cuiva pentru un set de valori sau are în vedere anumite interese personale. De aceea, înțelegerea unei probleme sociale specifice într-un fel care exclude total o asemenea înclinație este imposibilă, deoarece o problemă poartă implicit presupunerea referitoare la cauzele acesteia și felurile de politici care conduc la rezultate considerate dezirabile. Spre exemplu, problema sărăciei poate fi formulată „Ce nu este în regulă cu oamenii care sunt săraci?” sau „Ce nu este în regulă cu o societate care are așa de mulți oameni săraci?” În același fel putem aborda problema homosexualității, care a încins spiritele oamenilor politici, dar și a cetățenilor obișnuiți din țara noastră, cât și din multe alte țări. Aceasta a fost definită fie ca o problemă de devianță sexuală, fie ca o chestiune ce ține de libertatea personală, fie ca un comportament care încalcă morala creștină.

ÎNȚELEGERI GREȘITE ALE PROBLEMELOR SOCIALE

Mulți oameni cunosc câte ceva despre problemele sociale, însă cunoștințele lor sunt, în general, neorganizate, frecvent contradictorii și adesea incorecte. De asemenea, sunt destui ziariști, lideri de opinie, care în articolele și editorialele lor încearcă să analizeze probleme sociale majore cu care se confruntă societatea românească, dar folosesc destul de aproximativ sistemul conceptual și instrumentele metodologice ale sociologiei, economiei sau științei politice. Totodată, putem observa cu ușurință cum parlamentarii de orientări politice diverse au de obicei înțelegeri mult prea diferite despre natura și cauzele problemelor sociale. În fața acestei situații, se impune să prezentăm succint câteva dintre cele mai răspândite înțelegeri greșite ale problemelor sociale, care evidențiază superficialitatea cunoștințelor, lipsa lor de viabilitate și erorile în care oamenii se pot cantona.

Problemele sociale sunt adesea văzute ca fiind rezultatul unor disfuncționalități ce se produc în ordinea socială. Când regulile stabilite sunt ignorate sau violate, apare o problemă socială. Este adevărat că această accepțiune se potrivește unor probleme, dar ea estompează faptul important că multe altele sunt rezultatul comportamentului normal, care nu afectează în nici un fel normele sociale general acceptate. De exemplu, problema poluării nu este cauzată de oamenii și ramurile industriale care dintr-o dată au manifestat mai puțină grijă față de mediu, datorită unui alt fel de a proceda decât până acum. Avem în țară poluare de mult timp, deoarece am defrișat munții, am lansat în atmosferă emisiuni toxice și radioactive, am aruncat deșeuri în ape, resturile menajere le-am depozitat în locuri improprii etc. De aici putem spune că uneori *comportamentul normal, tradițional acceptat al oamenilor, contribuie tot atât de mult la apariția problemelor sociale ca și comportamentul anormal, deviant, antisocial*. Altfel spus, *problemele sociale sunt produse logice, normale și inevitabile ale valorilor și practicilor sociale prezente*.

Că problemele sociale sunt cauzate de oameni răi, imorali este probabil înțelegerea greșită cea mai răspândită dintre toate. Izvorul acesteia îl găsim în faptul că în multe feluri noi suntem condiționați să analizăm problemele în termenii simplei dihotomii bun-rău. Dar *fiecare problemă socială este un produs al existenței unor aranjamente și practici sociale* și nu în primul rând un rezultat al unui comportament rău și imoral făcut în mod deliberat. Operând cu această idee, cred că nu greșim dacă afirmăm că, în ultimă instanță, escrocheriile de anvergură de genul fenomenului Caritas sau a celor din serialul Țigareta, proporția incredibil de mare a economiei subterane, falimentele prin fraudare a unor bănci și fonduri de investiții și, nu în ultimul rând, mineriadele, care l-au avut în frunte pe Miron Cozma, își găsesc explicația esențială nu în concepțiile și comportamentele actorilor principali ai acestor evenimente sociale, ci în aranjamentele și practicile din societatea românească care au oferit „oportunitatea” apariției acestora și transformarea lor în probleme sociale.

Mai întâlnim credința că problemele sociale sunt create tocmai pentru că se vorbește despre ele. În acest sens, nu de puține ori presa din țara noastră a fost acuzată de unii oameni politici, până la afirmații care invocau lipsa de patriotism a ziariștilor care abordau probleme sociale spinoase. Dar trebuie să subliniem că numai un sistem social opresiv nu poate tolera libertatea opiniilor și a sentimentelor diferite. *Nu se cunoaște nici o situație în care un sistem social democratic a fost distrus de critică*. Dimpotrivă, absența dezbaterii publice poate perpetua problema și amâna orice acțiune în legătură cu ea, exact așa cum doresc unii oameni.

Pentru fiecare problemă socială există oameni care nu vor ca acea problemă să fie rezolvată. Spre exemplu, privatizarea și restructurarea sunt două dintre problemele sociale care se cer soluționate în economia românească, dar putem găsi un număr de oameni, grupuri și organizații care nu vor acest lucru. Fie că valorile grupului nu le definesc pe acestea ca probleme sociale (cei care sunt încă legați de

economia centralizată), fie că soluțiile care trebuie să fie adoptate pot afecta membrii grupului din punct de vedere al statusului, puterii, banilor, sentimentelor sau orice altceva. Trebuie să recunoaștem că aceasta este realitatea când analizăm atitudinile și comportamentul oamenilor față de aceste probleme sociale. Afirmăm că se dorește „restructurare dar până la poarta întreprinderii” ilustrează cu ironie o asemenea stare de lucruri.

Dacă analizăm – prin comparație cu alte țări din fostul lagăr comunist – ritmul și felul în care problemele sociale specifice perioadei de tranziție au fost soluționate în țara noastră, vom putea observa că, mai mult ca la alții, există pregnant *credința că prin pași mici, cu răbdare, timpul va rezolva toate problemele cu care ne confruntăm*. Această credință pur și simplu a *raționalizat inactivitatea*; ne-a făcut incapabili să luăm măsuri oportune și am ajuns într-o situație de adevărată criză. Să amintim că în Polonia, Ungaria și Cehia au fost aplicate, pe perioade mai lungi sau mai scurte, adevărate terapii de șoc, care au dat în cele din urmă roade atât în domeniul economic, cât și în cel social sau politic.

În general, oamenilor le-ar plăcea să rezolve problemele sociale fără să se schimbe nimic. Cercetătorii în domeniul științelor sociale sunt invitați să producă rapid panacee nedureroase, care vor rezolva problemele fără să se sacrifice bani, putere, status sau sentimente. Acest lucru este imposibil. Un exemplu edificator îl constituie *Schița privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România* elaborată de un colectiv sub conducerea profesorului Tudorel Postolache. Strategia preconizată avea ca obiectiv general tranziția la o economie de piață cu asigurarea unei protecții sociale deosebite: „... esența strategiei propuse constă în aceea ca tranziția la o economie de piață să se facă în termene cât mai scurte (dar evitând costuri sociale greu suportabile), ... în condițiile unui program de protecție socială eficace grupurilor defavorizate, unui nivel acceptabil de asigurare socială a întregii colectivități și promovării unei politici coerente, care să asigure creșterea treptată, dar efectivă a standardului de viață, a calității vieții” [T. Postolache, 1990, p. 12.].

Se prevedea o relansare imediată a economiei cu un ritm mediu de creștere a PIB estimat la 3,7–3,8 %. În aceste condiții, în funcție de mărimea împrumutului extern contractat, se prevedea ca între 1995 și 2002 consumul populației României să ajungă, la indicatorii de bază, la nivelul consumului mediu european. Nu greșim dacă afirmăm că situația actuală a țării noastre are puține lucruri comune, cu cea preconizată, în culori atât de atrăgătoare, în documentul menționat.

ATITUDINILE OAMENILOR FAȚĂ DE PROBLEMELE SOCIALE

Valorile și atitudinile noastre determină înțelesurile pe care le atașăm faptelor pe care le observăm. Studiul unora dintre cele mai răspândite atitudini față de problemele sociale ne ajută să arătăm de ce oamenii reacționează la fapte în moduri atât de diferite.

Posibil, cea mai răspândită atitudine este aceea a *indiferenței*. Puțini dintre noi se îngrijorează prea mult despre lucruri care nu ne amenință. Presiunile care vin

din partea școlii, familiei, prietenilor, locului de muncă sau altor obligații ne mențin atât de ocupați, încât în timpul liber căutăm să ne distrăm și să ne relaxăm și nicidecum să studiem problemele sociale. Interesul general într-o problemă este probabil să apară, numai atunci când oamenii simt o amenințare serioasă a bunului lor trai, ori încearcă un adevărat șoc când valorile le sunt puse sub semnul întrebării sau chiar anulate.

O altă atitudine comună este *acceptarea pasivă a necazurilor*. Milioane de oameni îndură mari suferințe, chiar foamea, cu calm și stoicism. Oameni care cred că cel mai bun mod de a face față unei probleme grele este să o îndure în liniște, nici nu vor încerca să rezolve acea problemă. În partea opusă găsim *cinismul* pe care îl manifestă unii oameni față de problemele sociale. Acesta îl putem constata în afirmația acestora că discuția și acțiunea în legătură cu o problemă sau alta reprezintă doar pierdere de timp. Ei consideră că oamenii sunt motivați doar de propriul interes și că alte motive „nobile” nu reprezintă decât iluzii. Pentru acești oameni, preocuparea oricărui politician pentru soluționarea unei probleme sociale nu este altceva decât ipocrizie.

Nu sunt rare atitudinile care văd problemele sociale ca *pedeapsă divină* pentru păcatele noastre. Dacă există războaie, inundații și cutremure, prețuri mari sau mici sau oricare alte calamități, unii le proclamă pedeapsa lui Dumnezeu pentru păcatele ființei umane. Dar toate întrebările despre intervenția lui Dumnezeu în problemele umane și rosturile penitențelor și rugăciunilor aparțin domeniilor religiei și filosofiei și nu sociologiei. Desigur că există întrebări pentru care nu avem nici o tehnică științifică pentru a le găsi răspuns, cel puțin pentru moment, dar în studiul problemelor sociale, sociologii, ca oameni de știință, trebuie să le analizeze în termeni sociali și nu supranaturali.

Spre deosebire de asemenea înțelegeri, abordarea sociologică a problemelor sociale trebuie să urmărească: **1.** conștientizarea problemelor prezente cu care se confruntă societatea; **2.** dobândirea de cunoștințe factuale cât mai riguroase în legătură cu principalele probleme sociale; **3.** înțelegerea originilor sociale ale acestora și modul în care pot evolua; **4.** abordarea inteligentă a relației dintre teorie și practică, astfel că toate teoriile trebuie testate și, la rândul lor, toate politicile sociale care se aplică să se întemeieze pe teorii verificate și, **5.** un sens al perspectivei, astfel că o problemă trebuie văzută în relația acesteia cu trecutul și prezentul societății, fără distorsiuni și exagerări.

MODALITĂȚI DE STUDIU AL PROBLEMELOR SOCIALE

Deoarece atât rădăcinile cât și consecințele fiecărei probleme sociale sunt extinse, studiul acestora reclamă un punct de vedere comprehensiv. Acest lucru îl asigură pe deplin cadrul de referință sociologic, care presupune cel puțin trei modalități de abordare distincte: **1.** dezorganizarea socială care însoțește orice schimbare socială; **2.** devianța personală; **3.** conflictul de valori. Fiecare din aceste abordări este angajată în analiza problemelor sociale specifice.

1. Studiul problemelor sociale prin abordarea dezorganizării sociale.

Toată viața socială se produce într-un set definit de reguli. Comportamentul indivizilor și grupurilor este controlat printr-o vastă rețea de reguli și norme sociale, care stabilesc comportamentele permise, dorite sau obligatorii. La nivelul cel mai formal, care este cel al legii, normele sunt codificate – adică ele sunt scrise și prevăzute cu sancțiuni pentru fiecare violare a acestora. Însă, multe din normele existente în orice societate nu au caracter formal ca legile. Acestea iau forma anumitor așteptări, despre cum vor acționa oamenii. Noi ne așteptăm ca părinții să-și iubească copiii, polițiștii să asigure impunerea legii și muncitorii să aibă de lucru. Astfel de așteptări le găsim în aproape fiecare aspect al vieții și operează neobservat atâta timp cât ele o fac eficient. Așteptările sunt interiorizate de membrii societății și asigură funcționarea lină, normală a societății. De obicei, oamenii acționează așa cum alții se așteaptă să acționeze, iar conceptele morale de „drept”, „natural” și „bun” devin asociate cu aceste moduri obișnuite de comportare. Dar nu totdeauna regulile funcționează eficient. Ele pot deveni învechite sau irelevante din cauza schimbărilor sociale rapide. Oamenii încearcă să se adapteze la noile condiții urmând modurile „onorabile”, verificate în timp, dar în loc de satisfacții ei experimentează sentimentul frustrării și al nefericirii. Ordinea și predictibilitatea sunt înlocuite de confuzie și haos. Aceasta este condiția dezorganizării sociale. Datorită acestui lucru, unul din modurile de cercetare a problemelor sociale este prin analiza dezorganizării sociale care acompaniază orice schimbarea socială.

În mod specific, cercetarea problemelor sociale, prin abordarea dezorganizării sociale, ridică câteva întrebări care trebuiesc puse:

- *Care au fost regulile și practicile tradiționale?*
- *Ce schimbări sociale majore le-au făcut ineficiente?*
- *Care din vechile reguli sunt acum ineficiente? În ce măsură?*
- *Este schimbarea socială continuă? Cât de repede se desfășoară? În ce direcție?*
- *Cine sunt oamenii nemulțumiți de schimbare? Ce soluții propun aceștia?*
- *Cum se potrivesc soluțiile variate tendinței schimbării sociale?*
- *Ce reguli noi pot fi acceptate să reglementeze societatea în viitor?*

2. Studiul problemelor sociale prin abordarea devianței personale. În

utilizarea acestei abordări cercetăm motivația și conduita anumitor oameni, al cărui comportament generează probleme, sau comportamentul ca atare, dacă el este o problemă. Acești oameni sunt devianți, deoarece comportamentul lor este legat în multe feluri de problemele sociale. Avem nevoie să știm cum se dezvoltă devianța personală și ce tipuri de persoane deviante sunt frecvent implicate în probleme sociale.

Devianța personală este implicată în apariția și dezvoltările problemelor sociale, în câteva moduri diferite. Astfel, unii devianți sunt oameni adaptați nesatisfăcător, ale căror acțiuni impulsive, ura care îi domină și necesitățile

emoționale îi implică într-un conflict continuu. Evident că astfel de oameni contribuie la crearea problemelor sociale. Alți devianți devin problemă, când ei sunt stigmatizați de o societate care insistă pe etichetarea comportamentului acestora. În sfârșit, *pattern*-urile subculturilor deviante sunt inevitabile în societățile complexe.

În plus de cele arătate, când schimbările sociale se produc cu rapiditate, vechile norme cad și comportamentele considerate deviante se răspândesc. Astfel este de prevăzut că, în timpul perioadelor de schimbări sociale rapide, comportamentul neconform cu normele și obișnuințele va crește. De aici și înmulțirea problemelor sociale prin amplificarea comportamentului deviant. Exact ce se întâmplă în perioada de tranziție spre democrație, pe care o străbat toate țările care au ieșit din sistemul comunist, timp în care s-a declanșat o veritabilă erupție a devianței sociale: „Din nefericire, procesul de tranziție de la o societate la alta nu se derulează lin și uniform, ci contradictoriu și conflictual, întrucât se mențin o serie de structuri, instituții și mentalități birocratice, precum și unele norme și reguli sociale și juridice depășite și perimate, ceea ce concretizează starea de *anomie*, de lipsă de eficiență și funcționalitate a unor prescripții normative și care perturbă desfășurarea normală a relațiilor dintre indivizi, grupuri și instituții” [Dan Banciu, Sorin M. Rădulescu, 1994 p. 13].

În abordarea devianței personale, pentru a analiza problemele sociale trebuie să punem întrebările următoare:

- *Ce persoane și grupuri deviante sunt implicate?*
- *Sunt oamenii devianți, în mod fundamental, adaptați nesatisfăcător la cultura societății? Sau ar trebui ca aceștia să fie considerați doar membri adaptați subculturii lor deviante?*
- *Sunt devianții înșiși o problemă?*
- *Cât de mult din devianță este un produs al etichetării? Face devianța rău altcuiva decât devianților înșiși?*
- *În fenomenul devianței sunt implicate normele contraculturilor? Care sunt aceste norme?*
- *Cât de mult din devianța anumitor grupuri sociale izvorăște din ineficiența normelor sociale general acceptate?*
- *Ce alternative există pentru soluționarea acestor situații?*

3. Studiul problemelor sociale prin abordarea conflictului de valori.

Valorile unei societăți reprezintă preferințele și respingerile ei. Forma și trăsăturile unei societăți derivă din valorile ce o guvernează. Mai mult decât atât, societățile moderne sunt caracterizate prin diversitate și eterogenitate. Fiecare societate are mai multe seturi de valori, lucru din care rezultă în mod firesc dezacordul valorilor. Conflictele de valori în societatea modernă contribuie la producerea problemelor sociale astfel: în primul rând, duc la producerea acestora, redactare și, în al doilea rând, alimentează confuzia morală care încurajează devianța personală.

Multe dintre cele mai dezagreabile conflicte, care se ridică în jurul problemelor sociale, se referă la faptul că situația dată este corectă, dezirabilă sau ea trebuie considerată o problemă socială. Acest lucru se produce deoarece condițiile sociale date nu afectează în mod egal toate părțile implicate. Unele părți profită de situațiile care produc dezavantaje pentru alții. Și dacă profitul ori avantajul este sau nu implicat, diferențele de valori rămân și conduc la definiții conflictuale ale situațiilor sociale. Credem că problema restituirii caselor naționalizate în perioada comunistă poate reprezenta un exemplu bun. Astfel, respectarea strictă a proprietății private este o valoare fundamentală, pentru sistemul democratic la care se raportează toți cei care doresc stabilirea unei situații sociale corecte. Dar ca valoare și ca problemă socială ea nu este recunoscută de oamenii care sunt tributari concepțiilor comuniste, egalitariste și de cetățenii care sunt afectați de restituirea acestor case. Aceasta pentru că, așa cum scrie Vladimir Tismăneanu referindu-se la țările aflate în tranziție: „Abdicarea regimurilor comuniste n-a însemnat colapsul imediat al culturilor politice comuniste – toate obiceiurile, mentalitățile, atitudinile, simbolurile și valorile care pătrunseseră de decenii în viața socială” [Vladimir Tismăneanu, p. 212].

Întrebările care trebuie puse în abordarea conflictului de valori pentru analiza problemelor sociale sunt:

- *Care sunt valorile în conflict?*
- *Cât de „adânc” este conflictul?*
- *Ce segmente din societate susțin fiecare din valorile competitive?*
- *Care valori sunt în concordanță cu alte valori mai largi, ca democrația și libertatea?*
- *Ce valori ar putea sacrifica fiecare din soluțiile avute în vedere?*
- *Sunt în prezent unele probleme insolubile, din cauza conflictelor de valori ireconciliabile?*

ISTORIA NATURALĂ A PROBLEMELOR SOCIALE

Ideea unei serii regulate de etape prin care o problemă socială trece, în procesul definirii și soluționării acesteia, a fost enunțată pentru prima dată de americanii Richard C. Fuller și Richard R. Myers [1941, p. 320–328] și elaborată de alți doi sociologi americani, Malcom Spectator și John Kituse [1975, p. 145–159]. Seria de patru etape, care acoperă procesualitatea unei probleme sociale, a fost denumită *O istorie naturală a problemelor sociale* [Horton, Paul B., Leslie, Gerald R., Larson, Richard F., Horton, Robert L., 1997, p. 27] Prezentăm etapele respective în mod succint.

Etapă 1-a: Necazurile personale în contextul problemelor sociale. Multe situații, care în cele din urmă sunt definite ca probleme sociale, nu sunt considerate de la început în acest mod. Acest lucru se întâmplă numai atunci când necazurile și plângerile oamenilor dezvoltă grupuri de interese.

Etapa a 2-a: Recunoașterea oficială. Începe atunci când unele instituții, departamente și agenții guvernamentale răspund la plângeri. Percepțiile oficiale sunt alimentate cu părerile experților în domeniu. Dacă agenția sau instituția guvernamentală acceptă legitimitatea problemei atunci se creează o organizație menită să o soluționeze.

Etapa a 3-a: Transferul plângerilor. Indiferent de intenția instituțiilor, departamentelor sau agențiilor implicate – adică, dacă acestea încearcă în mod serios să amelioreze situația ori doar caută să abată atenția de la ea – în general, birocrății răspund rareori cu succes sau măcar satisfăcător problemei reclamate spre soluționare. În această a treia etapă, plângerile se transferă de la deținătorii de origine la deținători noi, care apar în urma răspunsului venit din partea instituțiilor abilitate și care, prin ecoul defavorabil pe care îl produce, sensibilizează și mai mulți oameni.

Etapa a 4-a: Urmărirea strategiilor alternative. Dacă primele răspunsuri oficiale sau cele revăzute, care de obicei urmează, sunt adecvate, etapele 3 și 4 pot să nu se dezvolte niciodată. Dacă nu se întâmplă așa, și dacă încrederea publică în instituțiile oficiale se deteriorează, atunci va fi atinsă etapa finală în care se înregistrează deziluzia față de răspunsurile oficiale și se trece la urmărirea unor strategii alternative. Cei care se plâng ajung la concluzia că problema nu poate fi rezolvată în cadrul sistemului și, în consecință, reacționează, ca să se autoprotejeze, prin adoptarea unor soluții ale problemelor cu care se confruntă pe plan local sau privat. Astfel de soluții pot fi temporare sau permanente, depinzând de interacțiunea continuă între cursul nemulțumirilor oamenilor și răspunsurile oficiale la acestea. Spre exemplu, înființarea unor școli și universități private reprezintă parțial un răspuns la problema posibilităților limitate ale învățământului de stat subvenționat, după cum grevele „spontane” constituie un mod de a accelera găsirea soluțiilor în conflictele sociale.

Deși în mod logic seria etapelor în definirea și soluționarea problemelor sociale este suficient de clară, rămâne important să precizăm că nu există numai un singur model general, și că tratarea problemelor specifice are o mare diversitate de forme. Conceptul unei istorii naturale a problemelor sociale este un instrument pentru analiză și nu analiza însăși.

În concluzie, subliniem că fiecare problemă socială trebuie să fie analizată în termenii relației cu schimbarea socială și dezorganizarea socială, implicării *pattern*-urilor comportamentului deviant și valorilor în conflict, ce aparțin grupurilor sociale variate. În ansamblul lor, cele trei repere teoretice și metodologice precizate, nu reprezintă un panaceu al faptelor și interpretărilor atât de diverse și nici o explicație restrânsă la un punct de vedere particular. În schimb, credem că pot asigura o deschidere interesantă și posibilă care, la rândul ei, poate stimula cercetătorii din domeniu să caute o înțelegere mai bună a piesei, din păcate de multe ori o dramă, în care toți oamenii societății sunt atât actori cât și spectatori.

BIBLIOGRAFIE

1. BANCUI, D., RĂDULESCU, S., *Corupția și crima organizată în România*, București, Editura „Continent XXI”, 1994.
2. CUSSON, M., *Devianța*, în *Tratat de sociologie*, coord. Raymond Boudon, Editura Humanitas, București, 1997.
3. DURKHEIM, É., *Despre sinucidere*, București, Editura Humanitas, 1993.
4. FULLER, R., MYERS, R., *The Natural History of a Social Problem*, „American Sociological Review”, 6, 1941.
5. HORTON, P., LESLIE G., LARSON, R., HORTON, R., *The Sociology of Social Problems*, New Jersey, Prentice Hall, Twelfth Edition, 1997.
6. LARIONESCU, M., RĂDULESCU, S., RUGHINIȘ, C., *Cu ochii minierului. Reforma mineritului în România*, București, Editura Gnosis, 1999.
7. MANIS, J., *Analyzing Social Problems*, New York: Praeger, 1984.
8. MILLS, W., *Imaginația sociologică*, București, Editura Politică, 1975.
9. NECULAU, A., *O perspectivă psihologică asupra schimbării*, în: *Psihologie Socială. Aspecte contemporane*, coord. Adrian Neculau, Iași, Editura Polirom, 1996.
10. POSTOLACHE, T. (coord.), *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România*, Editura București, 1990.
11. SIMON, D., *Social Problem & The Sociological Imagination. A Paradigm for Analysis*, McGraw-Hill, Inc., 1995.
12. SPECTATOR, M., KITUSE, J., *Social Problems: A Reformulation*, „Social Problems”, 1975.
13. TISMĂNEANU, V., *Reinventarea politicului. Europa răsăriteană de la Stalin la Havel*, Iași, Editura Polirom, 1997.
14. VALADE, B., *Schimbarea socială*, în *Tratat de sociologie*, coord. Raymond Boudon, București, Editura Humanitas, 1997.
15. ZAMFIR, C., *Strategii ale dezvoltării sociale*, București, Editura Politică, 1977, p. 44–49, 56–58.
16. ZAMFIR, ELENA, ZAMFIR, C. (coord.), *Politici sociale. România în context european*, București, Editura Alternative, 1995.

CERCETAREA ȘI INOVAREA – DIRECȚII STRATEGICE ÎN PROMOVAREA TRANZIȚIEI CĂTRE SOCIETATEA CUNOAȘTERII

OSCAR HOFFMAN

Pentru ca procesul de tranziție din România să se realizeze în alternative benefice (căci pot exista și alternative nefavorabile, care ne-ar plasa în situația de marginalizare și necompetitivitate, cu efecte negative asupra evoluției generale a țării și a modului de viață al populației) el trebuie să îmbine, pe cât posibil, în mod armonios și simultan, complexul de schimbări cerute de rezolvarea problemelor de ordin intern (realizarea unei societăți de tip capitalist, cu o economie pe piață dinamică și competitivă, o democrație consolidată și un liberalism modern, capabile a asigura securitatea și protecția socială a populației, integrarea în structurile euro-atlantice etc.) cu schimbările ce au loc actualmente pe plan internațional.

Contextul internațional, de care noi se cuvine a ține seama, prezintă o realitate în continuă transformare, sub acțiunea unui set de factori și procese aflate în strânsă interacțiune, dar care se desfășoară cu viteze inegale, în direcții uneori opuse și evidențiind, chiar, mecanisme de promovare contradictorii.

Occidentul (mai corect țările occidentale avansate) cunosc și ele o serie de procese de tranziție, cum ar fi trecerea de la societățile de tip industrial spre cele ale cunoașterii (postindustriale), de la economiile naționale spre economia globală (în care economiile naționale devin „regiuni ale economiei globale”) de la dezvoltarea „în risipă” spre modelele dezvoltării durabile, de la managementul de tip tehnocentrico-birocratic (Taylor, Ford, Fayol, Weber) spre managementul „centrat pe om” (conform programelor Uniunii Europene) etc. Fiecare dintre aceste procese particulare ale tranziției urmărește a rezolva aspecte ale *crizei actuale de model* (criza modelului sociocultural „modern” elaborat pe parcursul secolelor XVII–XIX și care mai persistă încă) ce se caracterizează prin epuizarea valențelor pozitive ale setului de principii, norme, modalități de acțiune și actori ai schimbării și căutarea unor noi modele capabile a promova pe mai departe dezvoltarea. Precizăm că termenul „model sociocultural” nu are în vedere sensul dat în limbajul comun, de fapt exemplar ce trebuie preluat și urmat de către alții, ci se referă la înțelesul științific de structură de principii, valori, norme, comportamente și actori sociali ce caracterizează viziunea despre lume și modul de acțiune corespunzător, specific unei comunități umane date.

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XII, nr. 5–6, p. 475–482, București, 2001

Pentru a putea realiza această „cuplare” (îmbinare) a schimbărilor cerute de aspectele interne și externe, România trebuie să își mobilizeze resursele sale disponibile, să le redefinească, să le reconstruiască într-un dispozitiv nou și să le valorizeze cât mai benefic (în condițiile în care una din resursele noi – resursa timp – este deosebit de presantă). Ar fi foarte ușor dacă, în această acțiune de reconstrucție a realității noastre, am dispune de resurse suficiente (ceea ce în limbajul managerial se cheamă decizii în situația cea mai bună – „the best situation”). În fapt, țara noastră (ca și în alte țări aflate în situații similare) își definește strategiile de acțiune în „situații de constrângere”, cu alte cuvinte, în condițiile penuriei de resurse (materiale, financiare, socio-umane etc.). De aceea, în procesul tranziției *suntem obligați să operăm selecții și să ne precizăm o serie de priorități strategice*. În materialul de față ne vom ocupa doar de procesele complexe legate de tranziția de la societatea de tip industrial (caracteristică țărilor avansate), spre un tip de societate a cunoașterii (termen preferat și de Uniunea Europeană față de alte formulări folosibile, cum ar fi societatea informațională).

Ce este societatea cunoașterii?

Mai întâi, se cuvine a preciza *ceea ce nu este* o asemenea societate, spre a ne feri de unele abordări mai simpliste. Nu este vorba de o societate care folosește cunoașterea sau, chiar, care pune cunoașterea la baza acțiunii umane. O asemenea abordare nu ar defini o societate de tip nou, căci și societățile de tip industrial au pus știința și (în genere) aspectele cunoașterii la baza dezvoltării lor. Se știe că industria chimică (o creație a celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea) a fost concepută și realizată direct pe baza gândirii științifice oferite de chimia ce se formase. Ulterior, noi ramuri industriale încep a fi create pe baze științifice: industria alimentară (pe baza descoperirilor lui L. Pasteur), industria electrică (unii consideră creația acesteia, pe baza teoriilor științifice ale epocii, ca o nouă revoluție industrială) etc. Societățile industriale moderne pun cunoașterea științifică la baza activităților de producere a bunurilor și serviciilor materiale, industria rămânând ramura economico-socială principală.

În acest moment al discuției se cere a preciza modul de definire a unui tip de societate. După punctul de vedere a lui D. Bell (ce este luat ca principiu în genere acceptat), un tip de societate se definește prin sectorul în care este concentrată ponderea principală a populației ocupate a unei țări. În acest sens:

– *societățile agricole* sunt acelea în care populația ocupată se află concentrată prioritar în sectorul I (agricultură, silvicultură, exploatare miniere, eventual pescuit, vânătoare);

– *societățile industriale* sunt acelea în care populația ocupată se află concentrată prioritar în sectorul II (al prelucrării resurselor obținute în sectorul I și cu deosebire în industrie și serviciile anexe ale acesteia: transport, comerț etc.);

– în definirea *societății cunoașterii*, primul fapt ce se impune este a crea o nouă împărțire (de tip postindustrial) a sectoarelor economice (fapt realizat la început de D. Bell) și anume: *sectorul I* (exploatarea directă a resurselor naturale și

cu deosebire agricultura), *sectorul II* se divide în două subsectoare (cu semnificație specifică sub aspectul promovării dezvoltării) și anume *subsectorul a* (legat de industriile electronice, ale automatizării și robotizării, a ceea ce generic se cheamă tehnologiile informatice) și *subsectorul b* (industriile tradiționale); *sectorul III* (al serviciilor) se divide în trei noi sectoare cu sens și rol divers în promovarea noului tip de societate: *sectorul III* se referă la serviciile subordonate sectoarelor I–II (transport, comerț, bănci de investiții etc.), *sectorul IV* serviciile sociale (asistența sanitară, turismul, protecție socială etc.) și *sectorul V* – sectorul serviciilor informatice (învățământul, cercetarea-inovarea, culegerea-prelucrarea-difuzarea informației, managementul etc.). *Societatea cunoașterii se poate defini* ca fiind aceea în care ponderea principală a populației ocupate se află concentrată în sectorul V (serviciile informatice) și subsectorul „a” al industriei (generatoare de tehnologie informatică).

Termenul de societate a cunoașterii este preferat celui de societate informatică (sau informatizată) deoarece:

- cunoașterea depășește elementul informatic, oferind o structură de sensuri, simboluri, imagini și principii elaborate pe baza informației;
- cunoașterea depășește elementul informatic deoarece ea realizează această structurare (și restructurare) a informației, folosind și elemente extrainformaționale (valori, norme, idealuri, precepte religioase și morale în genere, metafore și imagini estetice etc.).

Și acum, să ne reîntoarcem la problema esențială pe care o discutăm: cum ar putea țara noastră să realizeze tranziția spre societatea cunoașterii (și din perspectiva dezvoltării durabile)? Am arătat ce nu este societatea cunoașterii, am definit (operațional) ce este aceasta, să vedem cum se caracterizează ea.

Societatea cunoașterii reprezintă un nou tip de societate (în cadrul evoluției societăților de tip capitalist de la manufactură, cooperăția simplă și marea industrie), deoarece ea modifică radical tipul de resursă pe care se bazează și care asigură prosperitatea. Societatea industrială folosește ca resursă cunoașterea, dar resursele sale principale rămân cele de ordin material (substanța și energia) ce stau la baza avuției sale (produsele materiale create, în principal, de marea industrie). Societatea cunoașterii folosește și ea, evident, resursele materiale pentru a crea produse materiale (necesitățile de trai nu pot fi satisfăcute doar și nici în primul rând prin cunoaștere, ci prin hrană, îmbrăcăminte, locuințe, mașini, medicamente, drumuri, avioane, vapoare etc.), dar resursa principală ce generează noua avuție a societății devine cunoașterea. *Societatea cunoașterii este societatea ce folosește prioritar cunoașterea, pentru a produce prioritar cunoaștere* (programe, invenții, patente, principii, educație, decizii, imagini și simboluri etc.). Cunoașterea este „materia primă” a principalelor activități ale acestui nou tip de societate. Învățământul, cercetarea, producerea de programe și produse inteligente, managementul etc. „conservă” și produc cunoașterea.

Această caracterizare generală ne conduce la o *concluzie esențială*. Dacă societatea industrială se bazează, prioritar, pe producerea resurselor materiale

pentru a crea produse (bunuri, servicii, contexte), materiale, acest lucru implică o realitate socială specifică: actorii principali (grupurile socioprofesionale) sunt cei ce activează direct în domeniul „producției materiale” și asigură crearea și funcționarea tehnicii productive.

În societatea cunoașterii, actorii principali devin „noile elite intelectuale”, cei ce produc, folosesc și reproduc cunoașterea. Aceștia sunt profesorii, cercetătorii, managerii, artiștii, toți cei aflați în diversele compartimente ale creării și mănuirii directe a cunoașterii.

În acest fel se modifică radical și sistemul instituțional al societății, trecându-se de la cel specific societății industriale (în care axul principal era cel al întreprinderilor industriale), spre cel al societăților cunoașterii (construite pe axul instituțiilor de învățământ, cercetare, inovare, manipulare a informației etc.).

Societatea cunoașterii are ca actori principali de promovare a dezvoltării noile elite intelectuale și ca instituții centrale universitățile, institutele de cercetare-inovare, centrele de consultanță și management etc.

Acum vom putea ușor înțelege de ce direcțiile strategice (prioritare) ale tranziției țării noastre trebuie să plaseze cercetarea și inovarea la un loc central.

În contextul tranziției globalizate spre societatea cunoașterii, *cunoașterea devine atât resursa principală a dezvoltării, cât și cauza principală a noilor tipuri de inegalități ce se prefigurează și adâncesc.*

Cercetarea-inovarea devin „punctul de sprijin” al dezvoltării, competitivității, suveranității și prosperității naționale.

O nouă concepție se impune a se forma și pune la baza acțiunilor noastre, concepție care să asigure „ruptura” (termen din ce în ce mai des folosit în documentele oficiale ale Uniunii Europene) cu tipul depășit de practică, specific societăților industriale.

Această nouă concepție are un rol esențial, căci ea ne modelează gândirea, felul de a înțelege și dă sens realităților sociale de azi și soartei țării noastre. Spunem o banalitate atunci când amintim că *lumea capătă un sens pentru noi pe baza concepției noastre despre ea și că așa cum interpretăm lumea, așa și ne comportăm în cadrul ei.* Cu alte cuvinte, oamenii nu trăiesc într-o lume a semnalelor fizice, „obiective” ca restul animalelor, ci într-o lume simbolic construită de ei înșiși, ce le direcționează, ulterior, propria activitate (cu eficacitate pozitivă sau negativă, evident).

Ceea ce se remarcă și este deosebit de dăunător constă în aceea că adesea *noi dorim să construim societatea cunoașterii punând în evidență o concepție specifică viziunii societăților industriale.*

În mod concret, vorbim foarte adesea de cercetare (ca și de învățământ) ca despre un serviciu în care se consumă bani, fără să ne dăm seama de faptul că *cercetarea-inovarea devin un mod principal de producere a avuției naționale.* În același mod, vorbim de integrarea în structurile europene prin sporirea competitivității producției (și ca bază a exporturilor) fără să ne dăm seama că

principalul domeniu al competiției mondiale s-a și deplasat în sfera cercetării și inovării (ca și în aceea care privește pregătirea umană).

Efectele acestei *subaprecieri a domeniului cercetării-inovării* se văd, din păcate, de pe acum prin degradarea accentuată a sistemului național al cercetării, subzistența sa la „limita de avarie”, migrația cadrelor de bază din cercetare (în străinătate sau alte ramuri în economia națională), alocațiile derizorii acordate acestei activități, salarizării cu totul de neconceput etc.

Înțelegerea rolului strategic prioritar al cercetării-inovării trebuie să se exprime într-o *nouă practică de guvernare a tranziției*, care să sigure, în fapt, transformarea științei (alături de celelalte dimensiuni ale cunoașterii) în factor direct al reconstrucției sociale. Dar pentru aceasta nu este suficient a decreta rolul prioritar al științei.

Pentru ca cercetarea-inovarea să devină un ax al construirii societății cunoașterii, subsistemul social al cercetării-inovării trebuie el însuși să se modifice radical.

Politica în domeniul științei modifică, în primul rând, viziunea despre știință și cercetarea științifică.

Actualul model sociocultural, în care se creează și se practică cercetarea-inovarea, suferă o serie de lacune ce devin tot mai perturbante pe măsură ce cerințele trecerii spre societatea cunoașterii devin și ele tot mai presante. Dintre aceste lacune, amintim:

- *scientismul* – transformarea științei într-un „domeniu” separat al culturii, iluzia că știința ar fi neutră axiologic, că ar prezenta „adevăruri obiective”, apte a aduce totdeauna un spor de eficacitate, pe care „specialiștii” îl pot realiza prin „manipularea” cunoașterii (Francis Bacon: cunoscând cauzele putem stăpâni efectele);

- *raționalismul exclusivist* – considerarea demersului științific ca o activitate umană supusă doar rigorilor demonstrației, omițându-se că și creatorii științei sunt oameni supuși unor interese, pasiuni, concepții, prejudecăți etc.;

- *fragmentarismul* – viziunea „pe parcele” asupra realității, studierea acestora prin „discipline” autonome una de alta, fără a se lua în considerație unitatea lumii și cerința unei viziuni unitare despre lumea în care trăim; crearea unui model al cunoașterii bazat pe „știință lângă știință” și „tehnologie lângă tehnologie”, acțiunea pe principiul „aici și acum” etc.

Acest model este astăzi depășit, trecerea spre societatea cunoașterii impunând *un alt mod de a concepe, crea și folosi știința*.

1. Se cuvine a ne modifica viziunea despre ceea ce este știința și care este scopul său. Știința nu poate fi considerată ca o simplă „reflectare obiectivă” a realității, ci este și ea (ca toate produsele umane) o creație a noastră, o construcție ce se instituie prin complicate procese sociale de „negociere”, de competiție și chiar concurență între diversele teorii „canditate la recunoaștere socială”. Știința realizează o corespondență (de niveluri diferite) între ideile noastre și obiectul cercetat, dar, uneori, știința își creează propriul obiect de cercetare sau oferă modele alternative asupra acestuia.

Scopul științei nu este, pur și simplu, producerea cunoașterii (ca și când preocupările și responsabilitatea oamenilor de știință s-ar opri la a oferi cunoaștere). Știința trebuie să contribuie la satisfacerea necesităților umane (acesta este scopul) prin crearea cunoașterii (acesta este mijlocul).

2. În acest caz, structura cercetării și construcția socială a științei se modifică. „Noua alianță” (Iliya Prigogine) impune unitatea și cooperarea științelor, lichidarea fragmentarismului, și, cu deosebire, unitatea și cooperarea așa-ziselor științe ale naturii, pe de o parte, cu științele socio-umane, pe de altă parte. Știința, prin natura sa, este socio-umană. Unitatea ontologică (existențială) între natură-om-societate este baza unității științelor. *Natura este în om și societate, iar societatea și omul modifică permanent natura.*

„Cooperarea științelor” exprimă, în fond, cerința cooperării oamenilor de știință care, din păcate, sunt, în mare măsură, formați în viziunea „știință lângă știință”. Cooperarea dintre oamenii de știință presupune schimbarea viziunii despre știință din partea acestora, înțelegerea faptului că realitățile complexe nu pot fi studiate nemijlocit în toată complexitatea lor, fiind necesară o *construcție umană a științei*, cercetarea lumii „pe fațete” (Mario Bunge), dar, ulterior, cooperarea pentru *refacerea mintală a complexului*.

Unitatea științei, cooperarea oamenilor de știință, presupun multidisciplinaritate, interdisciplinaritate și transdisciplinaritate, fiecare tip de abordare cu valențele și limitele sale.

Multidisciplinaritatea implică o cooperare între diferite științe pentru a studia realul „pe fațete”. De obicei, echipele multidisciplinare sunt coordonate de un specialist (într-o anumită disciplină ce participă la cooperare).

Interdisciplinaritatea (contrar unor idei) reprezintă un mod de a construi o disciplină (o știință) și nu o sinteză între toate sau majoritatea științelor. La început s-au creat științele interdisciplinare „de graniță” (chimia + fizica ce „acoperea” spațiul între chimie și fizică, biochimia etc.), apoi științele cu caracter interdisciplinar (ca, de exemplu, cibernetica sau informatica) ce rămân, totuși, științe specifice.

Transdisciplinaritatea oferă posibilitatea trecerii unor metode dintr-o știință în alta (de exemplu, folosirea matematicii în alte științe).

3. Sistemul instituțional al științei se cuvine a se modifica. Actualul sistem s-a creat treptat în condițiile în care, tot treptat, s-au transformat științele. În acest fel, sistemul „modern” al instituțiilor se axează pe specificul unor științe (institute de specialitate de nivel academic sau aplicativ). Actuala tendință constă în a crea institute multidisciplinare axate pe un gen de produse (institute de medicamente la care să participe medici, chimiști, biologi, sociologi, ingineri și alte specialități utile).

4. Cea mai recentă tendință în reconstituirea sistemului instituțional al științelor se referă la crearea *rețelelor eterogene de cooperare*, actualmente insistent promovate de Uniunea Europeană. Principiul de elaborare a acestora constă în cooperarea unor instituții și actori sociali diverși, care participă la conceperea,

crearea, plasarea pe piață a unui produs, de la cercetare și proiectare, până la lansarea și susținerea acestuia pe piață (este o formă de instituționalizare pentru care noi am militat, sub teza cercetare-dezvoltare de produs pe întreaga sa traiectorie).

5. Știința trebuie să intre în ceea ce se cheamă „*noul parteneriat*”, la care participă ca „*deținători legali de interese*” (modelul *stakeholders*) statul, patronatul, sindicatele, cercetarea, învățământul, băncile și alți agenți sociali ce pot (și trebuie) să-și aducă o contribuție în rezolvarea unor probleme.

Parteneriatul presupune o împărțire a responsabilităților, contribuției și recompenselor, pe *principiul intereselor comune și al acțiunilor diferențiate*. Știința – în calitate de parteneră – implică prezența sa pe toate etapele acțiunii, de la formularea însăși a problemelor de rezolvat, precizarea modalităților posibile de decizie, până la evaluarea efectelor și eventualele corecții aduse.

Parteneriatul științei presupune, printre altele, și parteneriatul instituțiilor societății civile și ale statului, căci în noua viziune (liberalismul actual îmbină valențele pieței libere cu acțiunile statului, în calitatea sa de garant al intereselor publice). Statul are misiunea de a corecta unele deficiențe ale sistemelor piețelor (conform principiului, general acceptat azi, vizând caracterul imperfect și limitat al acestora). Printre altele, statului îi revine misiunea de a sprijini direct cercetarea fundamentală, a crea un mediu social favorabil inovațiilor și, cu deosebire, a iniția și consolida noile rețele ce se creează azi. Uniunea Europeană a pus în operă o serie de tipuri de rețele și „rețele de rețele” menite a lega mai direct și eficace întreprinderile (inclusiv cele mici și mijlocii) de sursele inovative (cercetarea și proiectarea). Statului îi revine, de asemenea, misiunea de a crea un nou cadru juridic, care să faciliteze activitățile în cadrul rețelelor (cu deosebire în rețelele de cooperare eterogenă), să permită promovarea noului tip de competiție (competiția îmbinată cu cooperarea, pe principiul „jocului cu sumă pozitivă” ce va înlocui „jocul cu sumă nulă”).

În condițiile tranziției României, când cerințele întreprinderilor pe piețele științei sunt foarte reduse, administrației de stat (chiar și Parlamentului) îi revine o responsabilitate deosebită în a stimula cerințele de cunoaștere științifică, pe de o parte, și a asigura o ofertă aplicabilă venită dinspre producătorii de știință, pe de altă parte.

Sistemul însuși al științei ar trebui regândit în ceea ce privește raportul dintre cercetarea de străpungere (ceea ce se cheamă „*pătrunderea în necunoscut*” fără unele cunoștințe prealabile de exemplu, cercetarea sistemelor informatice autoinstruibile), cercetarea fundamentală și cercetarea aplicativă din sfera științei și cercetările fundamentale și aplicative de ordin tehnologic (menționăm că deocamdată cercetarea tehnologică nu are un statut clar, în general termenul de „cercetare” se consideră aplicabil doar în sfera științei pe principiul – eronat și criticat – conform căruia „*știința descoperă, tehnologia aplică*”, ceea ce conduce la negarea cercetării tehnologice).

Instituționalizarea cercetării științifice fundamentale, separată de instituționalizarea cercetărilor științifice aplicative și a cercetărilor tehnologice,

crează o barieră pentru rapidul transfer de la cercetare spre aplicare. Tocmai acest moment (transferul de la cercetare spre aplicare) este considerat, pe drept cuvânt, de către Uniunea Europeană, ca fiind *veriga slabă* a sistemului inovativ, chiar în țările europene avansate (spre deosebire de situația din SUA și Japonia).

Promovarea rețelilor eterogene de cooperare este, de aceea, socotită a fi o cale eficace și benefică în promovarea inovării, în atragerea și a întreprinderilor mici și mijlocii la procesele inovative.

Uniunea Europeană consideră întreprinderile mici și mijlocii ca adevărate *locomotive de creare de noi locuri de muncă și de difuzare societală a inovației*, dar, pentru aceasta, ele trebuie *sprijinite de către stat* și ajutate să intre rapid și ușor în posesia inovațiilor tehnologice.

Întreprinderile mici și mijlocii nu pot, ele însele, să genereze mari inovații și să le promoveze competitiv din lipsa fondurilor și a personalului necesar cercetării, inovării și lansării pe piețe a noilor tehnologii. În concurența cu marile întreprinderi, I.M.M. sunt puse în situații de inegalitate. Statul trebuie să corecteze aceste limite ale piețelor și să participe (acesta este noul parteneriat) direct și activ la sprijinirea I.M.M. (respectându-se în întregime regulile piețelor), prin atragerea lor în rețele de cooperare, alături de marile întreprinderi inovative, instituții de cercetare, învățământ, bănci, furnizori, ONG.

Uniunea Europeană a creat și promovează „Spațiul European al Cercetării” („European Research Area”) în care vor fi atrase și țările candidate la integrare. Pătrunderea întreprinderilor românești în *rețelele integrate de cooperare eterogenă* este o șansă deosebită de salvare și stimulare a cercetării naționale, de promovare a inovației competitive pentru întreprinderile noastre. Această șansă poate fi valorizată doar prin participarea directă și activă a organismelor de stat, abilitate în domeniul cercetării, învățământului, producției, desfacerii, finanțării etc.

În aceste rețele integrate (european) de cooperare eterogenă se poate realiza o legătură ușoară și eficace între diferitele niveluri ale cercetării și inovării, pe de o parte, și între acestea și domeniile aplicative, pe de altă parte.

Uniunea Europeană a înființat mai demult și sprijină acum puternic așa numitele „centre de contacte inovative” („Network of Innovation Relay Centers”) în care sunt atrase unități de cercetare și producție pe domenii apropiate. România face parte din sistemul acestor centre, dar s-ar cuveni o participare mai amplă.

De asemenea, Uniunea Europeană a înființat așa-numitele rețele de „îngeri de afaceri” („Business Angels Networks”), menite să ajute legătura dintre inovatori și întreprinderi și să furnizeze capitaluri de risc (capitalurile investite în cercetare-dezvoltare).

Există numeroase oportunități oferite de Uniunea Europeană, ce pot fi valorizate și valorificate de către România. Este necesară, însă, elaborarea unei viziuni conforme contemporaneității, care să dea sens cercetării ca direcție strategică a tranziției.

DIMENSIUNI ALE SUCCESULUI SOCIAL ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE

ANDA MOCULESCU

1. FUNCȚIA SOCIALĂ A SUCCESULUI, ÎN CONDIȚIILE TRANZIȚIEI DIN ROMÂNIA

Succesul a fost de-a lungul timpului, o preocupare permanentă a oamenilor interesați de autorealizare, de atingere a unor scopuri valorizate social, indiferent de domeniul lor de activitate. Totodată, această temă a oferit, atât „profanilor” cât și oamenilor de știință, un generos prilej de reflecție cu valențe sociale, psihologice și filosofice.

Dacă succesul are în mod obișnuit, înțelesul de reușită, de performanță, obținută de către o persoană sau de un grup, recunoscută ca atare de colectivitate [Ralea M., Hariton T., 1962], atunci se pot dezvolta, în această accepțiune, două perspective: una la nivel individual, cealaltă la nivel social. Componenta socială a succesului se referă nu doar la recunoașterea performanței, ci și la acordarea unor recompense. De obicei – subliniau cei doi autori menționați – recunoașterea și recompensarea apar atunci când grupul, care deține puterea de decizie, dorește promovarea valorii conținute în activitatea respectivă. Cu alte cuvinte, puterea manipulează, orientează performanțele în sensul dorit de ea, cu ajutorul unor gratificații percepute sub forma succesului social.

În concordanță cu teoria sancțiunilor premiale, Pierre Bourdieu și Jean-Claude Passeron (1970) afirmă că tocmai valorile, de care depind în acel moment prosperitatea și dezvoltarea grupurilor dominante, tind să fie apreciate pozitiv de către instanțele de legitimare a „arbitrariului cultural” dominant (de exemplu, sistemul de învățământ). Se realizează, în consecință, o selecție din întreg capitalul cultural al unei societăți, succesul având funcția socială de a defini, promova și consacra valorile culturii dominante. Acest mecanism, care operează în spațiul conștiinței sociale, ajută la instituirea clasei dominante drept o „existență valoroasă”. Modelul teoretic al lui Bourdieu analizează funcția conservatoare a succesului școlar și, implicit, a succesului social. El consideră că există un paralelism între ierarhiile școlare și ierarhiile sociale, învățământul disimulând caracterul său de mandatar al puterii, sub o aparență de neutralitate.

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XII, nr. 5–6, p. 483–493, București, 2001

Efectul, în plan social, este creșterea gradului de coeziune și justificare a supremației clasei sau grupului dominant. Esențial apare faptul, că nu performanța ca atare conduce la succes, ci valoarea conținută de aceasta trebuie să primească recunoașterea socială, pentru a se transforma în valoare succesuală. Când „valoarea în sine” nu mai coincide cu „valoarea socială” apreciată de grupul care deține puterea, succesul este inexistent.

Se pune întrebarea, dacă trecerea la o nouă ordine socială modifică în vreun fel capacitatea manipulatorie a puterii și caracterul instrumental al succesului social. Noi credem că o dată cu modificarea condițiilor de existență socială se modifică și valorile succesuale, dat fiind aspectul circumstanțial al succesului. Mai mult, unul și același grup dominant poate promova valori diferite în perioade diferite de timp, dar care servesc cel mai bine interesele sale, la un moment dat.

Schimbarea presupune, însă, stadii de dezorganizare a sistemului anterior, perioade însoțite inevitabil de stări marcate de anomie, dezorientare și dispersie socială. Am putea remarca, la o analiză sumară, apariția unor multiple centre de coagulare socială și nu a unui singur. Caracteristica generală a acestei etape de tranziție ar putea fi constituită de înlocuirea unicității prin pluralitate, a valorilor colective prin valori individuale. Accentul este plasat în prezent pe drepturile personale, pe autonomia individului și pe inițiativa privată. Se justifică în acest mod, orientarea progresivă a atenției factorilor de decizie politico-socială spre minoritățile de orice tip, de la cele naționale până la cele sexuale.

Atitudinea favorabilă schimbărilor [„reformismul” – Sandu D., 1996] presupune existența unor resurse de status și mediu, ancorate într-un set de valori și reprezentări sociale ale tranziției. Oamenii răspund astfel provocărilor tranziției, prin diverse strategii condiționate de opțiunea pentru anumite valori, dar și de resursele avute la dispoziție, precum și de caracteristicile mediului social de interacțiune. Dar procesul construirii strategiilor de răspuns pune probleme de ordin acțional și identitar. O posibilă explicație a conflictului actualizat sau potențial dintre scopuri și mijloace, în concordanță cu paradigma lui Merton, evidențiază principalele tipuri de conduite de adaptare a individului, mergând de la conformitate până la rebeliune. Într-o perioadă caracterizată de incertitudini axiologice și dereglări normative, așa cum este cea cu care se confruntă societatea românească, conduitele succesuale stau deseori sub semnul inovației (în sensul acordat de Merton). Această alegere a mijloacelor ilegitime, pentru îndeplinirea scopurilor legitimate social, are la bază atât dorința de creștere a eficienței, cât și respingerea valorilor tradiționale.

Starea de concurență specifică economiei de piață încurajează proliferarea a două tipuri principale de strategii succesuale: strategia bazată pe muncă, pe fructificarea capitalului psiho-biologic și educațional al individului și aceea axată pe exploatarea capitalului socio-economic (relații sociale, statut social). Dacă prima pune accentul pe calitățile individului și pe efortul de autorealizare a personalității, cealaltă dispune de o încărcătură socială mult mai mare. În această a

doua situație, originea socială, mediul de proveniență, factorii extrinseci performanței propriu-zise au un rol decisiv. Se face simțită aici tendința conservatoare a sistemului social, de perpetuare a ierarhiilor preexistente și dorința grupurilor aflate la putere de a-și menține supremația. Astfel, succesul devine un mecanism prin care se limitează accesul la pozițiile superioare din societate, acces condiționat în special de competența socială și mai puțin de competența educațională sau profesională.

2. SUCCESUL SOCIAL ȘI SUCCESUL ȘCOLAR – CORELAȚII SPECIFICE

Un caz aparte îl reprezintă dinamica șanselor educaționale și corelațiile ei cu dinamica șanselor sociale. Pierre Bourdieu (1970) a demonstrat că sistemul de învățământ funcționează ca un instrument al puterii, prin intermediul căruia se exercită o presiune numită „violenta simbolică”, în scopul impunerii arbitrariului cultural asupra claselor dominate. Este inculcat pe această cale, setul de norme și valori aparținând claselor dominante, fără ca grupurile, clasele dominate să conștientizeze existența unei selecții arbitrare, a unei discriminări favorabile deținătorilor puterii. Raporturile de putere din plan politic și social se convertesc în raporturi de dominare-supunere la nivel simbolic, cultural. Cel care disimulează arbitrariul cultural, conferindu-i legitimitate este tocmai sistemul de învățământ grație falsei sale neutralități.

Luând în considerare o anumită configurație posibilă a succesului – privit ca tip de sancțiune premială, marcată de un înalt grad de organizare și instituționalizare – trebuie să recunoaștem legătura dintre strategiile obiective de conservare a unei anumite ordini sociale și normele de conduită succesuală, aflate în strânsă dependență de promovarea valorilor adecvate intereselor și nevoilor clasei dominante.

Teoria lui Bourdieu privește învățământul sub aspectul laturii sale conservatoare și poate fi corelată cu teoria codurilor socio-lingvistice, enunțată de Basil Bernstein (1978). Dacă prima analizează reproducerea culturală (care mediază reproducerea ierarhiilor sociale), cealaltă perspectivă studiază mecanismele de transmitere a „moștenirii culturale” în cadrul procesului de socializare primară și secundară realizat de familie, respectiv de școală. Se poate presupune că sistemul de învățământ va sancționa pozitiv conduitele școlare care dovedesc o bună internalizare a principiilor arbitrariului cultural dominant. Dar, însușirea acestor principii necesită cunoașterea codurilor prin care sunt transmise, intervenind aici ca un adevărat handicap cultural (pentru unii agenți) diferențele dintre modurile de socializare primară.

Deși conținuturile de învățare sunt verbale și nonverbale, ponderea covârșitoare o dețin cele verbale. Din aceasta cauză, codurile socio-lingvistice facilitează sau fac dificilă apropierea de cunoștințele propriu-zise predate în școală. În afară de faptul că limbajul este principalul mijloc de transmitere a culturii,

codurile respective conferă o identitate socială specifică și condiționează comportamentele. Totodată, codurile socio-lingvistice sunt generate de sistemul relațiilor sociale, astfel încât accesul la diferite moduri de vorbire este un efect al statusului ocupat de individ într-o structură socială dată. Apar astfel diferite tipuri de raportare la obiecte și persoane, prin subordonarea comportamentelor indivizilor față de un cod lingvistic ce este expresia unui rol.

Concluzia lui Bernstein este că, în pofida unui potențial comun, persoanele pot adopta conduite sociale și intelectuale diferite, urmare a diferențelor de statut social. În timp ce un cod restrâns este potențial accesibil tuturor, iar sintaxa sa poate fi însușită într-un mod informal și rapid, codul elaborat presupune o perioadă mai mare de învățare atât formală cât și informală. Importantă, în ultimul caz, este poziția socială și nu proprietățile psihice ale locutorului.

Desigur, procesul de socializare realizat în familie nu se întrerupe în mod automat, o dată cu intrarea copilului în școală. Pe lângă „moștenirea culturală” diferită, cu care se prezintă individul la începutul socializării secundare, continuă să se manifeste influența mediului socio-cultural din grupul primar de apartenență. Atunci când acesta îl socializează în continuare în spiritul normelor și valorilor culturii „dominate” (eventual al unei subculturi) iar, în paralel, sistemul de învățământ supune individul unui proces de internalizare a principiilor culturii „dominante”, persoana poate trăi o stare interioară de „conflict cultural”. Această dezorientare, concretizată în derută axiologică și normativă, va fi rezolvată sau nu și în funcție de particularitățile personalității respective. Posibilul conflict valoric și normativ, care apare la membrii categoriilor sociale defavorizate socio-economic, se traduce prin diferite conduite dezadaptative. Indivizii dornici de succes, în pofida originii lor sociale modeste, sunt constrânși să își adecveze conduitele la cerințele arbitrariului cultural dominant.

Există și situații când persoanele în cauză optează pentru păstrarea arbitrariului cultural, transmis de părinții aparținând categoriilor defavorizate, simțindu-se, probabil, mai securizate astfel. Fie din motive de ordin afectiv sau etic, fie din alte considerente, aceste persoane pot obține satisfacții și prin renunțare, prin scăderea nivelului de aspirații și de expectații. Un caz diferit ar fi acela în care individul nu se simte satisfăcut de modul cum evoluează cariera sa (școlară sau profesională) dar, conștientizând poziția lui defavorizată, consideră că obstacolele sunt insurmontabile și adoptă o conduită de retragere sau de evaziune (în sens mertonian). Aceștia sunt așa-numiții „ratați superiori”. În cazul lor se poate vorbi de un grad înalt de frustrare, manifestată alteori prin comportamente deviante, agresive, de revoltă și contestare a ordinii sociale existente.

Conceptul de aspirație are o importanță deosebită, în explicarea orientării predominante a individului către carieră sau către familie. Mediul social de proveniență este un predictor al nivelului de aspirații, în sensul că membrii categoriilor sociale defavorizate prezintă, pe lângă dificultatea de a utiliza mijloace legitime pentru atingerea scopurilor legitimate de societate, și un nivel de aspirații redus. Acest nivel depinde nu doar de dorințele, motivațiile sau așteptările

personale, ci și de aspirațiile familiei, grupului social de apartenență. Familia poate acționa ca un factor frenator, orientând individul către îndeplinirea altor obiective decât acelea valorizate maximal în cadrul societății. În cazuri extreme, familia, grupul de prieteni realizează socializarea negativă a individului.

Deși idealul cere ca șansele de succes social și educațional să fie egale, iar indivizii să le valorifice diferențiat, conform înzestrării naturale, în realitate, originea socială continuă să acționeze ca un factor discriminator. Mobilitatea intra și intergenerațională (mișcarea indivizilor de la o poziție socială la alta, în sens ascendent sau descendent) nu se corelează strict cu nivelul de educație și cultură, ceea ce înseamnă că eforturile pentru democratizarea învățământului nu conduc automat la creșterea șanselor de succes social ale categoriilor defavorizate. Un exemplu îl constituie modul în care se valorifică titlurile școlare obținute. Deși creează o aparență de egalitate, ele vor fi fructificate diferit, în funcție de apartenența deținătorilor la diversele grupuri sociale. Posibilitățile individului de a avea un status mai înalt depind într-o măsură mai mică de competența sa educațională și profesională, cât de origine socială.

Numeroase cercetări au evidențiat existența unui nivel, de la care scăderea inegalității șanselor educaționale nu mai influențează semnificativ mobilitatea socială. Aceasta demonstrează că trebuie luată în calcul și intervenția altor variabile. Sistemul de învățământ nu este singura instanță de reproducere socială, iar introducerea forțată a unor modificări poate conduce la apariția „efectelor perverse”. Sociologul francez Raymond Boudon (1977) exemplifica un asemenea efect, arătând că democratizarea accesului la învățământ nu a modificat ierarhia veniturilor, deoarece aspirațiile și așteptările școlare ale familiilor cresc, față de acelea manifestate într-o perioadă anterioară. Prin urmare, costurile educaționale se măresc, în loc să scadă, prețul succesului școlar și social rămânând la niveluri înalte.

3. COMPETENȚELE ANILOR '90

Preocuparea pentru adaptarea performanței ființei umane la cerințele vieții de zi cu zi, precum și la cele ale lumii de mâine, s-a aflat constant în centrul atenției specialiștilor americani, care au elaborat diverse studii legate de problema succesului în muncă și în carieră.

Astfel, un raport realizat de SLCANS „The Secretary of Labor's Commission on Achieving Necessary Skills”, la începutul anilor '90, evidențiază trei direcții principale de acțiune în scopul obținerii unor performanțe sporite și a unui maxim de eficiență în fructificarea capitalului uman aflat la dispoziție. Aceste direcții țin seama de o anumită etapizare a dezvoltării personalității umane. Cea dintâi vizează însușirea deprinderilor fundamentale, precum scrisul, cititul, vorbirea, ascultarea și elementele de bază ale matematicii. Toate sunt achiziții primare, fiind de obicei învățate încă din familie, deci înainte de intervenția socializării secundare, realizate în școală. Aici se originează de fapt, și primele diferențe calitative și cantitative ale

capitalului cultural cu care se prezintă copilul la intrarea în sistemul de învățământ. Conform teoriei reproducerii culturale și sociale, șansele de succes școlar și, mai târziu, social sunt mult mai mari pentru copiii proveniți din categoriile plasate mai sus în ierarhia socială. Aceștia beneficiază, încă din familie, de o educație adecvată culturii dominante, ale cărei principii sunt promovate și aprofundate prin intermediul sistemului de învățământ. Cu alte cuvinte, ei au avantajul unui „start” mai bun și posibilități crescute de a primi în continuare sprijin educațional (și nu numai) din partea familiei de apartenență.

Altă direcție identificată de SLCANS este aceea legată de dezvoltarea abilităților de gândire, de raționament, implicate în procesele de rezolvare a problemelor și în luarea deciziilor. Un rol important îl deține creativitatea, aceasta putând să reprezinte o însușire importantă în competiția pentru obținerea succesului. Totuși, creativitatea trebuie să fie asociată și cu alți factori, pentru a dobândi recunoaștere socială. Unii dintre aceștia se regăsesc în calitățile personale a căror evoluție constituie o a treia direcție conturată în raportul SLCANS, și anume: responsabilitatea, sociabilitatea, onestitatea, capacitatea de autoconducere, respectul față de alții dar și față de sine.

Competențele necesare omului anilor '90 se plasează pe cele trei coordonate menționate anterior. Dincolo de caracterul lor mai general se constată prezența unor cerințe specifice complexității mediului social actual. Evoluția rapidă a societății, progresul tehnologic și social necesită și introducerea altor dimensiuni, în sfera abilităților și a competențelor. Se distinge, astfel, abilități referitoare la capacitatea de înțelegere a sistemelor, abilități de selectare și utilizare a tehnologiilor moderne și, nu în ultimul rând, abilități de ordin informațional. Gestionarea informației cu ajutorul computerului deține un rol atât de important în societatea informațională, încât Roger Sensenbaugh (1990) aprecia utilizarea computerului, în educație, drept o achiziție secundară de limbaj. O putem numi chiar „alfabetizare secundară”.

Procesele complexe de evaluare, interpretare, adaptare, întreținere și comunicare a informației sunt o necesitate cotidiană și nu un lux, cum erau considerate în majoritatea țărilor foste comuniste. S-ar putea remarca existența unui decalaj substanțial între aceste țări și statele dezvoltate, decalaj care se va menține probabil, în condițiile în care nici unul dintre competitori nu are interesul să rămână pe loc, eventual în „așteptarea” celuilalt.

Interesant în acest sens este și un studiu semnat de Maria Hovemyr (1996), studiu care tratează problema „atribuirii succesului și eșecului” în contexte socio-culturale diferite. Cercetarea s-a desfășurat în Suedia și în Polonia, două țări vecine, cu rădăcini culturale asemănătoare până la un punct, dar cu o evoluție politică diferită. Dincolo de particularitățile generate de preocuparea autoarei față de orientarea religioasă a subiecților, se desprind câteva concluzii general-valabile.

Dezvoltând „teoria atribuirii” (Weiner B., 1986), cercetătoarea a selecționat zece atribute, dintre care șase sunt „interne” (abilitate, inteligență, efort, răbdare, personalitate, încredere în sine), două sunt „externe” (norocul, ajutorul oferit de

alte persoane) și două au caracter religios (ajutorul dat de Dumnezeu, răspunsul la rugăciuni). Această calitate de factor „intern” sau „extern” rezultă din raportarea la persoană. Subiecții au avut sarcina de a clasifica aceste atribute, în funcție de gradul în care le percep drept cauze posibile ale succesului, respectiv ale eșecului într-o situație academică (prezentarea la un examen). Eșantioanele au fost alcătuite din studenți suedezi și polonezi care, în prealabil, s-au autoevaluat ca fiind persoane religioase sau nu.

Concluziile au evidențiat preferința subiecților pentru explicațiile ne-religioase (indiferent de modul cum s-au autoevaluat anterior), dar mai importante credem că sunt diferențele de percepție dintre subiecții suedezi și cei polonezi. Dacă suedezii apreciază că inteligența, abilitatea (cu sensul de competență) și efortul sunt cauzele principale ale succesului, iar absența lor conduce în principal, la eșec, studenții din Polonia percep (cu o majoritate covârșitoare: 83%) succesul ca fiind rezultatul norocului. Corespunzător, 74% dintre subiecții polonezi consideră ghinionul drept prima cauză a eșecului. În schimb, lipsa abilităților este o cauză a eșecului doar în percepția a 22% dintre polonezii chestionați.

Explicația acestor deosebiri de mentalitate s-ar putea afla, credem, în sfera instabilității accentuate a mediului social din țările foste comuniste. Nu atât starea precară a economiei, cât, mai ales, schimbările bruște și dezechilibrele sociale au creat acest context, în care sentimentul de insecuritate socială subminează încrederea în forțele proprii și accentuează rolul acordat întâmplării sau, cu alte cuvinte, unor factori aleatori, exteriori persoanei și imposibil de controlat de la nivelul individului. De aceea, credem că un studiu realizat în România, pe această temă, ar conduce la rezultate similare, condițiile sociale fiind, în multe privințe, asemănătoare celor din Polonia.

4. „CUM SĂ DEVII O STEA STRĂLUCITOARE” – MODELUL AMERICAN AL PERSONALITĂȚII DE SUCCES

Scopul procesului educațional nu este, după cum se deduce din argumentele prezentate anterior, reductibil la dobândirea anumitor competențe școlare și profesionale. Succesul în viața socială presupune antrenarea complexă a tuturor aspectelor personalității, astfel încât tânărul să dispună de o paletă largă de opțiuni și, totodată, de resursele necesare îndeplinirii aspirațiilor și dorințelor sale.

O analiză critică a raportului elaborat de SLCANS (The Secretary of Labor's Commission on Achieving Necessary Skills) a fost realizată de W. Huitt, în 1997. La fel ca alți autori, Huitt a fost preocupat de problema cunoștințelor, aptitudinilor și atitudinilor care pot conduce persoana către obținerea succesului în societate și, mai general, în viață. În opinia sa, există trei categorii principale de factori care influențează decisiv evoluția individului, fie într-un sens ascendent, succesual, fie în direcția nedorită a eșecului. Prima categorie se referă la ideile despre ființa umană și despre lume, aspirații și expectații, dorințe, vise, toate fiind cuprinse în

concepția despre viață. Însușirile caracteriale dețin, de asemenea, o pondere importantă în cadrul potențialului de succes al persoanei. Nu pe ultimul loc se situează competența, privită ca sumă a cunoștințelor de specialitate.

Am putea considera, așadar, competența drept o sursă și resursă de succes care trebuie secundată, însă, de dezvoltarea corespunzătoare a altor componente ale personalității umane. Cu toate acestea, prin tradiție, instituțiile de învățământ s-au axat – în România, cel puțin – pe furnizarea competențelor, neglijând latura formativă propriu-zisă a educației.

Modelul „stelei strălucitoare”, propus de Huitt, este inspirat de ideile lui Denis Waitley („Roata norocului”, 1986) și Zig Ziglar (1992). Zig Ziglar concepea simbolic o „roată a vieții” compusă din șapte „spițe” reprezentând domeniile cele mai importante (Spiritual, Fizic, Mental, Căsătorie, Carieră, Finanțe și Social), „spițe” a căror dimensiune variază în funcție de gradul de competență a persoanei, în spațiul respectiv. Dacă lungimea „spițelor” este egală atunci „roata vieții” se rostogolește destul de lin, afirmă Ziglar, printr-o metaforă deosebit de sugestivă. Implicit, „spițele” inegale reflectă un dezechilibru, așadar viața persoanei în cauză cunoaște un traseu mai degrabă „accidentat”. Cu o mare forță de sugestie, în plan intuitiv, modelul subliniază, de fapt, necesitatea armonizării multiplelor planuri ale personalității, în contextul oferit de mediul bio-fizic și social.

Huitt a dezvoltat această perspectivă, din punctul de vedere al psihologului. Astfel, domeniul Mentalului va fi fragmentat în trei segmente binecunoscute în psihologia clasică: Voliție, Afectivitate, Cogniție. Autorul precizează faptul că analiza părților nu exclude abordarea holistică, prima fiind completată de cealaltă. Rezultatul este modelul „stelei strălucitoare”, care are în centrul său – la figurat, dar și la propriu – două calități esențiale: Caracterul și Stilul. Poziția lor reflectă importanța deținută și rolul pe care îl îndeplinesc în evoluția celorlalte.

După cum se observă, cinci domenii aparțin ariei externe (dacă ne raportăm la individ), și anume: Socialul, Cariera, Familia, Prietenii, Finanțele. Prin „finanțe” se înțelege, de fapt, independența financiară, destul de valorizată, pentru că oferă unele dintre condițiile necesare dezvoltării personale. Dacă mediul microsocial este reprezentat de familie și de prieteni, fără a mai necesita explicații suplimentare, sub denumirea vagă de „social” considerăm că se ascunde conceptul de sistem social global și interrelația individ – societate. Aria personalității propriu-zise apare însoțită de o listă a calităților care conduc la succes (atunci când se manifestă maximal). Optimismul, entuziasmul și răbdarea par să fie însușirile afective de bază în drumul către succes, împreună cu încrederea în forțele proprii și cu perseverența. În sfera relațiilor sociale, persoanele prea mândre și egocentrice au șanse reduse de reușită, după cum lipsa de respect, neimplicarea și infidelitatea sunt premise sigure pentru eșecul în viața de familie.

Apreciem că modelul propus de Huitt, cu toate că poartă amprenta culturii americane, conține și evaluări cu un caracter mult mai general, care pot servi drept ghid în cunoașterea altor realități psiho-sociale, inclusiv a celor din România.

5. VALORILE SUCCESUALE; RAPORTĂRI AXIOLOGICE ÎN CONTEXTUL REFORMEI

Care este, însă, concret, orientarea tinerilor români? Pentru ce valori de succes optează tânăra generație? Un posibil răspuns îl furnizează rezultatele unei cercetări relativ recente, din 1996 (coord. I. Mărginean), cercetare efectuată în câteva localități din mediul rural și urban. Concluziile relevă faptul că tinerii așează familia pe primul plan, într-o ierarhie a valorilor. Spre deosebire de omologii lor occidentali, românii nu consideră familia drept o piedică în calea afirmării personalității lor. Constatarea este valabilă și pentru locuitorii din urban și pentru cei din rural. Prin urmare, deși toleranța în sfera familială a crescut, în special în orașe, unele fenomene frecvente în Occident (și nu numai la „oamenii de succes”) – precum căsniciile „deschise”, celibatul libertin, nașterea de copii în cadrul concubinajelor – sau mamele singure – sunt marginale și marginalizate în România.

La fel de adevărat este, însă, că ancheta respectivă dezvăluie preferința tinerilor români pentru valorile-relații (familie, dragoste) și pentru valorile-mijloace (banii, locuința), în detrimentul valorilor-scopuri. Se remarcă orientarea spre spațiul micro-social, predilecția pentru contextele informale. Una dintre concluzii ar fi aceea că dorința tinerilor români de a avea succes în cariera profesională, de a beneficia de recunoaștere socială este scăzută. Ei optează, în principal, pentru satisfacerea nevoii de securitate afectivă și materială, astfel încât strategiile de acțiune sunt orientate de interese personale și mai puțin de cele colective.

Semnificative, în acest context, sunt aprecierile lui Talcott Parsons (citat de Michel Lallement, 1994), care evidențiază cinci modele de valori aflate la baza sistemului acțional. Astfel, opțiunea actorului individual are loc între: **1.** afectivitate, versus neutralitate afectivă; **2.** orientare spre colectivitate (scopuri colective), versus orientare spre sine (scopuri personale); **3.** universalism (criterii generale de evaluare), versus particularism (criterii specifice); **4.** calitate (evaluare pe baza calităților individuale), versus împlinire (evaluare pe baza rezultatelor acțiunii); **5.** specificitate (interes doar pentru o parte a personalității și acțiunilor altor actori), versus propagare.

Dintr-o asemenea perspectivă, societatea românească aflată în tranziție poate să fie caracterizată (așa cum reiese și din interpretarea datelor cercetării de teren amintite mai sus) drept o societate în care actorii individuali se centrează pe afectivitate (vezi preferința pentru valorile-relații), orientare spre sine, particularism și specificitate. Se pune întrebarea: *dacă societatea în ansamblul ei oferă, la ora actuală, un set coerent de valori și norme, capabil să ghideze și să controleze acțiunile și comportamentele sociale.* După cum remarcam anterior, tranziția este o perioadă dificilă, înlocuirea unui tip de organizare economică, politică, socială și culturală nefiind un proces linear, ci unul marcat de „rupturi”, discontinuități, etape critice.

De asemenea, se poate observa faptul că reforma cunoaște o evoluție inegală pe diversele paliere ale vieții sociale. În consecință, există domenii de activitate în care succesul social poate fi obținut cu relativă ușurință (mulțumită și cadrului politico-economic favorizant), dar există și domenii predestinate eșecului, din aceleași cauze obiective, care se situează în afara competențelor individului. A fi „performant” într-o activitate cu eficiență socială scăzută înseamnă a dobândi, cel mult, o satisfacție intimă, personală, dar nicidecum recunoașterea și recompensa caracteristice succesului social.

Factorii amintiți, alături de mulți alții, conduc la atitudini diferite față de reformă. Atitudinile pozitive, optimiste se manifestă, mai ales, la persoanele care consideră că au șanse destul de mari de reușită, la cei cărora condițiile sociale actuale și/sau acelea din viitorul imediat le permit valorificarea optimă a capitalului psiho-cultural și material aflat la dispoziție. În alți termeni, am spune că „reformismul” este mai specific indivizilor și grupurilor sociale care dispun de resurse suficiente pentru îndeplinirea cu succes a cerințelor sistemului social global.

Reprezentativă este și scăderea încrederii românilor în sistemul de învățământ, scăderea prestigiului educației, în general. O posibilă explicație ar fi tradiționalismul valorilor promovate prin școală, resimțit în plan individual ca o inadecvare între conduitele și conținuturile de învățare instituționalizate, pe de o parte, și conduitele succesuale, pe de altă parte. Deși unii sociologi au insistat asupra valențelor reformatoare ale învățământului, acesta se dovedește în prezent un sistem depășit de transformările sociale. Paradoxal, în etapa tranziției, învățământul nu are nici o funcție autentic conservatoare, deoarece nu mai servește interesele clasei dominante, așa cum se întâmpla în regimul comunist. Este greu de spus cui anume folosește o asemenea instituție care pare să funcționeze doar în virtutea inerției, în loc să fie un catalizator al progresului social.

În România de astăzi, însă, neîncrederea tinerei generații în valorile promovate de sistemul de învățământ se corelează dramatic cu absența sau, cel puțin, cu ineficiența „idealului social”. Idealul social nu este o construcție ad-hoc și trebuie totuși susținut prin politici adecvate, aceasta neînsemnând absolutizarea rolului statului. Orientarea tinerilor către mediul familial, preferința lor pentru cadrele informale ori cu un grad scăzut de formalizare poate însemna și faptul că instituțiile statului au devenit prea puțin credibile. Implicit, valorile pe care se întemeiază au o forță de coeziune foarte slabă.

Mai mult, dacă am analiza aspirațiile românilor prin prisma „piramidei trebuințelor” a lui Maslow, am constata că oamenii sunt mai preocupați de supraviețuire decât de autorealizare, supraviețuirea fiind considerată un „succes” în anumite medii sociale. Sondajele de opinie relevă faptul că populația are încredere mai ales în biserică și armată, dar ambele sunt instituții puternic coercitive. Este posibil ca și acesta să fie un semnal de alarmă, pentru nevoia de a pune capăt dezordinii valorice și normative prin soluții extreme și extremiste.

BIBLIOGRAFIE

- BERNSTEIN, BASIL, *Studii de sociologie a educației*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- BOURDIEU PIERRE, PASSERON JEAN-CLAUDE, *La Reproduction*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1970.
- BOUDON, RAYMOND, *Texte sociologice alese*, București, Editura Humanitas, 1990.
- HUITT, W., *The SCANS report revisited. Paper delivered at the Fifth Annual Gulf South Business and Vocational Education Conference*, Valdosta State University, Valdosta, GA, April 18, 1997.
- HOVEMYR, MARIA, *Religious Orientation and the Attribution of Success and Failure. An Explorative Study in Different Cultural Contexts*, Stockholm University, 1996.
- LALLEMENT, MICHEL, *Istoria ideilor sociologice*, București, Editura Antet, 1998.
- MĂRGINEAN, IOAN (coord.), *Tineretul deceniului unu: provocările anilor '90*, București, Editura Expert, 1996.
- RALEA, MIHAI, HARITON, TRAIAN, *Sociologia succesului*, București, Editura Științifică, 1962.
- SANDU, DUMITRU, *Sociologia tranziției: Valori și tipuri sociale în România*, București, Editura Staff, 1996.
- SENSENBAGH, ROGER, *Multiplicities of literacies in the 1990s*. ERIC Digest, (ED320138), 1990.
- WHETZEL, DEBORAH, *The Secretary of Labor's Commision on Achieveing Necessary Skills*. ERIC Digest, (ED339749), 1992.
- ZIGLAR, ZIG, *The wheel of life*. Charlotte, NC: Internet Services Corp, 1992.

DINAMICA ȘI PERCEPȚIA MIȘCĂRII SINDICALE ÎN ROMÂNIA POSTDECEMBRISTĂ

ANDREEA NICOLAESCU,
RADU ȘTEFAN MĂLUREANU

1. SINDICALISMUL POSTDECEMBRIST ÎN ROMÂNIA

„Sindicatele sunt organizații fără caracter politic, constituite în scopul apărării și promovării intereselor profesionale, economice, sociale, culturale și sportive ale membrilor și ale drepturilor acestora, prevăzute în legislația muncii și în contractele colective de muncă.

Sindicatele sunt independente față de organele de stat, față de partidele politice și față de oricare alte organizații”¹.

Noile sindicate și-au început activitatea, cu o mare lipsă de experiență, după decembrie 1989. Un comentator observa că acestea au avut nevoie de un transfer, de la condiția de organizator de activități sportive, de recreere, de concedii, la aceea de negociator al condițiilor de muncă².

În perioada regimului comunist, sindicatele au reprezentat cureaua de transmisie a partidului comunist în raporturile cu salariații. Ele erau structuri formale, conduse de activiști ai partidului, neavând nici un fel de prerogative în domeniul negocierii (condițiile de muncă, nivelul salariilor, timpul de lucru etc. erau stabilite prin legi).

La începutul anului 1990, puțini salariați gândeau că, la nivelul întreprinderii, în cadrul relațiilor de muncă, este nevoie să se organizeze într-un sindicat care să le apere și să le promoveze interesele. Au existat chiar propuneri venite din partea Frontului Salvării Naționale, care reprezenta puterea politică de la acea dată, ca la nivelul fiecărei întreprinderi salariații să aleagă un Consiliu al F.S.N. care urma să aibă prerogative atât în domeniul conducerii administrative, cât și în cel al reprezentării intereselor salariaților.

Din punctul de vedere al modului în care s-au constituit sindicatele, se disting două modalități: de sus în jos și de jos în sus. Prima din cele două metode a fost utilizată de activiștii, care dețineau funcții în fosta centrală sindicală comunistă

¹ Legea 54/1991 cu privire la sindicate, capitolul I, articolul I.

² Richard Croucher (Cranfield University, School of Management), *Dezvoltarea economică locală și sindicatele în contextul tranziției în România*, București, Centrul de Educație și Documentare Sindicală Democrația, 1998, p. 36.

(UGSR). Ei au dorit să conserve, într-o altă formă, fostele structuri sindicale. Vorbim în această situație de o construcție de sus în jos, pentru că persoanele care se aflau la vârful instituției sindicale comuniste au încercat să păstreze vechea structură, precum și persoanele care activaseră în cadrul ei (exemplu, Confederația Națională a Sindicatelor Libere din România – CNSLR). Astfel, „cea mai mare confederație, CNSLR, a fost o versiune „reformată” a predecesoarei comuniste, UGSR, devenită inactivă în ’90”³. Cea de a doua cale de constituire a noilor sindicate, de jos în sus, a fost utilizată în special de către salariații din întreprinderile industriale, care au creat sindicate noi. Sindicatele de întreprindere constituie baza mișcării sindicale.

Mișcarea sindicală, creată începând cu 1990 în România, are o structură de tip industrial, celula constitutivă fiind reprezentată de sindicatul de întreprindere. Acest mod simplu de organizare a unei structuri sindicale a fost promovat, pe de o parte, datorită lipsei de cunoștințe în domeniul organizării structurilor sindicale democratice, iar pe de altă parte, datorită faptului că la acea oră corespundea cu tipul de organizare al economiei: întreprinderi mari, cu un număr important de salariați.

Mai exact, sindicatele industriale reprezintă structuri bazate pe principiul un sindicat = o fabrică, în interiorul acestora regăsindu-se toate structurile de personal.

Structurile sindicale la nivel de ramură și la nivel național au fost create ulterior, prin asocierea sindicatelor sau a federațiilor. Prin urmare, sindicatele libere s-au format prin afilierea diverselor sindicate de întreprindere la diferite federații și confederații, în general în 1990–1991, dar și ulterior.

CSI Frăția a fost constituită în același an – 1990 – cu CNSLR. Cele două confederații au fuzionat în ’93, formând cel mai mare bloc sindical (CNSLR – Frăția). Următoarele confederații apărute, într-o ordine aproximativă a numărului de membri, au fost: Confederația Națională Sindicală Cartel Alfa (CNS Cartel Alfa), Blocul Național Sindical (BNS) și Confederația Sindicatelor Democratice din România (CSDR), desprinsă din CNSLR – Frăția.

Fiecare confederație are preponderență în anumite sectoare economice, acesta fiind și unul dintre criteriile de reprezentativitate. „CNSLR – Frăția este cea mai puternică în domeniul serviciilor publice și al industriei petroliere. Cartel Alfa este importantă în companiile industriale proprietate de stat, câteva din acestea fiind privatizate. BNS este important în amândouă domeniile, CSDR în agricultură, alimentație și educație. Celelalte domenii sunt, în majoritate, aparținente la Confederația Sindicatelor Neafiliate, aceasta constând într-un mare număr de entități mici și răzlețe, a căror înființare a fost facilitată de sistemul legislativ românesc. Aceasta ar corespunde unui procent de 75% din populația activă, ceea ce, în mod cert, trebuie considerată ca o supraestimare”⁴.

Mișcarea sindicală din România s-a structurat pe trei niveluri: nivelul de bază (cel de întreprindere), nivelul de ramură (branșă) și nivelul național. Nu au existat

³ *Ibidem*, p. 37.

⁴ *Ibidem*, p. 37–38. Aceste date se referă la momentul 1994 – deși lucrarea este publicată în 1998 – dat fiind că una dintre cele cinci confederații reprezentative de acum, Meridian, nu este nici măcar amintită. Explicația ar putea fi legată de data de înființare a acestei confederații sindicale, chiar în anul 1994.

preocupări serioase în sensul diferențierii clare, a principalelor funcții pe care ar trebui să le aibă fiecare structură.

În sectoarele de activitate bugetară (învățământ, sănătate etc.), sindicatele s-au organizat la nivelul unităților administrative (de regulă, structuri județene), funcționând însă după aceleași principii ca și sindicatele de întreprindere.

Rolul principal al sindicatului de întreprindere îl reprezintă negocierea contractului colectiv de muncă la nivelul unității, dar și urmărirea aplicării prevederilor acestuia de către patronat.

Federațiile reprezintă structura sindicală organizată la nivelul unui sector de activitate, între sindicatul de întreprindere și confederație. Federațiile profesionale naționale au fost create ca urmare a conștientizării faptului că există o serie de factori, care, deși sunt exteriori întreprinderii, influențează în mod direct condițiile de muncă sau veniturile salariatului. Era deci necesară promovarea unei politici, care să conducă la posibilitatea apărării intereselor sindicaliştilor, la niveluri superioare celui de întreprindere.

În cadrul structurii sindicale, funcția principală a federațiilor profesionale este de a reprezenta interesele salariaților, dintr-un anumit sector de activitate, la nivelul instanțelor de decizie ale confederațiilor sindicale, în cadrul cărora se întâlnesc interesele membrilor de sindicat din sectoare de activitate diferite, dar și în fața patronatului organizat la nivelul acelei ramuri. Prin modul în care au fost înființate, acestea sunt structuri cu reprezentativitate indirectă, deoarece membrii lor sunt persoane juridice (sindicate de întreprindere). Federațiilor le revin și alte sarcini, precum organizarea și desfășurarea acțiunilor comune de luptă sindicală, negocierea contractului colectiv de muncă la nivel de ramură, dezvoltarea cadrului legislativ aferent relațiilor de muncă din sectorul respectiv. Activitatea federațiilor de ramură se desfășoară conform statutelor proprii și programelor stabilite de organele de conducere, funcție de raporturile și de relațiile pe care le realizează pe mai multe planuri, legate de: activitatea internă a organizației, raporturile și relațiile cu sindicatele din componență, raporturile și relațiile cu confederația la care sunt afiliate, raporturile și relațiile cu factorii administrativi, patronatele.

Desigur, sindicatele nu au interes numai în sfera ramurii în care își desfășoară activitatea. Activitatea lor este influențată în mare măsură și de deciziile și hotărârile care se iau la nivel național. Acest interes este asigurat prin afilierea la structurile confederale.

Confederațiile sindicale naționale se află la vârful structurii sindicale. La începutul anilor '90 s-a încercat gruparea federațiilor sindicale în cadrul Confederației Naționale a Sindicatelor din România (aceasta pregătind, de fapt, și programele-cadru de organizare în sindicate), însă federațiile nou-înființate s-au orientat spre organizarea unor confederații care să prezinte, în principal, ramuri de activitate cu profile înrudite. În principiu, prin statut, dar și prin programele de acțiune, confederațiile sindicale urmăresc reprezentarea sindicatelor, a intereselor membrilor de sindicat, la nivel național (în relația cu guvernul, cu parlamentul, cu partidele politice, cu confederațiile patronale, cu celelalte structuri sindicale organizate la acest nivel) și în relațiile cu organisme sindicale internaționale. Ele grupează salariați sindicalişti din sectoare de activitate diferite, pentru creșterea

nivelului de reprezentativitate și pentru utilizarea mai eficientă a resurselor. Confederațiile sindicale au un rol important în domeniul negocierilor colective, reprezentând interesele salariaților în cadrul negocierii Contractului Colectiv de Muncă Unic la nivel național (conține prevederi minime obligatorii referitoare la salarizare, la condițiile de muncă, la timpul de lucru etc.), baza de negociere pentru contractele colective încheiate la niveluri subsecvente: de ramură, de sector de activitate sau de întreprindere. Confederațiile îndeplinesc și funcția de moderator, în cazul apariției unor interese divergente între sindicaliști din sectoare diferite de activitate. De asemenea, confederațiile sindicale sunt structuri care pun în valoare influența membrilor de sindicat în domeniul legislativ și exprimă opiniile acestora în probleme de interes public. Ca și în cazul federațiilor profesionale, membrii lor sunt tot persoane juridice (federații profesionale).

Filialele confederației sau uniunile teritoriale sunt structuri interprofesionale regionale ale confederației, organizate la nivelul județelor, constituite din sindicate existente în zona teritorial-administrativă a unui județ. În cadrul mișcării sindicale, filiala îndeplinește atât funcții executive, cât și decizionale. Membrii filialei sunt sindicatele de întreprindere din cadrul unui județ, afiliate federațiilor componente ale confederației. Un asemenea tip de structură există și în Europa Occidentală, sub denumirea de federații interprofesionale regionale.

Schema organelor de conducere care apare, de regulă, la toate organizațiile sindicale, este compusă din trei organisme: adunarea generală, consiliul de coordonare și biroul executiv⁵.

Tipul de structură sindicală, precum și o anumită inerție din punct de vedere al mentalităților, a condus la existența unei rate foarte ridicate de sindicalizare în 1990–1991. Practic, peste 90% din salariații unei întreprinderi erau membri de sindicat.

Liderii de sindicat de la CNS Cartel Alfa consideră că acest sindicalism de masă nu a adus beneficii semnificative instituției sindicale pentru că, în timp ce structurile sindicale occidentale cu un număr mare de membri beneficiază de resurse financiare consistente, ceea ce le conferă implicit o capacitate ridicată de a organiza acțiuni sindicale de anvergură, instituția sindicală din România nu s-a bucurat de nici unul din aceste avantaje, deoarece gestionarea resurselor financiare se făcea și se face la nivelul sindicatului de întreprindere, modul de alocare a acestora fiind puternic orientat către anumite tipuri de ajutoare, bonusuri sau cadouri acordate membrilor de sindicat, în detrimentul susținerii activităților de natură sindicală. În opinia liderilor amintiți, între activitățile care ar necesita mai multe resurse financiare sunt: fondul de grevă, atragerea de specialiști din domeniul economic, juridic sau social, care să contribuie la creșterea calității activităților și serviciilor sindicale, externalizarea unei părți a activității sindicale de la nivelul întreprinderii, pentru a asigura o independență reală structurii sindicale față de patronat, instituirea unui mecanism rapid și eficient în domeniul transmiterii informațiilor și luării deciziilor etc. „Deși aceste aspecte sunt bine cunoscute la nivelul liderilor de sindicat, pe parcursul acestor zece ani nu au existat încercări

⁵ Lane Kirkland, Thomas R. Donahue, Dorothy Shields, *Ghid de organizare sindicală*, Timișoara, Editura de Vest, 1992.

majore pentru schimbarea radicală a structurii sindicale. Un asemenea demers este extrem de dificil, în special datorită faptului că sindicalismul de masă diferă sensibil de sindicalismul militant (practicat în Europa Occidentală), la nivelul relației dintre membrul de sindicat și structura instituțională sindicală⁶. (În acest context, în Occident se poate vorbi și despre o schimbare a direcționării măsurilor sindicale, dinspre nivelul de masă spre unul personalizat).

Dat fiind caracterul „de masă” al sindicalismului românesc, recrutarea salariaților nu a reprezentat o preocupare majoră pentru sindicat. S-a considerat că rata mare de sindicalizare din 1990 poate fi menținută fără eforturi deosebite.

În 1991, cele trei principale confederații (CNSLR – Frăția, Cartelul Alfa și BNS) au stabilit o măsură de coordonare, prin crearea Consiliului Național Consultativ al Sindicatelor din România, care susținea că reprezintă 4 din cele 5 milioane de sindicaliști români. În '94, numărul de membri reclamat de fiecare confederație era după cum urmează: CNSLR – Frăția – 2,1 milioane, Cartel Alfa – 1,1 milioane, BNS – 750 de mii, CSDR – 600 de mii⁷. Aceste cifre ar corespunde unui nivel de sindicalizare de peste 76,8%. Liderii de sindicat fac distincție între „membri cotizanți” și „membri de sindicat care nu plătesc cotizație”, apreciind că, față de estimările făcute, rata de sindicalizare este, în realitate, mai mică, dat fiind faptul că în calcul sunt incluși și acei membri de sindicat care nu plătesc cotizație. De aceea – consideră ei – este necesară existența unui sistem de evidență a membrilor de sindicat și la nivelul confederațiilor sau al federațiilor sindicale, mai ales pentru evaluarea reprezentativității. În prezent, doar sindicatele de întreprindere dețin situații referitoare la numărul de membri, structura acestora pe vârste, sex etc.

Indiferent de modul în care se calculează rata de sindicalizare (dacă ține sau nu cont și de numărul de „membri de sindicat care nu plătesc cotizație”), se poate observa că aceasta a scăzut la circa 55% în anul 2000.

Obstacolul pe care îl întâmpină sindicatele în activitatea de recrutare este prevederea stipulată de legea sindicatelor, care permite sindicatului de întreprindere să organizeze numai salariați din cadrul aceleiași întreprinderi. Restructurarea a determinat scăderea permanentă a numărului de locuri de muncă și, deci, implicit, scăderea numărului de membri de sindicat. Numărul de membri s-a diminuat și datorită ieșirilor masive la pensie (pensie anticipată), plecării multor salariați spre întreprinderile mici și mijlocii (unde sindicatele lipsesc aproape cu desăvârșire), începerii unor afaceri pe cont propriu, și, nu în ultimul rând, scăderii încrederii salariaților în structura sindicală.

Există importante probleme de comunicare între nivelul național și cel de întreprindere, probleme care, conform OIM, caracterizează întreaga Europă de Est. „Sindicatele au la bază organizația din întreprindere și pot fi realmente criticate, pentru comunicarea slabă cu nivelul național de organizare a lor”⁸.

⁶ *Sindicalismul în schimbare. Strategia de restructurare a mișcării sindicale*, document elaborat de CNS Cartel Alfa în noiembrie 2000 pentru al V-lea Congres al său, p. 14–15; pentru evidențierea diferențelor dintre sindicalismul militant și cel de masă, vezi tabelul de la p. 15–16.

⁷ Richard Croucher, *op. cit.*, p. 37.

⁸ *Ibidem*, p. 89.

Din punct de vedere ideologic, sistemul adoptat corespunde cu sistemele pluraliste existente în câteva state vest-europene, ca Franța sau Belgia, în sensul unei diferențieri ideologice între sindicate (socialiste, democrat-creștine, comuniste). Însă, se poate spune că, în această perioadă, nu factorul ideologic a fost cel determinant în coagularea sindicatelor la nivel de branșă sau la nivel național. Definirea pe criterii ideologice a confederațiilor este, în fapt, o rezultată a afilierii la diferitele structuri sindicale internaționale. Diferențierea pe criterii ideologice la nivelul sindicatului de întreprindere nu este posibilă, atâta vreme cât motivațiile și opțiunile membrilor de sindicat sunt eterogene.

2. INSTITUȚIA SINDICALĂ – CADRU NORMATIV

Există o slabă definire a parteneriatului activ între actorul public și cel privat, parteneriat care definește, în opinia noastră, o mare parte a manifestării civice. Trebuie să înțelegem în ce fel se desfășoară activitatea sindicală, în raport cu dezvoltarea socială.

În sistemul de relații industriale creat în România după decembrie 1989, sindicatele au ocupat încă de la început o poziție puternică. Prin rata mare de sindicalizare și datorită specializării relativ rapide a liderilor de sindicat, sindicatele au reușit, mai ales în prima parte a perioadei la care ne referim, o serie de succese în relațiile cu patronatul și cu statul (cel mai important patron din economie).

Pornim de la premisele unei ierarhii în astfel de procese.

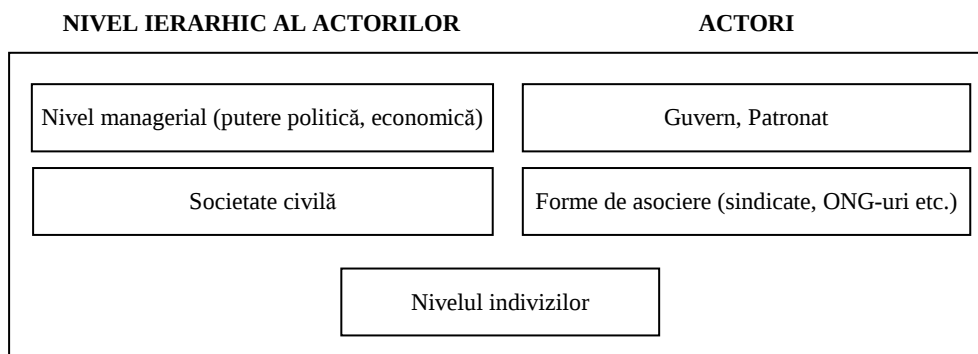

Figura 1: Actorii și spațiul de tracțiune în viața civică.

Dependența de cale sau de direcție înseamnă că istoria contează în orice proiect de dezvoltare. Istoria unei țări îi influențează dezvoltarea, pentru că a consacrat anumite instituții formale și informale și întrucât nu au fost identificate acele noi instituții care să le înlocuiască pe cele vechi, atunci când direcția dezvoltării se vrea a fi schimbată. Mai mult, deși putem identifica în două țări diferite aceleași instituții (reguli) formale, este posibil ca modul și mecanismele de impunere a regulilor, modelele subiective de acțiune și interpretare ale actorilor să

difere. Structurile reale de recompensare și consecințele percepute ale politicilor vor fi și ele diferite, conducând astfel la performanțe diferite.

Schimbarea rezultă dintr-o mulțime de ajustări marginale în cadrul sistemului complex de reguli, norme și impuneri, care constituie cadrul instituțional. Stabilitatea globală a unui cadru instituțional face posibilă transformarea, atât spațial, cât și temporal.

Stabilitatea se obține datorită acțiunii unei mulțimi complexe de constrângeri, cum ar fi, de exemplu, regulile formale ale ierarhiei, în care este mult mai costisitor să schimbi un nivel superior decât unul inferior. Alte constrângeri sunt cele informale, adică extensii, elaborări și aprecieri ale regulilor, având o mare forță de supraviețuire datorită constituirii lor în forma comportamentelor obișnuite. Ele sunt implicate în procesele cotidiene de viață și acționează într-o formă „inconștientă”, adică sunt considerate ca de la sine înțelese, „naturale”. Comportamentele rutiniere, obiceiurile, tradițiile, convențiile relevă persistența constrângerilor informale, care, împreună cu cele formale și cu modurile de impunere, modelează viața zilnică și ne orientează în lumea activităților care ne angajează. Toate acestea sunt stabile și noi înșine căutăm să le facem cât mai stabile. Totuși, ele trec și prin schimbări, însă foarte lente.

Agentul schimbării, sindicatul – în cazul nostru –, caută să beneficieze de recompensele încorporate în cadrul instituțional. Sursele schimbării sunt reprezentate de costurile și provocările reformei. De fapt, cea mai importantă sursă a schimbării instituțiilor sunt schimbările în costurile relative, întrucât acestea influențează atât modul de distribuție a recompenselor printre persoanele angajate în interacțiuni, cât și gusturile și preferințele acestora. Schimbarea prețurilor factorilor de producție (muncă, pământ, capital), a costurilor informației și tehnologiei induce schimbări în instituție. O astfel de schimbare are surse exogene, deși poate fi privită și prin modul în care devine endogenă pentru a reflecta eforturile maximizatoare continue ale sindicatelor pentru a schimba costurile relative ale membrilor și, deci, pentru a induce schimbarea instituțională. Procesul prin care sindicatul asimilează cunoașterea și modurile de acțiune va conduce la schimbarea acestor costuri relative, prin conștientizarea pierderilor percepute în cazul schimbărilor de măsuri din organizație, fie ea o fabrică sau chiar întreaga țară. Schimbarea puterii de negociere conduce la concentrarea eforturilor de restructurare politică și economică a contractelor.

Între schimbările regulilor formale și cele ale regulilor informale pot exista concordanțe, dar și dezechilibre (problemele sociale generate de interacțiunea partide-sindicate).

Să considerăm situația în care este clară direcția dezvoltării sociale și economice. În cazul în care, pe de o parte, organizațiile învață să acționeze în această direcție, iar modelarea subiectivă este concordantă cu cerințele direcției de dezvoltare, performanțele vor tinde să apară. Pe de altă parte, dacă instituțiile prevalente nu încurajează sau nu recompensează pe cei care acționează în direcția dezvoltării, confuzia despre performanțe se instaurează.

În situația creată imediat după 1989, dialogul social⁹ a fost, într-o primă fază și într-un anume sens, de fapt, un monolog. Dialogul a fost promovat mai ales în situațiile de criză și s-a desfășurat în formule ad-hoc (de exemplu, între reprezentanți ai minerilor și reprezentanți ai Puterii). Cu alte cuvinte, se acționa în condiții de „stare de necesitate”, fără ca sindicatele să fie considerate un interlocutor valabil.

Luând în considerare poziția puternică a sindicatelor în raporturile cu patronatul, dar chiar și cu instituțiile statului, guvernul a încercat de la bun început să submineze activitatea acestora. Până la sfârșitul anului 1996, guvernul a deținut o poziție mai puțin obișnuită în cadrul dialogului social, el având și calitate de patron. Acest aspect a determinat un comportament incorect din partea guvernului, în cadrul parteneriatului social. Cel mai relevant exemplu ar putea fi legislația în domeniul muncii și al dialogului social, elaborată începând cu 1991, prin care a încercat în mod sistematic să protejeze interesele patronatului (el însuși fiind cel mai important patron din economie), în defavoarea intereselor salariaților.

Legea sindicatelor nr. 54/1991, a organizării și funcționării acestora, consfințește dreptul la asociere al salariaților în sindicate. Prin prevederile ei, neînsoțite însă de prevederi care să definească reprezentativitatea, ea a adus multe deservicii sindicatelor. Practic, legea a contribuit la atomizarea mișcării sindicale din România, permițând înființarea unui sindicat cu numai 15 membri, a unei federații cu două sindicate membre și a unei confederații cu numai două federații membre. Un calcul simplu demonstrează că, în această situație, se poate crea o confederație sindicală cu numai 60 de salariați. Urmarea a fost că în cadrul unei întreprinderi funcționau, uneori, mai multe sindicate, unele dintre acestea având puțin peste limita de 15 membri prevăzută de lege, iar la nivel național, în 1993 – de exemplu – existau peste 25 de confederații sindicale naționale cu personalitate juridică. În această situație, dialogul desfășurat la nivelul guvernului devenea pur formal, datorită imposibilității formulării unor puncte de vedere comune ale părții sindicale.

Pe parcursul anului 1991, au fost adoptate alte trei legi importante în domeniul relațiilor de muncă și al dialogului social: Legea contractelor colective de muncă (nr. 13/1991)¹⁰, Legea salarizării (nr. 14/1991) și Legea conflictelor colective de muncă.

Legea contractului colectiv de muncă prezintă o importanță deosebită pentru mișcarea sindicală, deoarece ea reglementează și domeniul reprezentativității structurilor sindicale. Sindicatele s-au specializat rapid în domeniul negocierilor contractelor și convențiilor colective¹¹ și au înregistrat succese în cadrul încheierii

⁹ În legătură cu dialogul social, vezi I. Popescu, I. Albu, G. I. Năstase, *Sindicatele și dialogul social*, București, Tensor, 1997.

¹⁰ Pentru contractul colectiv de muncă, vezi și legea nr. 130/1996, care a fost completată în 1997.

¹¹ Legat de modul de negociere a contractului colectiv de muncă, vezi Lane Kirkland, Thomas R. Donahue, Dorothy Shields, *Cum se negociază contractul colectiv de muncă*, Timișoara, Editura de Vest, 1992, iar pentru cel individual – Ion Traian Ștefănescu, *Contractul individual de muncă*, București, Lumina Lex, 1997.

acestora. Primele contracte colective de muncă au fost negociate de federațiile profesionale la nivelul ramurilor de activitate sau al grupurilor de unități. Ulterior, au fost negociate contracte colective la nivel de unitate, iar în 1992 a fost semnat primul Contract Colectiv de Muncă la nivel Național.

După evenimentele din septembrie 1991, s-a simțit nevoia ca la nivelul Guvernului să funcționeze un compartiment specializat, care să gestioneze raporturile Executivului cu structurile societății civile, între care mișcarea sindicală deținea un rol important. Și pentru că începea să prindă contur și structura patronală, partener tradițional în relația tripartită, în Guvern s-a constituit un Cabinet al Împuternicitului Primului Ministru în relațiile cu Patronatul și Sindicatele. Ulterior, a fost stabilit un departament cu această finalitate. Aceasta a fost instanța în care sindicatele au fost invitate (mai târziu „convocate”), la început democratic, apoi tot mai „selectiv”, mai întâi spre avizare, ulterior pentru consultare, în legătură cu problemele economice, financiare și sociale de interes sindical.

Ulterior, dată fiind evoluția uneori dramatică a parametrilor economico-financiari (inflația foarte accentuată, eliminarea subvențiilor sau diminuarea drastică a acestora la o serie de produse de strictă necesitate, introducerea TVA-ului etc.), Guvernul s-a angajat într-un dialog sistematic cu sindicatele (periodic, de regulă trimestrial sau de câte ori situația o cerea), constituindu-se cu acest prilej o Comisie Națională de Indexare cu vot democratic, în formulă tripartită.

Se înțelege că această preocupare pentru dialog social (care se bucura și de o anume mediatizare) avea un scop determinat strict: detensionarea socială (condiție necesară însuși actului guvernării) și asigurarea unui minim de măsuri compensatorii pentru populație. Sub semnul unui interes comun, fiecare dintre părți milita și pentru interesele proprii. Guvernul căuta economisirea resurselor, iar sindicatele o alocație cât mai substanțială din acestea. Soluția a fost compromisul liber consimțit.

Concomitent, însă, și-a făcut loc, prin asimilarea unei experiențe din exterior, necesitatea statuării dialogului social în forma specifică a dialogului tripartit, Guvern – Sindicate – Patronat, în care scop a fost înființat un Secretariat menit să-i pregătească acestuia un cadru instituțional (HG nr. 349/1993, privind organizarea și funcționarea Secretariatului Tripartit pentru Dialog Social, organism destinat să pregătească formarea Consiliului Economic și Social).

Sub aspect legislativ în ceea ce privește sindicatele, mai trebuie amintită și HG nr. 520/1994, privind aparatul de lucru al Guvernului, în cadrul căruia ființează Departamentul pentru Relația cu Sindicatele și Patronatul¹².

Deși sindicatele au cerut în repetate rânduri revizuirea legislației în domeniu sau chiar îmbunătățirea cadrului legislativ prin promovarea unor legi noi în

¹² Pentru domeniul legislației legate de sindicate, vezi: *Legislație selectivă pentru sindicate*, elaborată de CS Meridian, București, Tensor, 1997; *Lege cu privire la sindicate. Legea privatizării societăților comerciale*, 1991; Gh. Brehoi, A. Popescu, *Conflictul colectiv de muncă și greva. Regimul juridic*, București, Forum, 1991.

domeniul relațiilor de muncă și al dialogului social, cum ar fi: Legea Agenției Naționale de Ocupare și Formare Profesională, Legea Consiliului Economic și Social sau Legea Tribunalului Muncii, guvernul a refuzat mult timp promovarea acestor proiecte de lege.

Anul 1997 marchează un punct de inflexiune în cadrul dialogului social, în principal la nivel național. Guvernul instalat în urma alegerilor generale de la sfârșitul lui 1996 a abordat dialogul social dintr-o perspectivă complet diferită, datorită faptului că, pentru punerea în aplicare a unui program accelerat de reformă, avea nevoie de suportul organizațiilor sindicale. Într-o perioadă relativ scurtă, au fost elaborate o serie de acte normative în domeniul dialogului social.

Guvernul a inițiat formarea unei noi entități tripartite semnificative, Consiliul Economic și Social (CES), care să discute inițiativele legislative cu caracter social și economic și care urma să-și înceapă activitatea în februarie 1998. Inițiativa formării CES a fost bine primită de către sindicate, rolul lor de partener de discuții cu guvernul la nivel național fiind astfel instituționalizat. Sindicatele își câștigau dreptul de a reprezenta în mod constant o „voce” legitimă în discutarea problemelor cheie ale dezvoltării economiei naționale. Inițiativa a fost de mult așteptată și pregătită de către sindicate.

Chiar înainte de înființarea CES, a început disputa în rândul sindicatelor, dar și în rândul patronatului, în legătură cu nominalizarea celor care urmau să reprezinte aceste structuri în cadrul consiliului. Astfel, CSDR nu era considerată a avea dreptul de reprezentare, ea neexistând la data inițierii legii. În orice caz, CES va rămâne o entitate lipsită de echilibru în realitate, cel puțin până la apariția unui sector privat stabil și demn de luat în seamă, cu patroni cu adevărat reprezentativi. Însuși CES poate ajunge, în scurt timp, să fie perceput drept un „bilateralism” instituționalizat și nimic mai mult și, astfel, să piardă din reputație, dacă guvernul nu este sensibil la această problemă¹³.

În 1998, a fost creat Consiliul Economic și Social, cea mai importantă instituție tripartită în domeniul dialogului social la nivel național; se dorește a fi un fel de mini-parlament, în care, prin reprezentare echitabilă, paritară, Guvernul, Sindicatele și Patronatul să avizeze proiectele de acte normative cu impact social. De asemenea, acestui for i se acordă și o funcție de mediere (de negociere), relativ la conflicte în care părțile înțeleg să-i solicite oficiile. Pe măsura apariției structurilor adecvate (de pildă, Tribunale ale Muncii), această funcție de mediere este de presupus că se va diminua, dacă nu chiar va dispărea. Prin apariția HG nr. 89 din 1997, privind organizarea și funcționarea Comisiilor de Dialog Social la nivelul Ministerelor și Organelor Administrației Publice Locale (Prefecturi), s-a dezvoltat dialogul tripartit la nivelul fiecărui județ. Legea de organizare a C.E.S. stabilește noi repere de desfășurare a activității mișcării sindicale în relațiile cu patronatul și cu guvernul.

¹³ Richard Croucher, *op. cit.*, p. 53.

După câștigarea alegerilor din 2000, PDSR a propus un Memorandum privind realizarea unui pact politic (cu partidele politice) și social (cu sindicatele), care a condus la convenirea asupra unui acord social între Guvernul României și confederațiile sindicale și patronale, reprezentative la nivel național. Acest acord social se referea la probleme legate de modul de funcționare a dialogului social (Comisiile de Dialog Social la nivelul ministerelor și al administrației locale, Consiliul Economic și Social, Agenția Națională pentru Ocupare și Formare Profesională, Casa Națională de Asigurări de Sănătate, parteneriatul social, legislația socială), la strategiile de realizare a politicilor sociale (elaborarea unor programe economice sectoriale care să vizeze zonele defavorizate, pensii echitabile, politici salariale, șomaj, asistență socială, munca în străinătate), la politicile de ocupare a forței de muncă (învățământ, ocuparea forței de muncă), la politica economică (industrie și politici industriale, agricultură și industrie alimentară, turism, odihnă, tratament). Încheierea acestui acord între guvern și sindicate ar echivala cu trecerea de la un joc cu sumă nulă la un joc cu sumă pozitivă, dat fiind că sindicatele au renunțat la poziția lor revendicativă în favoarea uneia de cooperare cu guvernul, în baza pactului social amintit.

3. PERCEPȚIA FENOMENULUI SINDICAL

Spațiul interacțiunii publice din România postdecembristă a fost în mod vizibil marcat de o slabă activitate a agenților (presupuși) ai societății civile. Medierea în lumea socială a fost mai degrabă politizată, ceea ce a dus la repetarea acestui proces în lumea reprezentativității populare, sau a categoriilor care nu aveau acces la resursele elitei sociale (care era îndeosebi politică). Astfel, rolul sindicatelor românești este îndeobște pus sub semnul unei disonanțe politizări și inerții sociale uneori greu explicabile.

Este, deci, o vădită structurare a unei zone conflictuale, unde interesele părților angajate se suprapun unui interes general, cel definit de nevoile sociale de modernizare.

Vom lua în seamă faptul că sindicatele sunt și actori politici, chiar dacă se manifestă ca negociatori între guvern și patronat, pe de o parte, și populație, pe de altă parte.

Trebuie subliniat faptul că majoritatea structurilor sindicale (confederațiile, în cazul nostru) exprimă la nivelul discursului o delimitare față de lumea politică. Cu toate acestea, sindicatele sunt actori principali în negocierea socială, exprimă puterea unor segmente sociale, se implică în administrarea politicilor de stat sau cele patronale etc. Toate acestea le recomandă ca actori politici (acceptând, însă, o extindere a acestui concept).

Pe de altă parte, interacțiunea cu sindicatele a dus și la reacții adverse. O astfel de reacție ar fi neparticiparea la viața sindicală. O vom discuta aici, pentru a prefigura un cadru de studiu al legitimității acestor sindicate. Ea este determinată, credem, de următoarele procese:

1. Parteneriatul cu guvernul este puțin eficient, datorită lipsei de resurse a acestuia din urmă. În cele din urmă, unii indivizi își formează o opinie negativă despre sindicate, considerându-le inutile, incapabile de a aduce avantaje membrilor.

2. Există o anumită neîncredere față de sindicate, din partea unor categorii socioprofesionale. Ea este legată de lipsa de reprezentativitate a acestora. Cei cu o astfel de opinie se consideră a nu fi reprezentați de aceste organizații.

3. Dacă există totuși încredere față de sindicate, există însă o lipsă de eficiență a acestora, ceea ce duce la o pierdere a resurselor individuale pentru cel care se implică. Cei care au o astfel de opinie proiectează o pierdere a resurselor investite.

4. Sindicatele nu au mijloace de creștere a calității vieții membrilor lor. Includem aici două feluri de resurse: cele materiale ale organizației, din care anumiți membri speră să își aloce o parte, și cele de capital social relațional, pe care anumiți membri contează în vederea obținerii unor avantaje (relații, includerea în rețele etc.). Pentru cei care au o astfel de opinie, sindicatul nu este întotdeauna o sursă pentru dinamica ierarhică a celor implicați, decât în măsura în care va avea un beneficiu personal.

5. Un alt motiv pragmatic este explicabil, probabil, prin *teoria alegerii raționale sau teoria jocurilor*. Raționalitatea individului poate fi orientată exclusiv pentru profit individual, cu pierderi sociale, astfel că el nu se va implica în rețele de cooperare sau asociații.

Probabil că o astfel de delimitare a motivației de participare/nonparticipare în sindicate este puțin aprofundată, însă fundează o analiză a instituționalizării acestora, ca actori legitimi în viața politică.

Nu de puține ori sindicatele s-au implicat în conducere, managementul întreprinderilor etc. Să fi fost aceasta o cauză a pierderii încrederii în sindicate? Ori doar începerea unui proces lung care se autoreproduce, acela de politizare a sindicatelor? Dialogul social are nevoie de parteneri, însă cum își construiesc aceștia rolurile, dacă delimitările nu sunt bine făcute?

Vom lua în seamă date provenite din diferite sondaje de opinie (Barometrul de Opinie Publică 1998–1999 etc.). La întrebarea privind încrederea în sindicate, procentul nu variază mult: în martie 1997 aveau încredere în sindicate 28%, iar în 1998 erau 30%, însă rata neîncrederii a crescut: 50% în martie 1997 și 60% în 1998. Același lucru se petrece și în cazul liderilor sindicali. Pentru aceștia ponderea este aproape identică pentru cele două perioade: aproximativ 60% neîncredere și 28–30% încredere (foarte multă sau multă).

Despre activitatea sindicală există și alte opinii: 77% din cei investigați declară că organizatorii de greve ilegale trebuie pedepsiți, și numai 16% aprobă astfel de acțiuni. Mai mult, 47% dintre români cred că sindicatele au prea multă putere (38% cred că nu au). S-ar putea deduce din cele de mai sus că sindicatele sunt vehicule de putere, și nicidecum negociatori ai acesteia.

Totuși, la nivelul structurilor de bază, cu actorii definiți mai concret, opinia despre aceștia este diferit orientată. Într-un studiu efectuat pe șase întreprinderi bucureștene s-au observat și câteva diferențe, prezentate în figura 2.

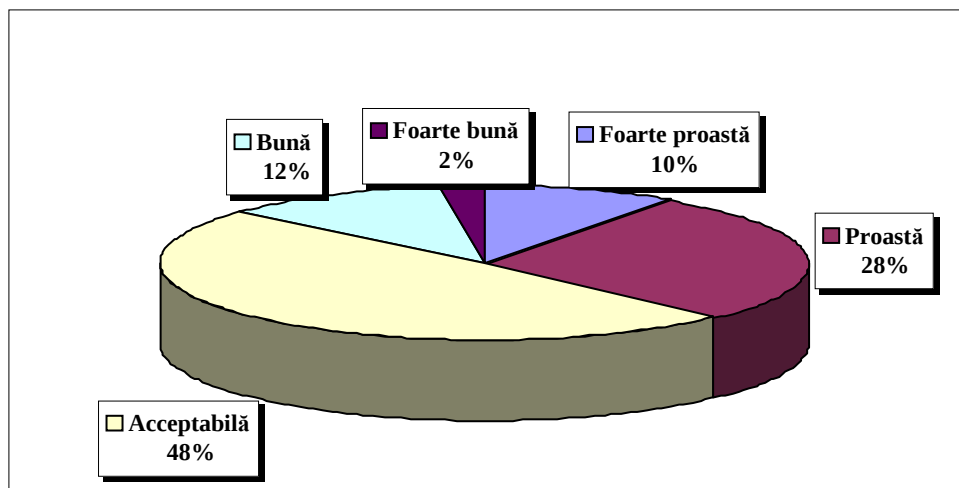

Figura 2: Percepția „stării actuale a întreprinderii”.

Se observă că tendința de a aprecia situația actuală a întreprinderii este pozitivă. În acest context, se pune problema necesității sindicatelor. Cum este definit de către indivizi scopul acestora? Sunt ele percepute ca având importanță în îmbunătățirea vieții oamenilor, a condițiilor de muncă etc.? Oamenii percep realitatea cu mai puțină „delicatețe”, lucrurile devenind clare pentru ei, în funcție de istoria evenimentelor locale, a celor în care ei sunt implicați sau la care au fost martori.

Să definim câteva dimensiuni de analiză. Este de interes să ne referim la potențialul de mobilizare al sindicatelor, pe care îl considerăm ca o componentă a factorului socializator al sindicatelor. Acest potențial este partea *pasivă* a procesului sindical, care constă din întreaga mulțime de membri, cât și din o structură care poate mobiliza membrii pasivi.

O altă dimensiune ar fi *parteneriatul activ* între cetățean și sindicat, ceea ce duce la rezultatele mobilizării, calitatea de membru activ. Totodată, includem aici și alte aspecte, precum dimensiunea instituțională a sindicatelor: modele de comportamente sociale, politice, încredere, potențialul sistemic de interacțiune etc.

Necesitatea de introducere a unei astfel de variabile, precum potențialul de mobilizare, are importanță cu atât mai mult cu cât existența sindicatelor în România se află sub semnul specificității date de: lipsa de experiență a sindicalismului postdecembrist, evoluția postrevoluționară depinzând și de reguli de non-eficiență. În parte, artificialitatea unor instituții în cultura organizațională din cadrul întreprinderilor s-a menținut.

La modelul propus mai sus vom veni cu completări din ancheta amintită. Iată cum se prezintă datele cu privire la modul în care definesc subiecții nevoia înființării de organizații sindicale.

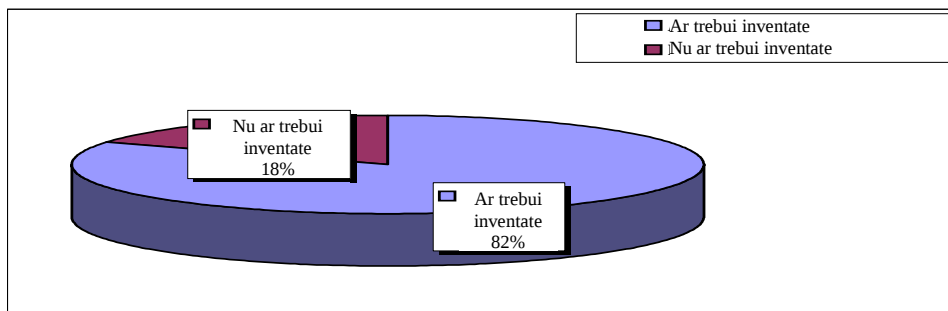

Figura 3: Necesitatea sindicatelor.

De remarcat ar fi și faptul că a fi membru în sindicate nu implică în mod necesar nevoia sindicatelor. Din membrii sindicatelor, 15% nu le apreciază ca necesare. Această situație arată că există în rândul sindicaliștilor membri nemotivați.

Odată evidențiată necesitatea existenței sindicatelor de către cea mai mare parte a subiecților, pentru indivizi apar noi provocări, date de aderarea la astfel de asociații. Ce cred aceștia că investesc și ce câștigă? Costurile mobilizării sociale se integrează într-o gamă largă de valori și norme, pe care actorii (sindicatele) le administrează în spațiul public:

- a.** ideologii (bunuri simbolice). În acest caz, sindicatele își asumă, la nivelul discursului valori pe care le prezintă în structuri normative („trebuie”, „bine/rău”);
- b.** rațiuni de eficiență (de ce trebuie);
- c.** rațiuni de acțiune (conferă planificarea și organizarea acțiunii colective).

Toate acestea sunt vehiculate în funcție de resursele simbolice ale indivizilor, de capitalul cultural etc. Ne punem întrebarea: cine are nevoie mai multă de sindicate? Tot din datele cercetării amintite, vom observa în figura 4 că există o anumită relație între nivelul de instrucție și aprecierea nevoii de sindicat. Graficul de mai sus se citește pentru fiecare categorie de școlarizare. De exemplu, dintre cei care au doar școala generală, 84,67% cred că sindicatele ar trebui inventate, 14,23% cred că nu ar trebui inventate, restul fiind non răspunsuri. Observăm o oarecare tendință descrescătoare a nevoii de sindicate în funcție de nivelul de pregătire. Aceasta poate avea două cauze: **1.** pe măsură ce nivelul de instrucție este mai crescut, satisfacția la locul de muncă poate fi mai înaltă, iar nevoia unei activități sindicale este mai scăzută; **2.** o „regularitate” a organizațiilor este aceea a ierarhiei: cei care au pregătire înaltă au poziții ierarhice mai înalte, nevoile lor nefiind neapărat mediate printr-un sindicat.

Pentru a confirma acest lucru, vom lua în seamă și poziția ierarhică a respondentului, prezentată în figura 5, unde se arată că nevoia de sindicate scade pe măsură ce poziția ierarhică este mai înaltă: dacă aproape 17 procente dintre cei care

nu au funcții de conducere exprimă că nu au nevoie de sindicate, o treime dintre cei cu poziții foarte înalte au aceeași opinie.

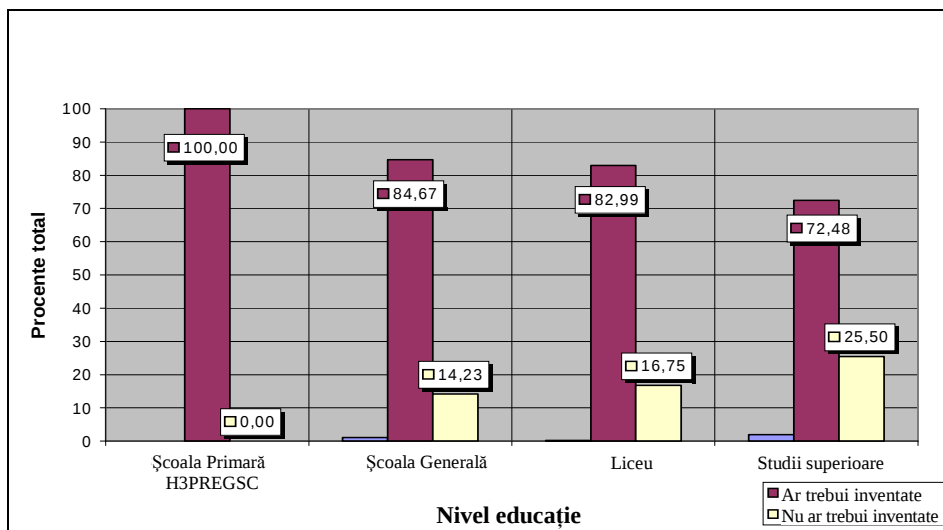

Figura 4: Nevoia de sindicate în funcție de educație.

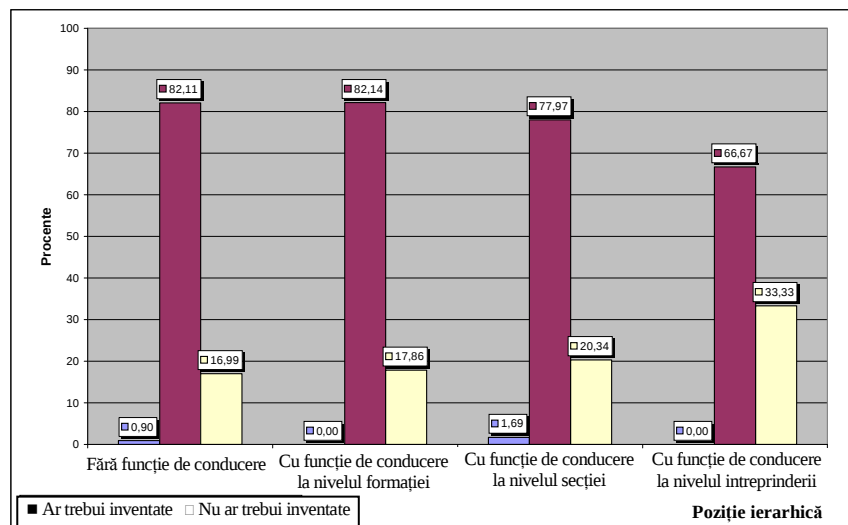

Figura 5: Nivelul ierarhic și determinarea nevoii de sindicate.

Vom observa mai departe o evaluare a activității sindicale, așa cum o percep salariații. La întrebarea „Câtă influență credeți că are în prezent sindicatul din întreprinderea dvs. asupra desfășurării activității întreprinderii?” răspunsurile se distribuie în configurația redată în figura 6.

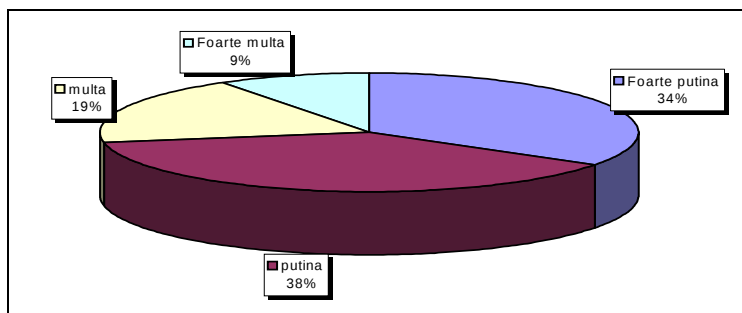

Figura 6: Influența sindicatelor în activitatea întreprinderii.

Se observă că influența sindicatelor în activitatea întreprinderii este percepută ca slabă, situație oarecum diferită față de „nevoia de sindicate”, care se regăsește la majoritatea respondenților. Așa cum rezultă din anchetă, nevoia de sindicate este mare, pe măsură ce acestea au încă o influență redusă în desfășurarea evenimentelor. Iată cum percep respondenții influența avută de sindicate în prezent, în îmbunătățirea condițiilor de muncă, rezolvarea problemelor sociale, apărarea locurilor de muncă și politica salarială.

Observăm că cea mai mare influență o au sindicatele în politica salarială, în contrast cu „îmbunătățirea locurilor de muncă”, unde 40,17% din respondenți afirmă că sindicatul are foarte puțină influență.

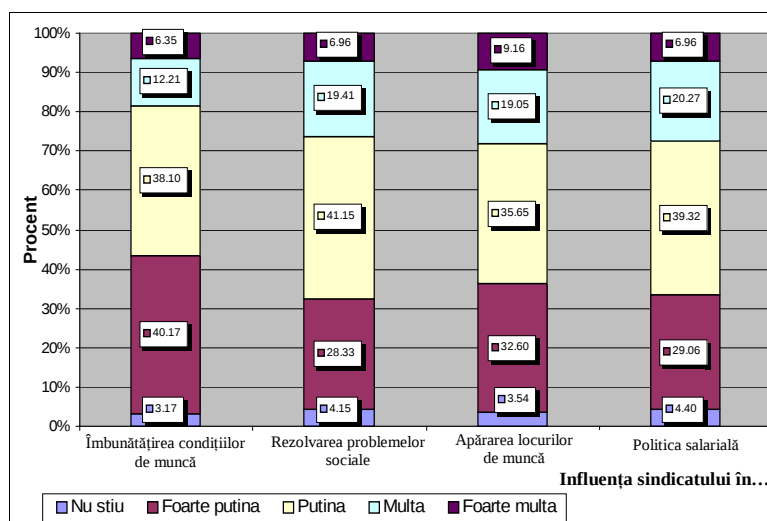

Figura 7: Percepția influenței sindicatului în diferite probleme din viața întreprinderii.

Pentru a vedea dacă răspunsurile la întrebările de mai sus se distribuie egal din punct de vedere statistic, se pot observa diferențele de medii între variabilele luate în calcul. Tabelul numărul 1 arată rezultatele testelor statistice (nivel de semnificație 0,05) ale diferențelor de medii.

Tabelul nr. 1

Diferențele statistice între distribuțiile răspunsurilor referitoare la influența în prezent a sindicatelor în diferite domenii

Perechea de variabile	T	Sig. (2-tailed)	
Influența sindicatelor în...			
Îmbunătățirea condițiilor de muncă – Rezolvarea problemelor sociale	-7.11	0.00	Nu diferă semnificativ statistic
Îmbunătățirea condițiilor de muncă – Apărarea condițiilor de muncă	-6.84	0.00	Nu diferă semnificativ statistic
Îmbunătățirea condițiilor de muncă – Politica salarială	-5.73	0.00	Nu diferă semnificativ statistic
Îmbunătățirea condițiilor de muncă – Bunul mers al întreprinderii	-6.39	0.00	Nu diferă semnificativ statistic
Rezolvarea problemelor sociale – Apărarea condițiilor de muncă	-0.34	0.73	Diferă semnificativ statistic
Rezolvarea problemelor sociale – Politica salarială	0.13	0.90	Diferă semnificativ statistic
Rezolvarea problemelor sociale – Bunul mers al întreprinderii	-0.29	0.77	Diferă semnificativ statistic
Apărarea condițiilor de muncă – Politica salarială	0.46	0.64	Diferă semnificativ statistic
Apărarea condițiilor de muncă – Bunul mers al întreprinderii	0.04	0.97	Diferă semnificativ statistic
Politica salarială – Bunul mers al întreprinderii	-0.40	0.69	Diferă semnificativ statistic

Iată deci cei anchetați percep sindicatele ca necesare și le consideră prezente în viața întreprinderii. Ne vom opri acum la un alt aspect al percepției legitimității sindicatului: mulțumirea față de activitatea acestuia. La întrebarea „În ce măsură sunteți mulțumit(ă) de activitatea sindicatului?” răspunsurile se distribuie după cum urmează:

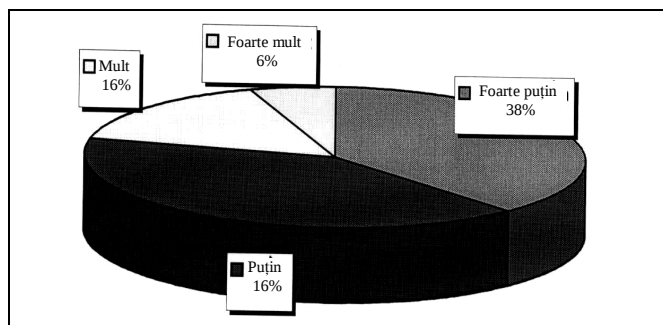

Figura 8: Gradul de mulțumire față de activitatea sindicatelor.

Observăm că 22% din respondenți sunt mulțumiți sau foarte mulțumiți de activitatea sindicatului. Percepția legitimității sindicatului este puternic influențată de gradul de mulțumire față de activitatea acestuia și încrederea în reprezentării acestuia. Iată cum se distribuie mulțumirea față de activitatea sindicatului în raport cu încrederea în liderul sindical:

Tabelul nr. 2

Distribuția încrederii vs. mulțumirea de activitatea sindicatelor.

		Încredere în liderul sindical			
		Foarte puțină	Puțină	Multă	Foarte multă
Mulțumirea față de activitatea sindicatului	Foarte puțină	78.65	20.07	6.80	9.21
	Puțină	15.66	71.13	37.41	14.47
	Multă	2.14	6.69	46.94	39.47
	Foarte multă	2.49	0.35	6.12	32.89

Observăm corelarea pozitivă. Diferențele până la 100% sunt non-răspunsuri.

Vom analiza și mulțumirea față de activitatea sindicală în funcție de câțiva predictorii importanți. În funcție de educație, observăm că satisfacția crește la cei cu studii puține și tinde să scadă o dată ce nivelul de educație crește.

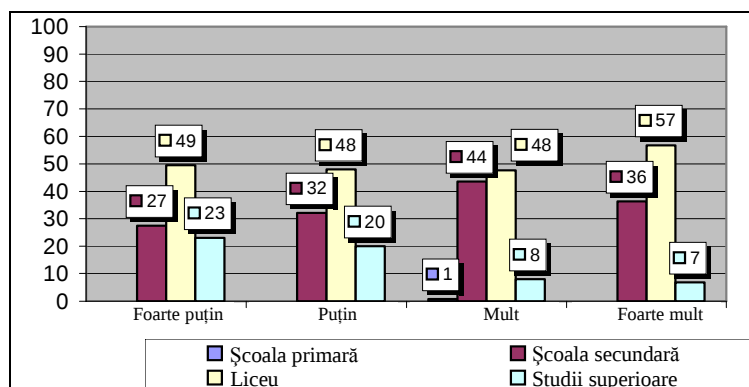

Figura 9: Satisfacția față de activitatea sindicatelor în funcție de educație.

O tendință crescătoare a satisfacției față de sindicat se observă în raport cu vechimea la locul de muncă (vezi figura 10).

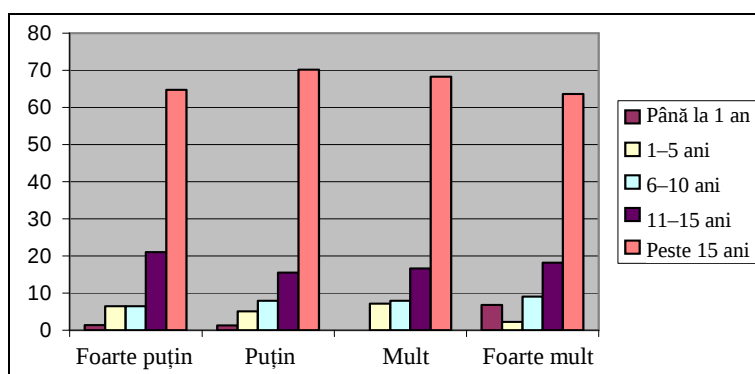

Figura 10: Satisfacția în funcție de vechimea în muncă.

Studiul pe cele șase întreprinderi bucureștene arată că sindicatele sunt necesare și că o parte importantă dintre salariați este mulțumită de activitatea lor. Este rațional pentru individ să adere la astfel de organizații, cu atât mai mult cu cât acesta le legitimează. Am prezentat aceste date pentru a introduce analiza care urmează, care se dorește o descriere a construcției instituționale a sindicalismului românesc.

4. MIȘCAREA SINDICALĂ ÎN VIITOR

În România există, în momentul de față, 15 confederații sindicale. Multe dintre acestea nu îndeplinesc condițiile de reprezentativitate. Practic, în relațiile cu guvernul și cu patronatul, sunt recunoscute ca reprezentative doar cinci dintre acestea: Confederația Națională a Sindicatelor Libere din România – Frăția, Confederația Națională Sindicală „Cartel Alfa”, Blocul Național Sindical, Confederația Sindicatelor Democratice din România și Confederația Națională Sindicală Meridian.

Modul în care sindicatele s-au organizat, strategiile pe care le-au utilizat pentru apărarea intereselor și drepturilor membrilor de sindicat au corespuns unui anumit model economic. Transformările sensibile de la nivelul economiei – atât cele macroeconomice, cât și cele de la nivelul întreprinderii – au o influență directă asupra raporturilor de muncă, ceea ce conduce la ideea că sindicatele trebuie să-și reconsidere atât organizarea structurală, cât și strategiile utilizate în cadrul relațiilor cu partenerii de dialog social (sindicatele, patronatul și, în anumite situații, guvernul), dar și cu proprii membri (dată fiind și scăderea încrederii în organizațiile sindicale și, o dată cu aceasta, scăderea ratei de sindicalizare). „Orice încercare de a formula posibile soluții de restructurare – dezvoltare a instituției sindicale trebuie să plece de la o corectă evaluare a situației existente în prezent”¹⁴.

Deși se recunoaște că, în raport cu ceilalți parteneri sociali, sindicatele s-au structurat cel mai rapid, devenind în scurt timp cel mai activ actor în cadrul dialogului social, rezultatele activității sindicale pe parcursul celor zece ani se evidențiază mai ales în plan instituțional și al reformei legislației muncii și mai puțin în raport cu așteptările imediate ale membrilor de sindicat. Condițiile de muncă au rămas în mare măsură aceleași, numărul de locuri de muncă a scăzut sensibil, la fel și puterea de cumpărare a salariilor. În această situație, capitalul de încredere de care s-au bucurat sindicatele în rândul membrilor de sindicat, la începutul anilor '90, a scăzut continuu. Ca o consecință directă, rata de sindicalizare a coborât sub 60%, de la peste 90% cât înregistra în 1990. Sindicatele nu au reușit să obțină succese deosebite nici ca actor al societății civile; liderii sindicali au evitat în general inițierea unor acțiuni în acest sens, din cauza conotațiilor de natură politică pe care le implică, precum și a eterogenității membrilor din punct de vedere al simpatiilor politice. Cu toate acestea, partidele politice au încercat și

¹⁴ *Sindicalismul în schimbare. Strategia de restructurare a mișcării sindicale*, p. 7–8.

uneori chiar au reușit să folosească organizații sindicale în promovarea intereselor lor electorale, prin intermediul liderilor de sindicat. Preluarea unor lideri sindicali, de la nivel central sau local, în conducerea unor partide și oferirea unor posturi importante în administrația publică pot fi un exemplu relevant în acest sens.

În noul context socio-economic, sindicatele vor avea de suferit, mai ales din cauza scăderii drastice a numărului de membri de sindicat și, implicit, a reducerii resurselor financiare de care dispun. Ele nu au reușit să pătrundă decât într-o foarte mică măsură în întreprinderile private create după 1989, iar acestea angajează în prezent aproximativ 30% din forța de muncă, dacă nu luăm în considerare sectorul informal (piața neagră a forței de muncă). În plus, raportul existent între sectorul privat al economiei și cel public, din punct de vedere al numărului de personal, va continua să evolueze în favoarea celui dintâi. Mai mult decât atât, datorită prevederilor legale actuale, sindicatele nu pot fi implicate în reprezentarea unor categorii sociale importante în corpul social, cum ar fi pensionarii sau șomerii.

În aceste condiții, liderii de sindicat (inițiativa aparține celor de la Cartel Alfa) consideră necesară elaborarea unor strategii care să vizeze în principal restructurarea mișcării sindicale, pentru ca aceasta să corespundă în viitor promovării eficiente a intereselor membrului de sindicat, prin:

- trecerea de la sindicalismul de tip industrial la sindicalismul de tip profesional; pentru aceasta, este necesar ca federațiile să devină realmente sindicate profesionale, care să aibă structură regională proprie (la nivel de județ);
- definirea funcțiilor, rolurilor și specializarea structurilor sindicale din punct de vedere al activităților pe care acestea le desfășoară în promovarea intereselor salariaților;
- eficientizarea utilizării resurselor financiare, prin redimensionarea fondurilor destinate fiecăreia dintre structuri (sindicat, federație, confederație).

Pentru a face posibile unele din modificările structurale prezentate anterior, este necesară modificarea legislației sau chiar promovarea uneia noi¹⁵.

În acest context, soluția pe care o văd liderii Cartelului Alfa ar fi restructurarea federației în Sindicat Național. Acest model nu reprezintă o idee nouă în istoria mișcării sindicale. El există, practic, în toate statele dezvoltate, încă din anii '60. Funcționarea sa arată că reprezintă un sistem eficient de organizare sindicală, adaptat noilor relații de muncă. Sindicatul Național are ca membri persoane fizice (în principal salariați, dar și alte categorii socio-profesionale) și posedă organisme de conducere decizionale și executive la nivel național și județean. La nivel de întreprindere, activitatea sindicală este asigurată de către delegația sindicală de întreprindere (structură fără personalitate juridică), iar la nivel regional de către delegația sindicală județeană.

Organizarea federațiilor sub forma Sindicatului Național prezintă – în opinia liderilor amintiți – o serie de avantaje:

¹⁵ *Ibidem*, p. 33–34.

- asigură posibilitatea afilierii directe a membrului de sindicat la o structură sindicală națională;
- prin structura sa județeană (regională), poate asigura un serviciu profesional permanent pentru membrii de sindicat și poate dezvolta un sistem de asistență și consultanță pentru aceștia (serviciu cu caracter individual);
- accelerează mecanismul de luare a deciziilor în ansamblul instituției sindicale, ceea ce poate crea un plus de eficiență în cadrul activității sindicale;
- asigură unitatea și coerența acțiunilor sindicale;
- prin externalizarea activității de conducere sindicală în raport cu întreprinderea, se asigură eliminarea controlului și a presiunilor pe care le poate exercita angajatorul asupra liderilor de sindicat;
- prin extinderea funcției de recrutare la toate întreprinderile din cadrul sectorului economic, indiferent de forma de proprietate și de organizare, se pot recruta membri de sindicat și din cadrul întreprinderilor mici și mijlocii din sectorul privat, unde, în prezent, rata de sindicalizare este extrem de scăzută;
- asigură colectarea cotizației sindicale direct de la membrul de sindicat, în afara controlului patronatului întreprinderii;
- utilizarea mai eficientă a resurselor financiare, în direcția acoperirii nevoilor reale și a promovării intereselor salariaților¹⁶.

Dacă poziția CNS Cartel Alfa față de tema sindicalismului în schimbare este nuanțată, nu același lucru se întâmplă și în cazul celorlalte confederații sindicale cercetate, fiecare lider referindu-se la schimbare în alt context:

„Principala trăsătură, care definește schimbarea în domeniul sindicalismului, este trecerea de la apărarea, în principal, a unor drepturi salariale la o anumită politizare a fenomenului sindical” (BNS).

„Schimbarea să fie orientată astfel încât privatizarea, restructurarea și reforma să fie înțelese; formula de dialog să fie pe înțelesul tuturor; eficientizarea muncii (flux de jos în sus); problema decalajelor între liderii centralelor sindicale, dar și între nivelurile sus/jos. Este o ruptură totală din lipsa sau din neînțelegerea dialogului” (Meridian).

„Structurile sindicale s-au mai așezat puțin, dar nu într-o formă benefică... Nu e bine să fie o uniune mare (cu cât sunt mai puține structuri sindicale, cu atât sunt „cumpărate” mai ușor)” (COSIN).

„Mișcarea sindicală este în proces de așezare” (CONSILVA).

Dinamica mișcării sindicale nu este liniară. Exemplele de mai sus prezintă tendințe de stabilire de contracte sociale la nivel public, în care, prin forme de dialog dezirabile, să se prezinte un scop comun și o activitate (constructivă) care să fie, de asemenea, comună.

Lipsa comunicării a dus totuși la imposibilitatea finalizării unui contract de acest fel. Este o incapacitate a acestor organizații de a-și defini interesele în sens larg, dincolo de orizonturile lor imediate.

¹⁶ *Ibidem*, p. 40–42.

Este nevoie de un limbaj comun, înainte de mesaje comune.

Instituțiile pe care acești actori le creează sunt definite pe două niveluri de norme: **1.** nivelul general, dezirabil, actorii fiind reformatori, cu intenții de construcție civică; **2.** nivelul concret, al activităților directe, pe care actorii le definesc printr-o raționalitate individuală (teoria alegerii raționale). Tocmai disonanța dintre aceste niveluri conduce la diminuarea rolului civic al sindicatelor, un paradox care se manifestă și în planul definirii identității acestora.

CONDIȚIA RITULUI DE TRECERE ÎN CONTEMPORANEITATE

PAULA TUFIȘ
cercetător I.C.C.V.

CONCEPTUL DE „RIT DE TRECERE”

Omul se mișcă permanent între cercurile sacre și cele profane. O persoană este considerată sacră în raport cu cineva, și mai puțin sacră, sau chiar profană, în raport cu altcineva. Este ceea ce A. Van Gennep numește „deplasarea cercurilor sacre”. În acest proces, riturile de trecere servesc la atenuarea efectelor distructive ale deplasării.

Arnold Van Gennep, în cartea sa *Riturile de trecere* clasifică riturile în animiste sau dinamiste, simpatetice sau contagioase, pozitive sau negative, directe sau indirecte. Riturile simpatetice sunt bazate pe credința acțiunii asemănătorului asupra celui asemenea. Riturile contagioniste sunt bazate pe materialitate și transmisibilitate prin contact sau la distanță. Riturile directe posedă o virtute eficientă nemijlocită. Riturile indirecte pun în mișcare o serie de puteri ce intervin în profitul celui care a realizat ritul. Riturile pozitive sunt volițiuni traduse în acte, iar riturile negative sunt tabuurile.

Un rit poate fi inclus simultan în patru categorii, deci vor exista 16 variante de clasificare a unui rit dat (cele patru contrarii se elimină):

Figura nr. 1

Clasificarea riturilor conform lui A. Van Gennep

Rituri animiste	
Rituri simpatetice	Rituri contagioase
Rituri pozitive	Rituri negative
Rituri directe	Rituri indirecte
Rituri dinamiste	

Printre rituri, o importantă categorie o constituie riturile de trecere. Acestea pot fi de separare (funeralii), de limită (graviditate, logodnă, inițiere), sau de agregare (căsătorii). Riturile de trecere au o faza preliminară, una liminară și una postliminară, corespunzătoare categoriilor de mai sus.

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XII, nr. 5–6, p. 517–523, București, 2001

Riturile au altă pregnanță în societatea actuală. Van Gennep utilizează o metaforă pentru evidențierea acestui lucru. Societatea este o casă cu camere și coridoare separate prin pereți și uși. Cu cât societatea este mai civilizată, cu atât pereții sunt mai subțiri și ușile mai largi. În societățile primitive zidurile sunt groase și ușile înguste. Pentru a trece de la o stare la alta sunt necesare formalități, rituri. În timpurile moderne, caracterizate de „pereți flexibili”, transparenți, formalitățile nu mai sunt tot atât de riguroase.

Aproape întotdeauna te găsești într-o situație liminară; riturile de prag sunt, deci, generale. Se poate identifica trecerea spirituală de la o stare socială la alta cu trecerea fizică. Cele două tipuri de treceri invocate de Van Gennep sunt trecerile de la o stare socială la alta sau de la o categorie individuală la alta, între stări culturale sau statusuri sociale în ciclul de viață al unui om și cele cosmice, de la un anotimp la altul sau de la un an la altul.

Încercând definirea riturilor de trecere prin opoziție sau prin complementaritate cu alte tipuri de rituri, observăm că este foarte dificil să ne imaginăm alte tipuri de rituri. Cel puțin în societățile moderne, în care accentul este pus pe socializare și integrare în societate, viața individului este un continuu de treceri.

Omul suspendat între cele două stări, se află în nesiguranță, neapartenând uneia sau alteia dintre categorii, așteptând „permisiunea” facilitată de rit de a se încadra în una dintre categorii. Pe lângă funcțiile de a spori coeziunea unui grup, de a sublinia valorile existente în societate la un moment dat, de a înlesni integrarea unui individ într-o categorie sau alta, riturile de trecere au, de asemenea, rolul de a reduce tensiunile și incertitudinea generate de perioadele de criză, de perioadele de schimbare structurală a societății când vechile valori sunt puse sub semnul întrebării și noi valori sunt promovate. Deși au existat controverse, pe tema funcției ritului de a diminua sau de a accentua anxietatea în perioadele de criză, ipoteza de la care pleacă această lucrare este aceea că ritul diminuează sentimentul de insecuritate și tensiunile. În special în epoca modernă, când ritul nu mai este realizat după un ceremonial strict, ci mai mult inconștient, mecanic, încadrat în rutină, este improbabil ca el să accentueze tensiunile.

RITURILE DE TRECERE ASTĂZI

Cel mai important lucru astăzi, în interacțiunea dintre oameni, este schimbul simbolic – schimburile de informații, de politețuri, de servicii și cunoștințe. **Publicitatea** are un rol important în schimburile simbolice. Se creează simboluri, care sunt vândute mai degrabă decât obiectele spre vânzare. Cumpărarea unei mașini noi simbolizează încrederea în viitor¹. De asemenea, contul propriu în bancă este simbolul intrării adolescentului în lumea adulților. Lumea modernă este o piață a

¹ Gaston Wagner, *Le rite et l'échange symbolique*, în Pierre Centlivres, Jacques Hainard (coord.) *Les rites de passage aujourd'hui*, Lausanne, Suisse, Édit. L'âge d'homme, 1986.

schimbului de simboluri. Nu obiectele contează, ci valorile. Acest schimb de simboluri, de valori, este însoțit de rituri. Chiar dacă aceste rituri nu mai sunt puse în practică în mod conștient sau nu le mai este acordată aceeași atenție ca în trecut, ele există și au o schemă asemănătoare riturilor practicate în societățile arhaice.

Această afirmație o fac, în strânsă legătură cu teoria lui Mircea Eliade a sacrului camuflat în profan. Chiar dacă manifestările omului modern indică „areligiozitatea” sa, se pot descoperi trăsături mitice și ritualice în comportamentul său. „Ajunge să vizitezi salonul anual al automobilului spre a-ți da seama că ai de-a face cu o manifestație religioasă profund ritualizată. Culorile, luminile, muzica, reverența adoratorilor, prezența preoteselor templului (manechinele), pompa și luxul, risipa de bani, mulțimea compactă – toate acestea ar constitui într-o altă cultură o ceremonie autentic liturgică [...]. Cultul automobilului sacru își are credincioșii și inițiații lui. Gnosticul nu aștepta cu mai multă nerăbdare revelația oracolului decât așteaptă adoratorul automobilului primele zvonuri în legătură cu noile modele”².

Accederea în universul elitelor în lumea modernă este o rămășiță a vechilor ritualuri de inițiere. Pornind de la imaginea mitică a artistului damnat, atât de obsedantă în veacul al XIX, exagerarea și provocarea au trecut pe primul plan, și departe de a fi respinse, ele sunt recunoscute ca semne ale geniului. „Se creează astfel lumi ermetice, accesibile doar elitelor, cu prețul unor mari dificultăți. Aceste lumi la care accede doar o minoritate secretă, o «aristocrație» se naște din dorința omului de a constitui o «lume nouă», de a găsi noi înțelesuri, de a cunoaște mai mult decât au cunoscut cei dinaintea lui”³. Această inițiere săvârșește deci trecerea dintre două lumi spirituale.

Trecerile între două dimensiuni ale timpului, realizate în societățile arhaice prin raportarea la mituri, se fac în timpurile noastre prin lectură. Romanele îndeplinesc funcția de altădată a miturilor. „Timpul pe care-l «trăim» citind un roman nu este, fără îndoială, acela pe care-l reintegrăm, într-o societate tradițională, ascultând un mit. Dar și într-un caz și într-altul, „ieșim” din timpul istoric și personal și ne cufundăm într-un timp fabulos, transistoric”⁴.

Încercând o definire a caracteristicilor spațiului sacru, pentru omul modern, în comparație cu cele percepute de omul tradițional, am ajuns la concluzia că unele din spațiile percepute ca sacre de omul tradițional, mai sunt încă sacre pentru omul modern: cimitirul, biserica, spații care scot omul din experiența cotidiană și au asociate rituri negative și pozitive. Însă dacă pentru omul tradițional spațiile sacre erau universale, în modernitate diferite grupuri dau diferite definiții spațiilor sacre. Mai mult, unele dintre grupuri își fac un scop din a invada spațiile sacre ale altor grupuri (mișcarea hippy a anilor '60). Are astfel loc „fragmentarea” sacrului și

² Andrew Greeley, *Myths, Symbols and Rituals in the Modern World*, apud. Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, București, Editura Univers, 1978, p. 175.

³ Mircea Eliade, 1978, p. 176.

⁴ *Ibidem*, p. 179.

modelarea lui în funcție de mediul social care îl definește. De asemenea, dimensiunea timpului influențează delimitarea spațiilor sacre. Este motivul pentru care în situațiile de schimbare structurală a societății are loc o redefinire gradată a spațiilor sacre, prin distrugerea într-o primă etapă a spațiilor sacre anterioare și apoi prin redescoperirea unora dintre cele vechi și a altora, noi, mai potrivite condițiilor sociale generate de schimbare. Acest lucru este valabil nu doar pentru spațiile sacre, ci și pentru norme, comportamente și chiar tipuri de rituri practicate.

Un alt tip de trecere de la un spațiu la altul, trecere generată în modernitate de apariția școlilor este acela al trecerii din „universul oral” în universul scrisului și cititului. Lectura și scrisul sunt astăzi unele dintre cele mai puternice mijloace de integrare a individului în societate. Suspectul prin excelență al zilelor noastre este analfabetul. Această trecere este de cele mai multe ori concomitentă cu trecerea de la o vârstă la alta. O dată cu intrarea în primele clase de școală, începe vârsta obligațiilor școlare. Spre deosebire de ceremoniile societăților arhaice, riturile de separare nu mai sunt atât de violente în timpurile noastre. Băiatului îi este permis, chiar dacă trece la o altă vârstă, să întrețină legăturile domestice cu mama și surorile sale și să mai joace încă jocurile copilăriei, nearuncându-i-se pe umeri încă responsabilitățile și îndatoririle unui adult. Nu se renunță prin urmare atât de drastic la trăsăturile acestei vârste.

Max Gluckman dezvoltă o viziune diferită de cea a lui A. Van Gennep asupra riturilor. Concluziile sale având în vedere mai mult relațiile sociale decât aspectele culturale sunt următoarele: „Cu cât este mai mare diferențierea seculară, cu atât avem mai puțin ritual și mai puțin mistic în ceremonialul etichetei”⁵; „Cu cât multiplicitatea rolurilor nediferențiate este mai mare, cu atât ritualul este mai cerut pentru a face diferențierea între ele”⁶. În societățile primitive aceeași persoană îndeplinea mai multe funcții și ritualurile aveau funcția de a face diferențierea între rolurile îndeplinite de fiecare persoană. O asemenea societate Gluckman o numește „multiplex”. Pentru M. Gluckman ritualurile nu există decât în societățile tradiționale; în societatea civilizată contemporană acestea au fost înlocuite de **ceremonii**. Noi nu credem în eficacitatea magică și nici în forțele supranaturale care asistă ritualul. Pentru Gennep, însă, cele două cuvinte – ceremonie și ritual sunt interșanjabile.

Victor Turner, discipol al lui M. Gluckman, însă un și mai bun discipol al lui A. Van Gennep, afirmă că cei care oficiază riturile nu știu întotdeauna de ce fac ceea ce fac. Riturile societății de astăzi sunt cu mult mai departe de a fi înțelese de către participanții la ele, decât cele ale societăților arhaice. Din dorința de a fi raționali și științifici, modernii au considerat riturile ca fiind nefolositoare, din moment ce nu se știa exact care este rostul lor. Însă în plan inconștient, sunt elaborate rituri cu o

⁵ Max Gluckman, *Essays on the ritual of social relation*, Manchester University Press, 1962, p. 32.

⁶ *Ibidem*, p. 34.

bogată valoare simbolică. Julian Pitt-Rivers face o descriere a riturilor asociate unei călătorii cu avionul – lucru care nu datorează nimic culturilor arhaice⁷. Voiajul cu avionul pare făcut pentru a i se atașa un rit de trecere. Desprinderea de sol este o trecere cu mult mai spectaculoasă decât trecerea unei mirese peste prag sau închiderea unei adolescente într-o casuță obscură timp de patru luni pentru a deveni femeie. Pentru a efectua zborul între Paris și Londra se trece printr-un „terminus” unde se înregistrează bagajele, se controlează biletele și pașapoartele. Se face apoi călătoria până la aeroport cu un autobuz al companiei. Autobuzul nu merge direct la avion, ci ocolește până la o clădire, unde se realizează ritualul de separare: se trece de o barieră, inaccesibilă celor care nu vor să călătorească în străinătate și sunt simpli spectatori. În călătoriile dinspre Anglia, britanicii sunt separați de restul călătorilor. Interiorul avionului este spațiul de segregare – nici un contact nu mai este permis cu lumea exterioară. La sosire ritualul se repetă în sens invers.

Absența relativă a riturilor, în contextul social modern, îl privează pe individ de un sprijin psihologic important. Mai ales în cadrul trecerilor realizate în cercul familial de viață, de la naștere până la moarte. Acest punct de vedere a fost contestat și aprobat, în disputa Radcliffe-Brown – Malinowski, primul sugerând că riturile nu au funcția de a diminua tensiunea produsă de o trecere, ci chiar de a o spori.

ELEMENTE RITUALICE ÎN COTIDIAN

Van Gennep era conștient că, pe lângă marile ceremonii ritualice, există rituri inerente vieții cotidiene. Cotidianul constă din trecerea de la o zi la alta, de la un minut la altul, de la o stare la alta. Cum conștientizează oamenii aceste treceri? Ce elemente ritualice le sunt asociate? Cât de conștienți sunt oamenii că îndeplinesc un ritual? Și cum s-a modificat structura acestuia?

Exemple de comportamente care se asociază schemei riturilor de trecere pot fi formele de salut, conducerea cuiva până la ușă, strângerea de mână de la sfârșitul unei întrevederi, conducerea cuiva la gară. Explicația lui A. Van Gennep, a asocierii conducerii cuiva la gară cu un rit de trecere, este următoarea: este vorba de o respingere psihologică a desfacerii bruște a unei legături durabile sau temporare⁸. Observarea acestui tip de ritual este mai dificilă, datorită faptului că respectarea lor este mașinală, inconștientă.

Arnold Niederer situează riturile cotidiene pe trei cercuri concentrice, după cum scade intensitatea frecvenței și obișnuinței de a realiza aceste rituri⁹. Primul este cel al ritualurilor celebrate individual, care nu implică relații, interacțiuni între

⁷ Julian Pitt-Rivers, *Un rite de passage de la société moderne: le voyage aérien*, Pierre Centlivres, Jacques Hainard (coord.), 1986.

⁸ Arnold Van Gennep, *Manuel de folklore français contemporain*, A. Picard, Paris, 1943.

⁹ Arnold Niederer, *Éléments de ritualité dans la vie quotidienne*, Pierre Centlivres, Jacques Hainard (coord.), 1986.

mai multe persoane, cel de-al doilea este cel al interacţiunilor între grupurile primare, iar cel de-al treilea – al relaţiilor cu lumea exterioară. Riturile realizate de indivizi în parte sunt mult mai frecvente decât cele realizate în familie, şi acestea la rândul lor sunt mai frecvente decât cele realizate în cadrul unor grupuri mai mari, în societate. Ritualurile individuale sunt realizate de fiecare individ, separat de ceilalţi, dar paralel cu acţiunile celorlalţi. Astfel, riturile de dimineaţă, care au funcţia de a face trecerea de la somn la ziua de muncă, citirea ziarului care tinde să devină o „rugăciune secularizată”, sunt realizate de majoritatea indivizilor. Un alt exemplu de rituri individuale este frecventarea cafelei înainte de a începe ziua de muncă sau după terminarea zilei de muncă. Aceste rituri au o mai mare şansă de a fi percepute, observate, decât celelalte. Riturile în familie se manifestă mai pregnant în cadrul aniversărilor şi sărbătorilor, dar acestea nu sunt rituri cotidiene. Riturile cotidiene în cadrul familiei sunt legate de anumite momente: odihna în comun, culcarea copiilor, povestea spusă copiilor înainte de culcare, sau rituri negative, tabuuri – riturile de pedepsire. Riturile familiale variază, în funcţie de clasa socială şi de cantitatea de timp liber de care dispune familia. În cadrul exterior familiei, riturile sunt legate îndeosebi de trecerea de la un grup la altul, de la un spaţiu profan la unul sacru.

Profanul este experienţa cotidiană; sacru este orice lucru insolit. Astfel, orice încercare a individului de a „face cunoştinţă” cu insolitul, cere realizarea unui rit de trecere. Un exemplu în acest sens este legat de spaţiul unui cimitir, căruia îi sunt asociate rituri pozitive şi negative. Acelaşi este cazul muzeelor de artă. Intrarea în aceste spaţii se face în prezenţa unor persoane care fac această trecere mai uşoară – preotul, cineva foarte apropiat, ghidul, iar riturile negative nu permit comportamente ca: zgomotul, fuga, râsetele, consumarea mâncării. Un alt exemplu este ceea ce E. Goffman numeşte „neatenţie civilă” – străinii care trec pe stradă îşi exprimă încrederea unul în altul, în cadrul public în care se găsesc, printr-un contract implicit sau o înţelegere comună, prin expresia ochilor şi/sau limbajul corpului. Astfel de ritualuri sunt mecanisme care îl ajută pe individ să facă faţă temerilor. Nu numai că individul îşi protejează propria stimă de sine, dar şi pe cea a celui alt. „Prin faptul că se referă la interacţiunile cotidiene, ele ating cele mai elementare aspecte ale securităţii ontologice”¹⁰.

O posibilă explicaţie a faptului că omul simte mai mult nevoia de a se comporta ritualic în mediul individual decât în celelalte medii, ținând cont de funcţia de rezolvare a unei situaţii conflictuale, de apărare, a ritului, este aceea că individul se simte mai nesigur pe cont propriu şi mai apărut de familia, prietenii săi şi societatea în care trăieşte. Importanţa ritului de trecere ar fi astfel de natură funcţională: reglarea relaţiilor sociale. Aceasta explică faptul că elementele ritualice sunt mult mai vizibile în situaţiile de schimbare socială sau de criză,

¹⁰ Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford, California, Stanford University Press, 1991.

situații în care relațiile sociale trebuie redefinite. De asemenea, vizibilitatea mai mare în perioadele de criză este determinată și de dorința noii categorii sociale de oameni bogați, de a-și afișa poziția prin indicatori de status și îndreptarea celor mai puțin favorizați de noua situație socială, înspre utilizarea ritualică a mijloacelor, conform tipologiei lui Robert K. Merton.

Alterarea structurii riturilor de trecere în modernitate poate fi corelată cu schimbarea structurii societăților moderne față de cele tradiționale și cu schimbarea identității personale a omului modern. Accentul pus de omul modern pe raționalitate, câștigarea timpului, confort fizic și psihic determină o centrare a atitudinii de tip pragmatic asupra sinelui; relațiile cu grupul, lumea sau divinitatea fiind lăsate pe plan secundar, ca mijloace de a ajunge la confortul personal, și nu ca scopuri. Ritul, având în special funcția de integrare în cadrul unui grup social, este și el lăsat pe planul al doilea.

ROLUL CA CEREMONIAL

Din perspectiva afișării unor anumite valori ale societății în comportamentele umane, indivizii idealizează situațiile, jucând diferite roluri. „Punerea în scenă” a acestor roluri este începutul unui comportament ceremonial al omului modern. Rolul ia naștere din combinarea cerințelor realității și a celor din jurul nostru, audienței, publicului. Rolul individual este jucat în scopul influențării directe a observatorilor, așa cum ritualul este realizat cu scopul influențării directe a relațiilor cu lumea sau cu divinitatea. În felul în care individul joacă un rol putem regăsi cele trei mișcări asociate riturilor de trecere – separare, prag, agregare: pregătirea unui rol presupune despărțirea de comportamente, obiceiuri, cuvinte, mișcări etc. folosite în mod obișnuit sau în alte roluri jucate, pragul reprezintă chiar rolul în sine, iar agregarea se produce ca efect al jucării rolului. În viața de zi cu zi, în cadrul rutinelor pe care suntem nevoiți să le practicăm, trecem de la un rol la altul, în funcție de așteptările celorlalți. În acest context sunt folosite în mod ceremonial limbajul, mimica, anumite însemne. Dorința de a accede la straturile sociale mai înalte poate fi interpretată, în comparație cu comportamentele ritualice, nu ca dorință de prestigiu, ci ca aspirație înspre „spațiile sacre” ale societății.

Dacă, în societățile tradiționale, ritualul avea funcție mai mult simbolică decât utilitară, în societățile moderne raportul a fost inversat. Poate unele dintre formele cele mai apropiate de simbolismul ritualurilor tradiționale au rămas astăzi jocurile. Jocurile mai au încă bine definită o dimensiune ceremonială (cuvintele și gesturile sunt bine stabilite și sunt repetate cu o seriozitate ritualică). Structurile mentale comune au conservat necesitatea folosirii ritualurilor, însă trăsăturile modernității le-au redus pe acestea la acte inconștiente, golite de semnificații evidente: jocuri.

CONFLICTELE CONTEMPORANE: ÎNTRE STRATEGIILE (GEO)POLITICE ȘI FUNDAMENTAREA SOCIALĂ. CAZUL CONFLICTULUI DIN FOSTA IUGOSLAVIE

SIMONA ȘTEFĂNESCU

Obiectivul acestui studiu îl reprezintă încercarea unei explicații a conflictului/războiului din fosta Iugoslavie care a avut loc între anii 1991–1995. O astfel de analiză a presupus găsirea răspunsului la întrebări precum: *Ce tip sau tipuri de conflicte au avut loc în fosta Iugoslavie în perioada menționată? La ce formă (forme) de conflict ne raportăm? Poate fi explicat conflictul iugoslav prin prisma principalelor teorii ale conflictelor? Cum pot fi structurate explicațiile mai mult sau mai puțin științifice care au fost date acestui fenomen? În ce măsură sociologia poate oferi un răspuns?*

CADRUL CONCEPTUAL

Edgar Morin [1976, p. 150] aprecia noțiunea de criză ca pe o categorie analitică, acoperind toate orizonturile secolului XX: societate, familie, sisteme de valori, economie, mediu etc. Conform acestui autor un moment de criză este, prin definiție, un moment decisiv, care oferă oportunitatea unică pentru diagnoză.

Terminologic, conceptul de criză este folosit pentru a defini un moment de cotitură decisiv sau critic în cursul evenimentelor, „o stare de fapte în care este iminentă o schimbare decisivă în bine sau rău” [*Oxford English Dictionary*, 1971, p. 1178]. El este aplicat, în special, în cazuri de „dificultate, insecuritate sau suspans, în politică sau comerț” [*ibid.*].

Pentru Offe [1984, p. 35–47] crizele sunt procesele în care intră în discuție structura unui sistem. Astfel, crizele pot periclita identitatea unui sistem, în special atunci când evenimentele tind să depășească granițele sistemului respectiv. În sens sociologic, conceptul de criză definește starea de perturbare sau ruptură a echilibrelor, de repunere în cauză a valorilor, tensiuni sau conflicte, riscuri de anomie, stare care presupune mai multe faze: incubatie, efervescență, indecizie, hotărâre [Ferreol (coord.) și alții, 1998, p. 47].

Conflictele sunt expresia sau consecința stării de neînțelegere între două sau mai multe părți. Expresia – în sensul în care disensiunea față de o anumită problemă

implică, în fapt, un conflict, fie el chiar latent. Consecința – în sensul în care neînțelegerile se manifestă deschis – conflictul îmbracă o multitudine de forme, de la simplele polemici verbale la războaiele sângeroase.

Acceptând o definiție generală [conform lui Plano, Riggs și Robin, 1993, p. 41], **conflictul** este „un tip de interacțiune caracterizat prin stări antagoniste sau ciocniri de interese, idei, politici, programe și persoane sau alte entități”. Alături de „cooperare” sau „consens” politic, *conflictul politic* este una din cele două forme fundamentale de activitate politică.

În sensul cel mai larg, **războiul** este „fenomenul social-istoric care reprezintă forma cea mai violentă de manifestare a relațiilor conflictuale existente la un moment dat între grupuri mari de oameni (popoare, națiuni, state, coaliții de state, comunități sociale, etnice, religioase) organizate din punct de vedere militar, care folosesc lupta armată pentru atingerea scopurilor urmărite, ceea ce conferă acestui fenomen un puternic caracter distructiv” [*Lexicon Militar*, 1994, p. 271]. Așadar, fenomenul război include, în esența sa, o latură social-politică și o latură militară, în general latura militară fiind subordonată celei politice. Războiul este continuarea politicii din timp de pace cu mijloace violente [*Dicționar Militar*, 1972, p. 257].

În teoriile comunicării, conflictul este considerat o formă de comunicare, la fel cum este asocierea sau cooperarea. Acest fapt este explicat prin aceea că relațiile dintre părțile aflate în conflict fac necesară o formă de comunicare, așa cum se poate vedea cu ușurință nu numai în cazul conflictelor industriale, a acțiunilor polițienești sau a disputelor dintre indivizi, ci și în cazul războaielor [McQuail, 1999, p. 104].

SCURTĂ TRECERE ÎN REVISTĂ A UNOR PERSPECTIVE TEORETICE PRIVIND CONFLICTUL

a. Concepțiile privind globalizarea

O definiție relevantă a globalizării a fost dată de Anthony Giddens [1990, p. 64]: globalizarea presupune „intensificarea relațiilor sociale pretutindeni în lume, cu consecința legării/conectării unor locuri (localități) aflate la mari distanțe, în așa fel încât întâmplările locale și regionale sunt modelate și influențate de evenimente care au loc la mii de kilometri depărtare; la rândul lor, evenimentele globale sunt determinate de cele locale”. Globalizarea este, deci, după Giddens, un proces dialectic. Conform acestui autor, „transformările locale sunt parte a globalizării, la fel de mult ca și extensiile laterale ale conexiunilor sociale de-a lungul timpului și spațiului” [*ibid.*].

b. „Globalizarea conflictelor” în viziunea lui Samuel Huntington

Samuel Huntington formulează ideea conform căreia, în prezent, există tendința generală de mondializare a ordinilor istorice ale lumii, în contextul în care sistemul de referință la care s-a trecut îl reprezintă civilizațiile [Huntington, 1993]. Conform acestui autor, o civilizație este o „totalitate” compusă din mai multe state,

iar acestea au, întotdeauna, mai multe relații între ele decât cu statele cuprinse de o altă civilizație [Huntington, 1997, p. 60].

Una din caracteristicile definitorii ale sfârșitului de secol XX este, conform acestui autor, globalizarea conflictelor. Aceasta înseamnă că lumea se va confrunta cu noi conflicte, dar datorită trecerii omenirii la un nou sistem de referință – civilizațiile – aceste conflicte vor avea caracter global. Originea conflictelor nu va mai fi de ordin statal, național sau ideologic, ci cultural. În viziunea sa, deși statele-națiune vor rămâne actorii cei mai puternici în afacerile mondiale, conflictele principale în politica globală se vor produce între națiuni și grupuri care aparțin diferitelor civilizații. Politica globală va fi dominată de „ciocnirea civilizațiilor” [*ibid.*]. Liniile de bătaie ale viitorului vor fi faliile care despart civilizațiile, iar conflictele dintre civilizații vor fi ultima fază în evoluția conflictelor pe care le va cunoaște omenirea.

c. Teoria lui Ralf Dahrendorf

Conform lui Ralf Dahrendorf (1959), conflictul dintre grupuri poate fi cel mai bine analizat dacă este înțeles ca un conflict despre legitimarea relațiilor de autoritate. Diferențele care însoțesc pozițiile de autoritate în cadrul comunităților implică anumite interese conflictuale, contradictorii în substanță și direcție. Acest autor susține că procesul formării unor grupuri conflictuale poate fi astfel reprezentat: în orice organizație (și, la o scară mai largă, în orice societate) coordonată imperativ, pot fi distinse două „cvasi-grupuri” unite, fiecare, prin interese latente. Orientările lor de interese sunt determinate de posesia sau de excluderea de la autoritate. Ele își articulează programe prin care apără sau atacă legitimitatea structurilor de autoritate existente. În orice organizație/societate, aceste două tipuri de grupuri sunt în conflict.

Spre deosebire de Huntington, pentru care religia este un element esențial și profund de identificare al oamenilor, Dahrendorf consideră prezentul interes amplificat pentru credință o expresie a anomiei, ca unul din fenomenele periculoase la care este expusă în prezent societatea civilă. Într-o situație anomică, tot ceea ce este fix și durabil se pulverizează, tot ceea ce este sfânt este profanat [Dahrendorf, 1996, p. 65]. Oamenii își pierd echilibrul pe care numai legăturile culturale adânci îl pot conferi, iar pentru viața în comun consecințele sunt variate. Anomia determină perioade de nesiguranță extremă în viața cotidiană, oamenii își caută sprijin acolo unde îl pot găsi și, în acest context, au succes „seducătorii”, amintirile din „sânul istoriei” și din „vechile orânduiri sociale”, ideile conform cărora originile sunt interesante și esențiale, iar credința este absolută [*ibid.*, p. 66].

d. Teoria psihologică a conflictului la Morton Deutsch

Conflictele, susține Deutsch, pot fi atât constructive, cât și distructive. Conceptul de „conflict” are o reputație proastă datorită asocierii sale cu tulburările sociale, cu războiul sau, în plan individual (psihologic), cu psihopatologia. Conflictul este, totuși, chintesența schimbării personale sau sociale; este mediul în

care se pot clarifica probleme și se pot găsi soluții. El are și multe funcții pozitive [Deutsch, 1998, p. 165].

Deutsch consideră că elementele cheie pentru dezvoltarea și perpetuarea unui conflict distructiv sau „malign” sunt următoarele: o situație socială anarhică; o orientare victorie-înfrângere sau una competitivă; conflicte interne (în interiorul fiecărei părți), care se exprimă în conflict extern; rigiditate cognitivă; judecăți și percepții greșite; angajamente nesăbuite; profeții care se împlinesc de la sine; spirale escaladante vicioase; o orientare care deplasează conflictul de la problemele care în viața reală duc la câștig sau la pierdere, spre conflictul abstract asupra unor imagini despre putere [*ibid.*, p. 175].

*

Punctul meu de vedere teoretic include, în special, aspectele privind globalizarea, în general (elemente din teoria lui Giddens), respectiv globalizarea conflictelor (teoria lui Huntington). De asemenea, ader la aspectele teoretice referitoare la „specializarea” intereselor de grup și, pe această bază, a potențialului de apariție a conflictelor ca urmare a repartiției inexorabil inegale a autorității (teoria lui Dahrendorf). Totodată, rețin pentru analiză aspecte foarte interesante relevate de teoriile și punctele de vedere psihologice privind apariția, desfășurarea, managementul și „controlul” conflictelor, cum ar fi concepția lui M. Deutsch referitoare la etnocentrism, formarea și delimitarea psihologică a diferențelor culturale în copilărie și importanța lor pentru reacțiile emoționale puternice, care au un rol esențial în izbucnirea și menținerea conflictelor.

Precizez, de asemenea, că mă delimitez de unele puncte de vedere sau concluzii teoretice, în special în ceea ce îl privește pe S. Huntington. Sunt de acord cu el, de exemplu, atunci când susține că, datorită implicării profunde, totale a oamenilor, și a mizei constituite de probleme fundamentale de identitate, conflictele dintre civilizații tind să fie vicioase și sângeroase, să dureze mult și să fie reluate periodic, chiar dacă la un moment dat au fost întrerupte de pacte sau înțelegeri și să includă, de multe ori, și genocidul. Însă nu sunt de acord cu modul în care Huntington delimitează civilizațiile sau trasează liniile de falie dintre ele. Un exemplu elocvent de eroare este trasarea unei linii de delimitație prin România, care ar fi, după el, împărțită între două civilizații: cea occidentală, catolică (Transilvania) și cea ortodoxă (restul României). Este ignorat, așadar, faptul că Transilvania este locuită majoritar de români ortodocși, nu de maghiari catolici și români greco-catolici, așa cum susține autorul. O interpretare a teoriei lui Huntington ne poate conduce chiar la reacții ilare: cu alte cuvinte, românii din Transilvania ar fi sau s-ar simți mai apropiați, din punct de vedere cultural, de canadieni sau de irlandezi, de pildă, decât de românii din restul României. Un alt punct în care teoria huntingtoniană nu este suficient de documentată și argumentată este acela al „statelor-nucleu” la care, spune el, se raportează și cu care se identifică toate statele dintr-o civilizație. Luând din nou exemplul civilizației ortodoxe, este greu de crezut

că, de pildă, pentru români sau pentru greci, Rusia ar constitui modelul, etalonul la care se raportează și cu care se identifică din punct de vedere cultural.

CONFLICTUL IUGOSLAV – O SCURTĂ ISTORIE

Criza iugoslavă s-a declanșat cu mulți ani înaintea izbucnirii războiului propriu-zis (1991). Ea își are rădăcinile inițiale în provincia Kosovo, adevăratul catalizator al dezmembrării structurilor federale ale Iugoslaviei.

Problemele în această provincie au apărut la scurt timp după moartea lui Tito, când, în 1981, a avut loc o insurecție în masă urmată de o reprimare sângeroasă. Criza s-a accentuat în 1986, când a fost publicat în ziarul „Vecernije Novosti” acel memorandum al Academiei Sârbe de Științe și Arte în care erau descrise „atrocitățile” comise de majoritarii albanezi împotriva minorității sârbe din regiune [Silber & Little, 1997, p. 31]. O altă revoltă albaneză, din 1990, a fost din nou înăbușită, după care în Kosovo a fost impus un regim militar.

Pe teritoriul Croației, conflictul a izbucnit chiar înainte de a fi proclamată independența acesteia, la 25 iunie 1991. Confruntări și incidente militare între sârbi și croați au avut loc încă din primăvara anului 1991, în special în regiunile Krajina și Slavonia, unde sârbii erau majoritari. În vara anului 1991 cele mai sângeroase lupte s-au dat în jurul localității Gospic și în regiunile Banija și Slavonia de Est. Confruntările au scăzut în intensitate în 1993, când Națiunile Unite au trimis în Croația forțe de menținere a păcii (așa-numitele „căști albastre”). Pacea s-a dovedit a fi temporară, pentru că războiul a fost reluat și mai violent în vara anului 1995. La începutul lunii august, guvernul croat, determinat de cursul evenimentelor de pe frontul din Bosnia (unde sârbii câștigau tot mai mult teren), a întreprins o ofensivă puternică împotriva sârbilor care controlau încă provinciile Krajina și Slavonia. Operațiunea a purtat denumirea „Oluja” („Furtuna”). La jumătatea lunii august 1995, armata croată reușea să recucerească controlul asupra provinciei Krajina. Operațiunea s-a soldat nu doar cu numeroase victime omenеști, ci și cu un exod masiv de populație, estimat la câteva sute de mii de oameni.

În Bosnia-Herțegovina, deși în noiembrie 1990 au avut loc primele alegeri libere pluripartite, neînțelegerile au început să apară o dată cu împărțirea puterii. Musulmanii, ca etnie majoritară, au acaparat funcțiile cele mai importante, ceea ce a stârnit nemulțumirea sârbilor și croaților. Așa-numita „paritate tri-națională”, care funcționase până atunci în Bosnia, s-a spart. În aceste condiții tensionate, însă beneficiind de sprijinul Comunității Economice Europene (CEE), guvernul bosniac controlat de musulmani inițiază, la 29 februarie 1992, un referendum prin care cetățenii bosniaci se pronunțau în favoarea independenței. Considerându-l un act prin care se încălca Constituția Iugoslaviei, sârbii din republică au boicotat referendumul. Fără să țină cont de acest fapt, Parlamentul de la Sarajevo, controlat de musulmani, a proclamat independența Republicii Bosnia și Herțegovina la 3 martie 1992. După „modelul” Sloveniei și Croației, și fără a ține seama de

complexitatea societății bosniace, Comunitatea Economică Europeană a recunoscut, imediat (la 6 aprilie), noul stat.

Proclamarea independenței a însemnat, în același timp, începutul războiului pe teritoriul bosniac. Sârbii, care încă beneficiau de prezența Armatei Federale în Bosnia, au început să lupte pentru recâștigarea teritoriului pierdut, într-o luptă pe care ei au considerat-o tot timpul dreaptă. Gestul celor 12 țări din CEE, de a recunoaște Bosnia-Herțegovina în formula musulmană, i-a făcut pe sârbi să se considere din nou victime ale istoriei și ale comploturilor internaționale. Pe de altă parte, musulmanii au început să-și închege propria armată „națională”, cu ajutorul căreia să se „apere” de „agresivitatea” sârbilor. La fel de dreaptă, din punctul lor de vedere, lupta lor apărea ca una de apărare a propriei statalități împotriva unui agresor străin, deși conviețuiseră pașnic cu acel „agresor” decenii întregi.

Din punctul meu de vedere, consider că toate taberele (trebuie inclusă aici și tabăra croată) au dovedit o rigiditate care a costat mii de vieți omenești.

Început în vara anului 1992, războiul din Bosnia-Herțegovina a durat până la sfârșitul anului 1995, făcând imense pagube omenești și materiale și aducând, practic, țara în ruină. Deși nu a apărut ca fiind cea mai bună soluție, nici una din părți nefiind, de altfel, mulțumită în totalitate, acordul de la Dayton din noiembrie-decembrie 1995 a venit salvator pentru un stat și pentru o populație aflate în pragul colapsului general.

INTERPRETĂRI ȘI EXPLICAȚII ALE CONFLICTULUI

Războiul de pe teritoriul fostei Iugoslavii a făcut subiectul a numeroase lucrări care au încercat interpretarea și explicarea lui. O clasificare a interpretărilor și explicațiilor referitoare la războiul iugoslav, în special la războiului din Bosnia, ar putea fi următoarea:

I. Explicațiile și interpretările prin interesele geopolitice, atât ale statelor occidentale, cât și ale statelor vecine ale fostei Iugoslavii sau ale lumii islamice.

Foarte multe lucrări care apar în Occident consideră ca o realitate evidentă faptul că motivele reale ale războiului din fosta Iugoslavie și ale distrugerii Bosniei-Herțegovina nu vin din tensiunile etnice, ci din afara teritoriului iugoslav, din interesele țărilor dezvoltate și ale statelor vecine. Astfel de lucrări vehiculează ideea că, de pildă, dacă Bosnia ar fi fost lăsată în pace, ea probabil „ar fi trăit liniștită” [Smajlovic, 1995, p. 8].

Din această perspectivă, se acreditează ideea că în fosta Iugoslavie, în general, și, implicit, în Bosnia de dinainte de război, a existat întotdeauna armonie etnică și religioasă, iar perioada comunistă a cunoscut o stabilitate politică desăvârșită. Astfel, conform acestui punct de vedere, politica regimului lui Tito în privința naționalităților a asigurat, până la sfârșitul anilor '70, o conviețuire rodnică și pașnică a popoarelor republicii federale. „Această conviețuire a fost posibilă nu

doar datorită charismei lui Tito, ci și premiselor ideologice marxiste care se aflau la baza acestei politici, precum și mulțumită deschiderii sale internaționale, poziție ce-i garanta coexistența între națiuni diverse” [Casucci, 1993, p. 19].

Aceste optici extind chiar ideea armoniei de la zona fostei Iugoslavii la întreaga Peninsulă Balcanică: „viziunea potrivit căreia Balcanii ar fi mai degrabă o boală decât o entitate geografică se bazează pe o interpretare fundamental eronată a istoriei. Căci, dacă este adevărat că respectiva arie geografică a fost zguduită de violențe mai mult decât altele, cel mai adesea ele și-au aflat sursele în alianțe opuse, forjate din Occident, mai degrabă decât din animozități locale” [Eyal, 1993, p. 3].

Tipul de interpretare delimitat acum pune conflictele actuale sau latente din fosta Iugoslavie pe seama unor factori externi, cu precădere pe ideea unei reluări, după războiul rece, a unui joc al Marilor Puteri. Astfel, conform acestei perspective, aceste Mari Puteri, în frunte cu Germania și Austria, au susținut secesiunea Iugoslaviei [Casucci, 1993, p. 20], elaborând, însă, de fațadă, o argumentație prin care explicau că părțile cele mai dezvoltate din Iugoslavia nu mai suportau conviețuirea cu părțile mai înapoiate ale acesteia. Întrucât motivația socio-politică nu părea de ajuns, a fost adăugată și cea religioasă: Europa catolică trebuia să se despartă de cea ortodoxă, susțin adepții acestui punct de vedere [*ibid.*].

În afara Germaniei și Austriei, un rol hotărâtor în destrămarea Iugoslaviei este atribuit Comunității Economice Europene (devenită ulterior Uniunea Europeană), care a fost promotoarea referendumului din Bosnia-Herțegovina privind pronunțarea pentru independență și care a recunoscut rapid noile state, în special Croația și Bosnia-Herțegovina, în care potențialul conflictual era evident.

Tot în această categorie de explicații și interpretări putem include lucrările care invocă amestecul și interesele Ungariei, care ar fi avut ca scop subminarea statului iugoslav și recucerirea Voivodinei, provincie în care există și în prezent o minoritate maghiară reprezentând 17% din populație [Gârș, 1993, p. 23].

De asemenea, nu trebuie să oміtem să introducem în această categorie explicațiile războiului prin interpretările bazate pe existența intereselor geopolitice islamice. Din această perspectivă, scopul mișcării islamice era acela de a prelua întreaga putere în Bosnia, prin îndepărtarea tuturor elementelor neislamice din cadrul ei, ca și din cadrul instituțiilor politice și sociale. Elementul cel mai greu de explicat care apărea analiștilor îl constituia, din acest punct de vedere, sprijinul oficial acordat de SUA musulmanilor din Bosnia-Herțegovina. El a fost interpretat în două moduri: fie ca dorință a americanilor de a-și îmbunătăți imaginea în lumea arabă, după războiul din Golful Persic, fie ca dorință a SUA, aidoma celorlalte state dezvoltate, de a limita în spațiu Serbia [*ibid.*, p. 66 și urm.].

O concluzie a acestui prim punct de vedere, referitor la interpretarea și explicarea războiului de pe teritoriul ex-iugoslav, este aceea că Marile Puteri s-au implicat, în diverse forme, în evenimente, ceea ce a accelerat sau chiar determinat turnura lor militar-conflictuală. În acest context, această perspectivă consideră că în special recunoașterea statalității Bosniei-Herțegovina, de către unele puteri influente pe plan mondial, a precipitat izbucnirea acelor elemente de ordin etnic, cultural-religios și psiho-mental care se confundă, la oameni, cu însăși ființa lor.

II. Explicațiile și interpretările prin conflictul latent etnico-religios care ar fi existat permanent în zona iugoslavă, dată fiind istoria relațiilor sârbo-croate-musulmane în special în timpul celui de-al doilea război mondial.

Din această perspectivă, sursele de fond ale conflictelor de pe teritoriul fostei Iugoslavii trebuie căutate în lunga „tradiție” de adversitate reciprocă a statelor și etniilor din Balcani, zonă etichetată, nu de puține ori, ca fiind „butoiul cu pulbere al Europei”. Conform acestor puncte de vedere, între sârbi, croați și slavii musulmani a existat întotdeauna o ură mocnită, o adversitate ținută în frâu doar de regimul totalitar al dictaturilor regală și comunistă.

Sunt bine cunoscute masacrele reciproce între „ustași” (croați) și „cetnici” (sârbi), ele fiind fapte reale care nu pot fi negate. De asemenea, o realitate la fel de evidentă ar constitui-o adversitatea sedimentată în timp între sârbii ortodocși și slavii musulmani din Bosnia. Pentru sârbii ortodocși această adversitate era alimentată în special de îndelungata istorie, în care populația de o altă religie – cea musulmană – cu care împărțeau același teritoriu era avantajată de regimurile de stăpânire (otoman, dar și habsburgic).

Așadar, o Iugoslavie a „frăției și unității” nu a existat decât în sloganurile comuniste, sub „talpa de fier” a unei dictaturi. Tito a realizat, într-adevăr, această unitate și frăție, dar printr-o ideologie comunistă care și-a dovedit, în cele din urmă, neputința. Deși în Iugoslavia a existat o dictatură mai blândă decât în alte state comuniste, deși a existat descentralizare, „descolectivizare” etc., deși celor șase republici distincte din RSFI (Republica Socialistă Federativă Iugoslavia) le-au fost acordate, mai ales după 1974, largi libertăți de „autoconducere”, animozitățile dintre sârbi, croați și musulmani s-au păstrat latente.

Una din ideile care apare în acest tip de explicații o constituie „artificialitatea” statului iugoslav creat în 1918. Astfel, din voința greșită a unor intelectuali ar fi fost creat un stat: „Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor”, în care existau cel puțin trei națiuni: sârbii, croații și slovenii [Djuvara, 1995, p. 10], la care trebuie adăugați macedonenii (Macedonia a aderat la acest regat în 1919), iar mai târziu „națiunea” slavilor musulmani. Sârbii, croații și musulmanii vorbesc aproximativ aceeași limbă, însă au religii diferite (respectiv ortodoxă, catolică și musulmană). Slovenii sunt catolici și vorbesc o limbă diferită; macedonenii sunt, în mare parte, ortodocși, și vorbesc, de asemenea, o limbă care le este proprie. În întreaga lor istorie, sârbii, croații și slovenii nu mai formaseră un stat unitar înainte de 1918. În Bosnia-Herțegovina există trei religii, fiecare cu reprezentanți numeroși: religia islamică, cea ortodoxă și cea catolică. Islamismul în Bosnia, este foarte vechi (încă din secolele XIV–XV) și el nu poate fi considerat, în nici un caz, un fenomen relativ artificial [*ibid.*].

Cei care susțin cauza disputelor etnice latente și perpetue pentru conflictul iugoslav din perioada 1991–1995 se bazează și pe mărturiile celor care au trăit în Bosnia-Herțegovina de dinainte de război, mărturii care vin să nege imaginea „idilică” a unei Bosnii armonioase, așa cum o voiau comuniștii, și să argumenteze explicațiile, conform cărora conflictul din ex-Iugoslavia este, în fond, unul etnic,

urmare a exploziei atâtor neînțelegeri anterioare și a atâtor amintiri care alimentau ura interetnică. Iată o astfel de mărturie: „Când trăiam în Bosnia, aveam impresia că genocidul din al doilea război mondial era încă foarte viu în memoria sârbilor și că acesta le alimenta temerile de a fi separați de majoritatea națiunii sârbe. De cealaltă parte, amintirea râului Drina, cu apele înroșite de sângele musulmanilor după masacrul de la Chetnik din 1942, alimenta temerile musulmanilor de a fi abandonati de croați și lăsați singuri în Iugoslavia cu sârbii” [Smajlovic, 1995, p. 8]*.

Acest tip de interpretare a războiului arată că Bosnia a suferit din cauza aceluiași „cancer naționalist” care a distrus Iugoslavia. „A afirma că Bosnia ar fi scăpat de molipsire dacă așa-numitele state învecinate (adică Serbia și Croația) ar fi lăsat-o în pace, este ca și cum ai spune că pacientul ar fi putut rămâne sănătos dacă nu s-ar fi îmbolnăvit” [*ibid.*].

În concluzie, acest al doilea tip de explicație a războiului iugoslav relevă că nu interesele geopolitice au dus la acest conflict, ci divergențele mocnite, dar încă vii, dintre popoarele diferențiate sub raport etnic și religios, care au fost cuprinse în fostul stat iugoslav. Analistii care au îmbrățișat acest punct de vedere apreciau, încă înaintea încheierii războiului, că oricare vor fi rezultatele acestuia, jarul conflictului va mocni întotdeauna în adâncuri [Hurezeanu, 1993, p. 15], făcând să fie oricând posibil ca locul rațiunii să fie luat de forță și violență.

III. Explicațiile și interpretările prin acțiunile și deciziile liderilor politici locali, adică ale liderilor politici ai republicilor care au constituit, până în 1991, fosta Republică Federativă Iugoslavă.

Această modalitate de explicație arată că războiul civil din perioada 1991–1995 de pe teritoriul fostei Iugoslavii, care a inclus epurări etnice, mutații forțate de populații, victime inocente și pagube materiale incomensurabile și care a însemnat, totodată, compromiterea oricărui ideal democratic în acele momente, a fost rezultatul deciziilor conștiente sau al non-deciziilor liderilor politici din interiorul Iugoslaviei, adică ale liderilor politici ai republicilor care au constituit, până în 1991, fosta Republică Federativă Iugoslavă [Wiberg, 1994, p. 53].

Astfel, mulți sugerează că, la începutul anilor '90, a fost realizată o înțelegere între conducătorii politici ai Serbiei și Croației, Slobodan Milošević și respectiv Franjo Tuđman, înțelegere prin care aceștia își împărțeau, „frățeste”, Bosnia-Herțegovina, fiecare luându-și partea dorită. Ei nu au ținut, însă, cont de „națiunea” slav-musulmană și de fundamentalismul acesteia. În acest context, reacția populației musulmane bosniace de a susține și apăra independența Bosniei-Herțegovina ar fi apărut ca un element surpriză care nu fusese luat în considerare de liderii sârbi și croați. Oricum, prin „punerea la cale” a acestei înțelegeri secrete, cei doi lideri politici se fac, din această perspectivă, răspunzători pentru vărsarea de sânge care a urmat.

* Ljiliana Smajlovic, autoarea articolului citat, este de origine sârbă-ortodoxă, născută la Sarajevo. Refugiată un timp la Belgrad după izbucnirea conflictului din Bosnia, ea a fost apoi, pe toată perioada războiului, corespondenta din Washington a ziarului „Vreme” care apărea la Belgrad.

Păstrând aceleași coordonate, fiecare din liderii politici ai republicilor și națiunilor aflate în conflict (îl adăugăm aici și pe Alija Izetbegovic, liderul musulmanilor) poartă propria răspundere pentru diversele acțiuni care au avut loc în diversele momente ale desfășurării ostilităților.

Decizia liderului croat Franjo Tudjman de a proclama și considera statul croat ca fiind „național-unitar”, ca și măsurile comandate de acesta împotriva etnicilor sârbi din Croația, sunt considerate răspunzătoare pentru conflictele sângeroase de pe teritoriul Croației din perioada 1991–1993, ca și pentru conflictul violent reizbucnit în 1995.

De asemenea, deciziile liderului musulman Alija Izetbegovic sunt considerate responsabile pentru războiul din Bosnia. Astfel, ar fi fost posibil ca războiul din Bosnia-Herțegovina să nu fi avut loc, dacă conducerea politică musulmană a Bosniei nu ar fi acaparat funcțiile cele mai importante din stat, în condițiile în care „națiunea” musulmană nu reprezenta decât 44% din populația republicii. Liderul musulman se face răspunzător de încălcarea, prin deciziile luate și ordinele date, a așa-numitei „parități tri-naționale” care funcționase în Bosnia, în ultimii ani în care ea făcuse parte din Iugoslavia federală. Este evocată, în același context, decizia liderului musulman și a celor aflați în jurul lui de a proclama independența Bosniei-Herțegovina, în condițiile în care peste 35% din populație (sârbii ortodocși) nu participase la vot. Dacă nu ar fi fost luate astfel de decizii de către partea musulmană bosniacă, spun analiștii, ar fi fost posibil ca disensiunile din Bosnia să nu fi luat forma acestui război caracterizat, de mulți, pe bună dreptate, o formă de „barbarism renăscut”.

Desigur, acest mod de a explica războiul de pe teritoriul fostei Iugoslavii are tangențe cu celelalte modalități de interpretare a cauzelor sale. Pe de o parte, unii analiști cred că deciziile sau non-deciziile liderilor din interiorul fostei Iugoslavii au fost luate conform unor interese geopolitice externe la care ei au aderat conștient, impulsionați fiind de atitudinea unor Mari Puteri față de republicile pe care le conduceau. Pe de altă parte, alți analiști încearcă să atenueze povara vinei acestor lideri politici, arătând că deciziile lor au exprimat, în mare măsură, „voința poporului”. Am avea, astfel, de-a face nu cu transpunerea în practică a afirmației conform căreia „la chemarea liderilor politici oamenii și-au luat, fără să stea pe gânduri, armele și au răspuns la apel”, ci cu inversarea acesteia, conform căreia „la voința exprimată a poporului de a lupta, liderii politici au acționat în consecință” [Silber & Little, 1997, p. 122].

În concluzie, conform acestui tip de explicație a cauzalității conflictului, vârtejul distrugerii care a cuprins ca un incendiu republicile fostei Iugoslavii nu a fost, nicidecum, inevitabil, ci el a pornit chiar din interior, însă din erorile făcute la vârf.

*

Conflictul de pe teritoriul fostei Iugoslavii a fost, în același timp, unul complex și complicat. Dacă încercăm încadrarea sa într-o tipologie a conflictelor

contemporane, el poate figura, cu siguranță, la majoritatea tipurilor delimitate. Început ca o criză determinată de căderea structurilor comuniste, el a continuat și s-a amplificat într-o multitudine de forme: conflicte interetnice și inter-religioase; atentate și acte teroriste; genocide și masacrări de populație etc. Nu în ultimul rând, a implicat și dispute internaționale, cel puțin sub forma unor conflicte ale geopoliticilor (luări de poziție ale diferitelor state mai mult sau mai puțin apropiate geografic de fosta Iugoslavie, constituirea de alianțe politice, răspunsuri politice la chestiuni economice și militare – precum embargoul asupra diverselor produse, inclusiv asupra armelor), dar și sub formă militară, prin participări efective la războaie ale trupelor ONU și NATO. În ceea ce privește modalitățile sale de desfășurare, el nu a fost un „conflict modern de înaltă intensitate”, spre care „tind” să se încadreze războaiele contemporane, precum războiul din Golf. Luptele au fost, în mare măsură, asemănătoare celor din primul război mondial, cu carabine, mine, artilerie grea, țintele fiind, pe o scară largă, civili [Bell, 1998, p. 16].

IPOTEZELE ȘI METODOLOGIA CERCETĂRII

Pe baza elementelor teoretice și a categoriilor de explicații menționate, am formulat două seturi de ipoteze:

a. Ipotezele „premiselor” conflictului:

- Conflictul din fosta Iugoslavie a fost expresia, la nivel local, a unor disensiuni în angrenajul sistemului global;
- Conflictul a fost posibil în această zonă, datorită fragilității sistemului legăturilor sociale. Rădăcinile conflictului și posibilitatea ca el să izbucnească în această zonă trebuie căutate în istorie.

b. Ipotezele „conținutului” conflictului:

- Conflictul de pe teritoriul fostei Iugoslavii a avut, fără îndoială, caracteristicile unui conflict interetnic, însă nu în toate momentele derulării sale, și nu aceasta a fost cauza sa inițială profundă.

Metodologia (metoda) utilizată este studiul de caz, o metodă sociologică calitativă a unei unități sociale, a unor evenimente, fenomene sau procese considerate a alcătui un tot structurat [Zamfir și Vlăsceanu (coord.), 1993, p. 25]. Studiul de caz vrea să fie o metodă exhaustivă, are un caracter mai mult empiric, fiind o strategie de cercetare neexperimentală în care se utilizează surse de informare diverse. Această metodă este frecvent utilizată atunci când se încearcă explicarea unor fenomene, evenimente și situații sociale unice, care nu pot fi încadrate într-o tipologie sau o clasă, sau care nu se regăsesc în generalizări făcute anterior. Cred că un astfel de fenomen a fost războiul din fosta Iugoslavie din perioada 1991–1995.

PROPUNEREA UNEI ABORDĂRI ȘI INTERPRETĂRI SOCIOLOGICE A CONFLICTULUI IUGOSLAV

Propunerea mea presupune o abordare și interpretare sociologică a conflictului iugoslav, pe două paliere.

1. În ceea ce privește **premisele** acestui conflict, consider că, într-adevăr, în prezent, lumea a ajuns la stadiul unor conflicte intercivilizatoare, adică a unor confruntări între grupuri, state sau grupări de state, care aparțin unor civilizații diferite, așa cum susține S. Huntington. Din această perspectivă, se presupune că (este de așteptat ca) statele puternice intervin în sprijinul statelor care ar aparține propriilor civilizații, ceea ce determină ca un conflict local să devină, în scurt timp, un conflict global. Eu cred, însă, că și reciproca este valabilă: conflictele locale sunt, la rândul lor, expresia conflictelor mondiale, a maladiilor (disfuncțiilor) sistemului mondial. Un conflict local, dintr-o anumită zonă, este, de fapt, expresia unor neînțelegeri în angrenajul sistemului global.

Din această perspectivă, consider că războiul iugoslav a fost, de fapt, o exteriorizare a unei rupturi din sistemul mondial, determinată de căderea Cortinei de Fier și încetarea aparentă a Războiului Rece. Perspectiva apariției și dezvoltării continue a unui singur pol de putere – Statele Unite ale Americii, deși aparent inofensivă, a creat o disensiune majoră a angrenajului mondial, caracterizată prin căutarea unor noi forme de alianțe și reasezări de poziții și, în cele din urmă, printr-o ciocnire „surdă” a civilizațiilor, nu doar a celor două din care făceau parte principalii poli de putere de până atunci (SUA și URSS), ci a mai multor civilizații ale lumii. În principal, disensiunile au apărut ca urmare a dorinței tacite a civilizației occidentale, de a-și demonstra supremația. Intervenția sa militară în Golf, chiar în sânul civilizației islamice, a creat precedentul. În acel moment, disensiunile sistemului mondial global au început să se contureze cu claritate. Nu numai lumea islamică și cea ortodoxă (în speță, Rusia) nu erau, mai mult sau mai puțin tacit, de acord cu „supremația” occidentală, ci și alte Mari Puteri aparținând unor civilizații diferite, precum China și Japonia. În acest context, în anul 1991, sistemul mondial „s-a rupt”. Chiar dacă nu vizibile, anumite disensiuni și „ciocniri” strategice și geopolitice au avut cu siguranță loc.

Astfel, o exteriorizare a neînțelegerilor globale avea să se declanșeze într-o zonă vulnerabilă din punct de vedere social – anume fosta Iugoslavie. Aceasta era o zonă vulnerabilă deoarece Iugoslavia avea în componența sa popoare având identități naționale distincte, religii diferite, trecuturi istorice diferite. Istoria diferită a lăsat o amprentă puternică, mai ales datorită liniilor de separație/demarcație între „lumi” diferite care au traversat chiar teritoriul iugoslav: pe de o parte, linia de fisură dintre Roma și Constantinopol, dintre biserica romano-catolică și cea ortodoxă, iar pe de altă parte, linia dintre islamism și creștinism. În plus, cei 10 ani „post-titoiști” (1980–1990) au constituit o perioadă nefastă pentru fosta Iugoslavie, în care societatea a suferit un proces de decadență/decădere pe

toate planurile (social, economic, politic, cultural etc.), devenind ceea ce în sociologie se cheamă o „societate anomică”.

O asemenea decădere a fost amplificată de faptul că liderii post-titoiști au favorizat un context ideologic nefast. Nu doar că au respins mișcările culturale reformatoare sau opoziția tinerei generații, dar, în lipsa unor argumente viabile, acești lideri politici au început să eticheteze toate formele de opoziție sau de criticism ca fiind „naționaliste” [Silber și Little, 1997, p. 37]. Acest fenomen a dat repede o identitate comună oponenților regimului: toate mișcările reformatoare, mișcările de opoziție și criticile sociale s-au regăsit împreună unite sub umbrela naționalismului. În acest moment de fiasco economic, politic, social și cultural, renașterea identităților naționale a însemnat, totodată, și ruperea ultimelor legături sociale din cadrul sistemului iugoslav. Condamnarea mișcărilor reformatoare de orice natură, ca fiind „naționaliste”, a amplificat renașterea naționalismului și a dorinței de identificare și autodeterminare etnică și națională. O astfel de societate devenea, în acest fel, cadrul cel mai vulnerabil pentru izbucnirea unui conflict local, în condițiile în care sistemul mondial cunoscuse propriile sale ruperi de balanță. Expresia conflictului mondial avea să se exteriorizeze sau localizeze în spațiul iugoslav.

În ceea ce privește **„conținutul”** conflictului iugoslav, aş explica astfel relația de cauzalitate dintre conflictele sau disensiunile globale și conflictele locale:

Tabelul nr. 1

Un posibil model al relației de cauzalitate dintre conflictele globale și cele locale (cazul iugoslav)

	Cauze	Efecte
General	Disensiuni globale	Exteriorizări locale în spații și societăți vulnerabile
Specific	Căderea Cortinei de Fier și „cutremurul” noii ordini mondiale. Disensiuni intercivilizationale la începutul anilor '90. Prima expresie a rupturii – războiul din Golf, 1991.	Expresia disensiunilor într-un punct nevralgic al planetei, Iugoslavia, acolo unde legăturile sociale erau zguduite, iar cele culturale inexistente, într-o societate anomică. Etnocentrism, naționalism extrem și fundamentalism militant, ca expresii ale anomiei societății civile iugoslave. Loc „ideal” de manifestare locală a disensiunilor globale.

2. În ceea ce privește derularea și „conținutul” conflictului din fosta Iugoslavie, consider că acestea au urmat traseul redat în figura nr. 1.

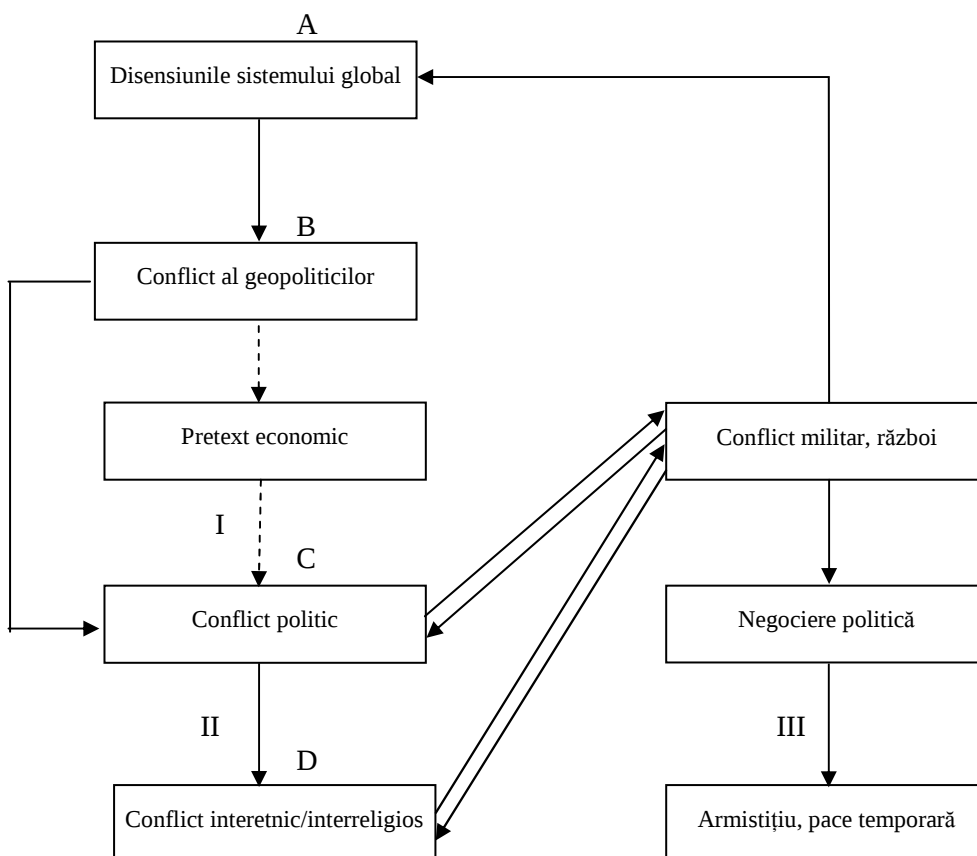
În opinia mea, „B”, „C” și „D” sunt principalele componente ale conflictului iugoslav: componenta geopolitică, componenta politică și componenta etnică, în timp ce „A”, prin care am notat disensiunile sistemului mondial ca atare, reprezintă cauza inițială a declanșării conflictului. Așadar, consider eu, componenta etnică (care se suprapune, în acest caz, de multe ori, cu componenta religioasă) nu a fost unul din factorii inițiali care au contribuit la declanșarea conflictului. Ea reprezenta

un potențial de conflict, este adevărat, însă nu ea a stat la baza declanșării războiului. Cred că în momentele **I** și **II** ale conflictului (vezi figura) a fost activată această componentă etnică, care are un caracter distructiv puternic, în special prin trăsătura sa esențială în acest caz: componenta religioasă. Aceeași componentă a fost dezactivată temporar în momentul **III**, în sensul generării negocierii politice.

Deși s-a semnat, la Dayton, un armistițiu între părțile implicate și este menținută, cu forța, o pace fragilă, cred că acest conflict este departe de a se fi încheiat. În Bosnia, grupurile conflictuale sunt acum separate și nu colaborează pentru reconstrucția țării, iar pacea este menținută artificial prin forța armelor. Privind din nou spre teorii, chiar Dahrendorf spunea că astfel de conflicte sunt foarte greu de rezolvat și că ele cunosc traiectorii în spirală, adică revin și se reactivează. Oare ce se va întâmpla când forțele de menținere a păcii se vor retrage din teritoriu? Este o întrebare la care răspunsul nu este, din păcate, prea greu de formulat.

Figura nr.1

Derularea conflictului din fosta Iugoslavia (1991–1995). O posibilă interpretare

BIBLIOGRAFIE

1. BELL, MARTIN, (1998), *The Journalism of Attachment*, în Kieran, Matthew (ed.), *Media Ethics*, Routledge, London & New York.
2. CASUCCI, CONSTANZO, (1993), *Dezmembrarea Iugoslaviei – o crimă a Europei*, în revista „Societate și Cultură. Noua Alternativă”, nr. 3.
3. DAHRENDORF, RALF, (1959), *Class and Class Conflict in Industrial Society*, California, Stanford University Press, Stanford.
4. DAHRENDORF, RALF, (1996), *Conflictul social modern. Eseu despre politica libertății*, București, Editura Humanitas, Editura Universității „Al. I. Cuza” și Central European University Press.
5. DEUTSCH, MORTON, (1998), *Soluționarea conflictelor constructive. Principii, instruire și cercetare*, în Stoica-Constantin, Ana și Adrian, Neculau, *Psihosociologia rezolvării conflictului*, Iași, Editura Polirom, p. 165–186.
6. DJUVARA, NEAGU, (1995), *Interesele noastre sunt mai curând către Apus*, în revista „Sfera Politicii”, nr. 25 – „Balcanii”, februarie.
7. EYAL, JONATHAN, (1993), *Why the Balkans aren't all bad*, în „The Independent”, November/11.
8. FERREOL, GILLES (coord.), CAUCHE, PHILIPPE; DUPREZ, JEAN-MARIE; GADREY, NICOLE ȘI SIMON, MICHEL, (1998), *Dicționar de sociologie*, Iași, București, Editura Polirom și Editura Științifică și Tehnică.
9. GÂRZ, FLORIAN, (1993), *Iugoslavia în flăcări*, Casa Editorială Odeon.
10. GIDDENS, ANTHONY, (1990), *The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity Press.
11. GLENNY, MISHA, (1996), *The Fall of Yugoslavia. The Third Balkan War*, London, Ringwood, Toronto, Auckland, Third Revised Edition, Penguin Books, New York.
12. HUNTINGTON, SAMUEL, (1993), *The Clash of Civilisations*, în „Foreign Affairs”, Summer 1993.
13. HUNTINGTON, SAMUEL, (1997), *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, București, Editura Antet.
14. HUREZEANU, DAMIAN, (1993), *Sens creator și impact disolutiv al fenomenului național în procesul de restructurare istorică a Europei de Est*, în revista „Societate și Cultură. Noua Alternativă”, nr. 3/1993.
15. LAMPE, JOHN R., (1995), *Istoria balcanică și viitorul Sud-Estului Europei*, în revista „Sfera Politicii”, nr. 25 – „Balcanii”, februarie.
16. MCQUAIL, DENIS, (1999), *Comunicarea*, Iași, Institutul European.
17. MORIN, EDGAR, (1976), *Pour une crisologie*, în „Communications”, No. 25, p. 149–163.
18. OFFE, C., (1984), *Crisis of Crisis Management: Elements of a Political Crisis Theory*, în *Contradictions of the Welfare State*, MAMIT Press, Cambridge, p. 35–64.
19. PLANO, JACK C.; RIGGS, ROBERT E. și ROBIN HELENAN S., (1993), *Dicționar de analiză politică*, București, Editura Ecce Homo.
20. SILBER, LAURA ȘI LITTLE, ALLAN, (1997), *Yugoslavia: Death of a Nation*, Toronto, Penguin Books, New York, London, Ringwood, Auckland.
21. SMAJLOVIC, LJILIANA, (1995), *Bosnia: pacea ca amintire*, în revista „Sfera Politicii” nr. 25 – „Balcanii”, februarie.
22. STOICA-CONSTANTIN, ANA ȘI NECULAU, ADRIAN, (1998), *Psihosociologia rezolvării conflictului*, Iași, București, Editura Polirom.
23. SUCIU, EMIL, (1992), *Drama iugoslavă. Culisele unui incendiu tragic*, București, Editura Militară.
24. WIBERG, HAKAN, (1994), *Societal Security and the Explosion of Yugoslavia*, în „Balkan Forum”, Skopje, vol. 2, nr. 2, June.
25. ZAMFIR, CĂTĂLIN ȘI VLĂSCEANU, LAZĂR (coordonatori), (1993), *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel.
26. *Dicționar Militar*, București, Editura Militară, 1972.
27. *Lexicon Militar*, Ediția a II-a revizuită, București, Editura Saka, 1994.
28. *Oxford English Dictionary*, 1971.

DIMENSIUNI ALE SOCIALIZĂRII POLITICE A ADOLESCENȚILOR – STUDIU DE CAZ –

ECATERINA BALICA

Preocupările diverselor organizații și instituții din România, privind politica de promovare a participării copiilor și tinerilor la decizia publică, s-au concretizat, printre altele, în înființarea unor structuri asociative ale adolescenților, prin care adulții și-au propus să le ofere acestora posibilitatea de a „cunoaște mecanismele alegerilor democratice, șansa de a-și pune în valoare calități care mai rar sunt evidențiate în procesul instructiv-educativ în școli și în familie, legate de conduita lor civică, de calitatea lor de cetățeni, de membri ai comunității locale din care fac parte”¹.

Începând cu 1979, care a marcat Anul Internațional al Copilului, multe organizații și instituții din Franța, Belgia, Germania, Italia, au încercat să-i determine pe tineri să se implice în rezolvarea propriilor lor probleme și, în același timp, să schimbe atitudinea administrațiilor locale față de aceștia, inițiind constituirea unor structuri ale tinerilor. În prezent, acestea funcționează sub denumirea de Consilii Locale ale Copiilor și Tinerilor, în 12 țări europene, precum și în SUA, Canada, Australia și Noua Zeelandă.

În România, Asociația Master Forum este cea care și-a propus, în 1994, să sprijine crearea unor asemenea consilii și în țara noastră, prin proiectul PAL-TIN, în colaborare cu asociații de tineret, cu Primării și Inspectorate școlare, cu instituții de învățământ și asociații ale cadrelor didactice. Până în iunie 2000, au fost înființate 45 de consilii, în 22 de județe, inclusiv în 3 sectoare ale Capitalei². Din noiembrie 1996, Master Forum este membru fondator al Asociației Europene a Consiliilor Locale ale Copiilor – Youth Planet.

Consiliile Locale ale Copiilor³ s-au constituit după contactarea oficialităților și obținerea acordului Primăriei și a Inspectoratului școlar, documentația privind CLC fiind transmisă către școli. Proiectul a fost prezentat

¹ *Charta participării tinerilor la viața locală și regională*, București, 1999, p. 18.

² Info PAL-TIN, nr. 2(31), 15 iulie 2000, București.

³ Pe parcursul acestui articol vom utiliza următoarele abrevieri: CLC – Consiliul Local al Copiilor, CLCT – Consiliul Local al Copiilor și Tinerilor, PAL-TIN – proiectul privind participarea tinerilor la administrarea locală.

tuturor elevilor din clasele V–VIII care au putut fi astfel alegători și, unii dintre ei, candidați la funcția de consilier⁴.

Consiliile Locale ale Copiilor sunt structuri asociative ale tinerilor, care iau naștere în urma organizării de alegeri, în școlile din localitățile în care se dorește existența consiliului. Ele ocupă un loc important, interesant, dar nu și fără riscuri, în cadrul pedagogiei progresive și adaptate a libertăților și responsabilităților copiilor. De asemenea, ele permit, înainte de toate, abordarea concretă a problemei participării sociale a tinerilor, prin aceasta înțelegând intervenția lor directă în diferitele momente ale realizării proiectelor lor, în procesul de diagnosticare, decizie, aplicare și evaluare a politicilor pentru tineret. Acestea au fost și motivele care ne-au determinat să investigăm funcționalitatea consiliilor, propunându-ne, în special, să analizăm:

- Impactul activității consiliilor în comunitățile în care ființează; opiniile și atitudinile reprezentanților administrației publice locale, a reprezentanților presei, ai ONG-urilor, profesorilor și ai altor categorii de populație.

- Relația dintre CLC și alegători; atitudinea elevilor față de activitatea CLC (așteptări, rezultate, deziluzii, sugestii).

- Punctele nevralgice ale relației Școală – Consiliu.

Pentru atingerea obiectivelor cercetării noastre, am utilizat tehnici calitative și cantitative din investigație: discuții de grup, interviul, chestionarul și observația participativă. Populația țintă au constituit-o profesorii, elevii, reprezentanți ai administrației locale, ai mass-media și locuitorii din 8 orașe în care funcționează consilii. În localitățile cuprinse în eșantion existau Consilii locale ale Copiilor,

⁴ **Organizarea alegerilor** pentru consiliu presupune existența mai multor etape: elaborarea și prezentarea legii electorale, stabilirea calendarului alegerilor, desemnarea biroului electoral și instruirea elevilor membri, afișarea listelor electorale, difuzarea cărților de alegător, alegerile propriu-zise, și organizarea reuniunilor publice pentru validarea alegerilor în prezența Primarului, a reprezentanților mass-media.

Activitatea consiliului beneficiază de sprijinul unui coordonator adult și a unui grup de pilotaj care asigură realizarea obiectivelor și buna funcționare a lui. Ei sunt în contact direct cu tinerii, îi ajută să reflecteze asupra problemelor lor, le transmit metodele de lucru, documentația și informația, îi pun în legătură cu diferiți parteneri, îi ajută să organizeze întâlnirile cu alegătorii și îi sprijină în derularea proiectelor.

CLC funcționează după modelul Consiliului Local al adulților. Există, deci, un primar, viceprimar, șefi de comisii, membri și secretar. Membrii CLC sunt organizați în comisii: ecologice, de asistență socială, **loisir**, strângere de fonduri și se întâlnesc săptămânal.

Vârsta alegătorilor și a candidaților este cuprinsă între 11–15 ani. Orice elev care are media la purtare peste 8, reușește să obțină acordul părinților, recomandarea dirigintelui și a directorului de școală și este susținut de 10 elevi poate candida la funcția de consilier sau primar.

Prin **proiectele** lor, consilierii încearcă să rezolve probleme ale tinerilor din localitate (petrecerea timpului liber, nevoia de a fi informați), ale unor categorii defavorizate (bătrâni, copii orfani, familii cu venituri mici), ale școlilor (dotarea laboratoarelor și a sălilor de sport, post radio) și ale comunității (degradarea spațiilor de joacă și a parcurilor, reamenajarea unor stadioane). Pentru derularea proiectelor sunt folosite finanțări obținute de către consilieri de la agenți economici, organizații neguvernamentale, din țară și străinătate, din donații sau activități de autofinanțare.

după cum urmează: 3 au fost create în perioada martie-mai 1997 (Tulcea, București, Craiova), 3 activau de 2 ani (Zalău, Râmnicu Vâlcea, Târgu-Jiu), iar 2 aveau o vechime de 4 ani (Buziaș și Câmpina).

REZULTATELE CERCETĂRII⁵

1. Percepția activității CLC de către comunitate

Pentru a surprinde opinia comunității față de activitatea CLC au fost intervievate 339 de persoane, din cele 8 localități prezentate mai sus, cu vârsta de peste 18 ani, dintre care 52,2% femei și 47,8% bărbați. Eșantionul a cuprins subiecți al căror statut socio-ocupational a fost următorul: muncitori 18,3%, tehnicieni 12,7%, specialiști cu studii superioare 28,9%, pensionari 7,4%, casnice, șomeri 10,3%, altele 8%.

Majoritatea subiecților intervievați (68,4%) știu că în localitatea lor există un CLC. Femeile, tinerii și specialiștii cu studii superioare sunt categoriile cele mai bine informate despre activitatea consiliului, data înființării, modalitatea de a deveni consilier sau primar. Locuitorii cunosc foarte bine structura CLC reușind, astfel, să sesizeze asemănările (faptul că încearcă să rezolve problemele electoratului, au același mod de constituire și organizare) și deosebiriile dintre consilierii adulți și copii (sfera de acțiune, decizie și responsabilitate, vârsta și faptul că tinerii nu reprezintă interesele partidelor politice). Nu se întâmplă, însă, același lucru cu promotorul proiectului PAL-TIN, care este confundat, de 70% dintre subiecți, cu Primăria și Inspectoratul Școlar.

Coordonatorul (18,4%) și primarul CLC (25,4%) sunt identificați cu dificultate, în timp ce proiectele pe care le-au derulat consiliile sunt mai bine cunoscute. Astfel, persoanele din eșantion apreciază că cele 8 consilii au realizat proiecte ecologice (36,8%), de asistență socială (34,2%), spectacole și concursuri (18,7%), stagii de formare și Școli de vară (5,7%). Primarul CLC este, pentru 69,6% dintre subiecți, un copil cu aptitudini de lider, bun organizator și persoană cu inițiativă; 17,8% dintre ei consideră că primarii au calități morale precum: cinstea, sinceritatea și iubirea pentru aproapele aflat în suferință, în timp de 11,6% apreciază rezultatele lor școlare.

Din populația investigată, 65% apreciază că, prin activitatea lor, CLC-urile sunt utile, în primul rând, comunității și, apoi, copiilor. Aceasta deoarece prin proiectele derulate de către consilii se încearcă rezolvarea celor mai importante probleme cu care se confruntau localitățile lor: lipsa spațiilor verzi și a parcurilor, curățenia, nivelul economic scăzut al unor categorii de populație, lipsa modalităților de petrecere a timpului liber. Atunci când sunt puși în situația să stabilească zona de intervenție a CLC-urilor, locuitorii consideră că, prin acțiunile

⁵ Investigațiile sociologice au fost realizate de către grupul de cercetare al Fundației PAL-TIN, cu sprijinul financiar al Uniunii Europene prin Programul PHARE pentru democrație.

lor, consilierii trebuie să se implice în rezolvarea problemelor copiilor din localitate (34,2%), să sesizeze și să rezolve problemele comunității (25,7%).

Locuitorii intervievați și-au manifestat chiar disponibilitatea de a participa la acțiunile copiilor ca voluntari (57,6%) sau prin donații (37,9%), situație care ne determină să apreciem că aceste consilii nu sunt doar un mecanism declanșator al implicării tinerilor în problemele comunității, ci și al altor categorii de populație interesate de rezolvarea lor.

2. Autoritățile locale și Consiliile locale ale copiilor

Atitudinea reprezentanților administrației locale față de CLC a fost la început o atitudine de tolerare a inițiativei înființării lor. „Eu și colegii mei consilieri am fost favorabili. Prima dată nu s-a prea înțeles despre ce este vorba, dar când lumea și-a dat seama că nu are un scop politic, totul a fost O.K.” (primar Craiova). Abia mai târziu, când consilierii copii au venit cu propuneri de colaborare concrete, funcționarii și-au manifestat dispoziția de a coopera sau nu: „Am avut întâlniri, am răsfoit programele lor care sunt extraordinare. Am fost impresionat cu toate că sunt profesor de 30 de ani. Doreau să facă altceva decât făceau la școală” (primar Craiova).

Din interviurile realizate, rezultă că atitudinea autorităților locale față de consilii a depins de nivelul informațiilor deținute de către funcționari despre proiectul PAL-TIN. Astfel, cei mai bine informați apreciază că această „mașinărie mică” este utilă, în special, în zona de interes pentru copii. „Cele mai multe dintre problemele pe care vor să le rezolve sunt în zona lor, a școlilor lor, a colectivităților lor” (primar Tulcea). Ceilalți, mai puțin informați, consideră modul de constituire a consiliilor „oarecum democratic”, iar activitățile în cadrul consiliului o „joacă cu tinerețea și visurile lor”.

Colaborarea dintre consilierii adulți și consilierii copii se limitează în cele mai multe cazuri la oferirea unor materiale documentare, sfaturi, săli pentru ședințe, posibilitatea de a participa la unele ședințe ale adulților, prezența la alegeri sau proiecte ale CLC. „Le-am dat material bibliografic, regulamentul consiliului nostru, Constituția și Legea noastră de organizare. Le-am spus că pot participa la ședințe, le-am dat sala de consiliu ca să se obișnuiască cu mediul” (primar Tulcea).

Lipsa de implicare în proiectele CLC este explicată de către reprezentanții administrației, intervievați de noi, prin dorința de a nu-i deranja, inhiba sau manipula pe tineri. „Nu a existat colaborare. Chiar n-am vrut să-i deranjez. N-am vrut să fie inhibați de prezența mea. Probabil dacă am organiza o întâlnire nu știu dacă ar fi benefică. Mă gândesc că ar prelua numai partea proastă a lucrurilor. N-aș vrea să-i învăț sentimentul ăsta de răutate și nesinceritate care funcționează. Probabil, copiii n-ar înțelege contradicțiile, ar vedea că sunt certuri” (primar Zalău).

Coordonatorii și consilierii CLC se declară însă mulțumiți de reacția autorităților locale. „Am fost parteneri cu administrația locală în toate proiectele” (coordonator CLC Râmnicu Vâlcea). „Primăria ne înțelege, suntem în relații foarte bune cu ei și putem apela la ajutorul lor fiindcă ne sprijină” (primar CLC Târgu-Jiu).

Deplin conștienți de faptul că nu reprezintă partide politice aflate la guvernare, că nu dețin funcții sau poziții importante în administrația locală, ci

dimpotrivă, că sunt doar membri ai societății civile și reprezentanți ai consiliilor în relațiile cu autoritățile, coordonatorii cred că foarte importante pentru acceptarea lor ca parteneri de discuție au fost întâlnirea dintre coordonatorul național al proiectului PAL-TIN și funcționarii din Inspectoratul Școlar, Primărie, Prefectură, DJTS, precum și faptul că din dosarul de prezentare al proiectului făcea parte și o scrisoare de agreere dată de Ministerul Tineretului și Sportului. Această schimbare de atitudine, generată de ideea că „cei de la centru” sunt de acord cu aceste consilii, are o semnificație deosebită pentru noi și este legată de menținerea unor mentalități învechite, potrivit cărora „indicațiile prețioase” vin de sus în jos, iar inițiativa locală este blocată, dacă nu le convine celor care dețin funcții importante în stat. „Ne înțelegem bine cu cei care au participat la ședința cu domnul ... Cu primarul foarte bine. DJTS-ul ne oferă întotdeauna banii de care avem nevoie. Personalitățile locale au înțeles deja că CLC este recunoscut, că e bine să-l sprijine” (primar CLC Târgu-Jiu).

Personalitățile comunităților în care există CLC-uri îi dezamăgesc uneori pe tineri, prin modul în care se raportează la ei. De cele mai multe ori, consilierii copii sunt nemulțumiți de modul în care au fost percepuți de către funcționari, de faptul că nu sunt văzuți ca parteneri egali, ci doar ca fiind copiii care au nevoie de ajutorul adulților și niciodată invers. „Toți zic «vă ajutăm». Dar, să pornească ceva din partea lor nu. Suntem considerați niște copii” (primar CLC Târgu-Jiu).

În viziunea unor persoane din administrația locală, Consiliile Locale ale Copiilor au fost o ocazie, o rampă de lansare spre viitoare funcții importante. De câteva ori, tinerii consilieri au semnalat lipsa de seriozitate a unor reprezentanți locali, care promit că vin la acțiunile lor și uită sau își fac simțită prezența numai la festivitățile de deschidere și închidere ale stagiilor de instruire sau ale proiectelor, unde știu că este prezentă toată mass-media locală, încercând, astfel, să acumuleze capital pentru viitoarea campanie electorală, tocmai prin asocierea imaginii lor cu cea a unei structuri care a reușit să rezolve una din problemele de interes local. „Cu autoritățile locale ne înțelegem bine. Vin la închiderea și deschiderea acțiunilor noastre, mai strâng o hârtie. Presa, în loc să ne ia nouă interviu despre munca noastră, în calitate de organizatori, i-a luat domnului de la Prefectură” (primar CLC Târgu-Jiu).

De asemenea, copiii au fost puși în situația de a evita încercările de manipulare venite din partea reprezentanților instituțiilor locale, atunci când proiectele copiilor depășeau sfera lor de interes, iar adulții încercau să-și impună ideile lor, prin presiuni sau tergiversări ale proiectelor care nu le conveneau. „Am observat că suntem priviți ca o concurență de către primar și viceprimar. De exemplu, am fost și am intrat la el și mi-a zis: «să nu vă prind că faceți curat în centru. Pentru că eu cred că vreți să faceți curat nu publicitate. Acolo am făcut noi curat să nu vă mai prind pe voi. Dacă ajungeți acolo vin eu cu măturătorii și-o să vă scoată de acolo». Am fost îngrozită” (primar CLC Târgu-Jiu).

3. Consiliile Locale ale Copiilor din perspectiva profesorilor

Profesorii reprezintă categoria profesională cea mai bine informată despre activitatea CLC. Acest lucru este normal dacă ne gândim la faptul că ei au fost

printre primii care au cunoscut proiectul PAL-TIN și tot ei au fost cei care au participat la organizarea alegerilor în școli sau și-au dat acordul, în calitate de directori, diriginți sau părinți, la depunerea candidaturilor.

Astfel, din totalul de 65 de profesori intervievați, 86,2% știu că în orașul lor există un consiliu, 75,4% identifică corect inițiatori proiectului, 72,3% cunosc modalitatea de a deveni consilier, 61,6% știu cine este coordonator al CLC.

În ceea ce privește activitatea consiliilor, acțiunile care au reușit să atragă atenția și să rămână în memoria profesorilor sunt cele ecologice (40,28%) și umanitare (22,2%). Deși se adresează unui segment mai mare de populație, spectacolele și concursurile pe diverse teme nu sunt cunoscute decât de 19,4% dintre profesori.

Consiliile sunt considerate ca fiind utile, în primul rând, comunității (50%), apoi elevilor (39,7%) și membrilor lor (9,6%). Atunci când este vorba de delimitarea sferei de acțiune a consilierilor, părerea profesorilor sunt împărțite: 34,7% consideră că „CLC trebuie să rezolve problemele elevilor din localitate”, 24,2% „să sesizeze problemele existente în localitate” și 18,9% „să se implice în sesizarea și rezolvarea problemelor localității”.

Relația dintre CLC și profesori este apreciată ca fiind bună, de majoritatea cadrelor didactice (72,30%). Dar, cu toate acestea, puțini profesori s-au implicat în acțiunile copiilor (21,3%), profesorii tineri și cei de științe sociale dovedindu-se a fi cei mai interesați de activitatea consiliilor. Dintre cadrele didactice, 92,3% sunt de părere că cele mai multe proiecte ale CLC ar trebui să se realizeze în colaborare cu Școala și să se centreze pe teme precum: educația ecologică a tinerilor (28%), modernizarea școlilor (24%) sau petrecerea timpului liber (26%).

În realitate, dacă luăm în considerare și rezultatele interviurilor realizate cu reprezentanții autorităților locale, cu unii consilieri, coordonatori și profesori, precum și observațiile noastre directe, putem spune că relațiile dintre consilii și școli sunt, în multe cazuri, tensionate.

De cele mai multe ori, profesorii au manifestat reticență față de acest proiect și rezistență la schimbările propuse în relația dintre adult (profesor în acest caz) și copil (elev). „Unii profesori sunt neînțelegători și cred că noi ne pierdem timpul cu acest consiliu. Puțini înțeleg și au sugestii pentru proiecte” (consilier CLC Craiova). „Am fost în multe școli ca să le propunem să colaboreze la proiectele noastre. Au zis bine, bine, dar până la urmă nu vor să ne ajute. Profesoarele nu cred că putem face față acestor funcții. Au impresia că ne pierdem mult timp și că nu facem nimic. La o întâlnire cu Inspectoratul general am spus totul pe față, ce se întâmplă și ce nu ne convine. Toată lumea a zis: vai, ce tupeu ați avut să spuneți despre meditații. A trebuit să suportăm consecințele!” (viceprimar CLC Târgu-Jiu).

Atitudinea profesorilor este explicabilă. După părerea noastră, principalele motive care-i determină să nu fie prea cooperanți sunt:

- Mulți dintre ei au trăit experiența organizației de pionieri și sunt prudenți față de aceste noi structuri care, în perspectiva lor, nu fac decât să le înlocuiască pe cele vechi și să le consume timpul liber inutil.

- Profesorii, asemenea unei părți a populației României, nevoită să facă față unei situații economice precare, s-au orientat către activități plătite (este cunoscut faptul că la derularea proiectului PAL-TIN se lucrează în sistem de voluntariat).

- Proiectul PAL-TIN a încercat și, în mare parte, a reușit să-l transforme pe elev, din copilul care răspunde la întrebări, în copilul care pune întrebări profesorilor și adulților, care atrage atenția și asupra neregulilor din comunitate. Trebuie să recunoaștem că pentru unii dintre noi nu este prea ușor de acceptat această schimbare de rol a elevului.

4. Relația dintre Consiliile Locale ale Copiilor și elevi

Pentru a surprinde modul în care este perceput CLC de către elevii din localitățile în care există o asemenea structură, am investigat un număr de 299 subiecți, dintre care 50,1% fete și 49,9% băieți, 59,7% aveau vârsta cuprinsă în intervalul 11–14 ani, iar 40,3% între 15–18 ani, 59,4% erau elevi în clasele V–VIII și 40,6% în clasele IX–XII. Pe de altă parte, pentru a avea și informații referitoare la modul în care consilierii apreciază relația lor cu elevii, am realizat discuții de grup, în 8 din localitățile în care există consilii, cu membrii CLC. Printre problemele propuse spre discuție s-au numărat și cele referitoare la comunicarea dintre consilieri/elevi, implicarea/indiferența elevilor, dificultăți întâmpinate și propuneri pentru îmbunătățirea activității consiliilor.

Rezultatele sondajului de opinie, realizat în rândul elevilor, relevă faptul că marea lor majoritate (72,5%) știu că în localitatea lor există un CLC, 50% indică drept inițiator o organizație neguvernamentală, 60% cunosc modalitatea de a deveni consilier.

Primarul copiilor este o persoană ușor de identificat, pentru 64% dintre ei. El este un elev inteligent (19,76%), activ (13,8%), convingător (12,44%), cinstit (10,73%) și diplomat (10,5%). Întrebați ce calități ar dori să aibă primarul lor, elevii consideră că ar trebui să fie un copil inteligent (22,3%), capabil să-și convingă colegii să-i fie alături (17,10%), să fie cinstit (13,68%) și să dea dovadă de diplomatie (10,50%) în negocierea conflictelor sau în stabilirea de relații cu sponsorii și autoritățile locale. De asemenea, consilierii sunt, după părerea elevilor intervievați, activi (15,9%), inteligenți (15,25%), receptivi (11,8%), diplomați (11,8%) și sociabili (10,99%). Remarcăm, deci, că toți membrii consiliilor sunt percepuți ca fiind activi, inteligenți, cinștiți și diplomați, indiferent de funcția pe care o ocupă. Astfel, consilierii au reușit să se impună ca lideri în fața celor care i-au votat, au reușit să comunice cu elevii, să îi asculte atunci când vin cu problemele sau propunerile lor și, în același timp, i-au convins să participe la derularea proiectelor.

În ceea ce privește modul în care sunt informați despre activitatea consiliilor, elevii se consideră mulțumiți de calitatea datelor obținute prin intermediul ziarelor, emisiunilor radio-TV (54,70%), al punctelor de afișaj (20,50%) sau în cadrul întâlnirilor organizate de către consilieri (30,50%).

Proiectele derulate de către consilii au reușit să beneficieze de participarea a 21,5% dintre elevi, procent ce poate fi apreciat ca fiind bun, având în vedere faptul că implicarea copiilor în acțiuni de acest gen nu este obligatorie, iar programul copiilor este foarte încărcat din cauza numărului de ore și al temelor de efectuat de pe o zi pe alta.

Consilierii se declară mulțumiți de relația lor cu alegătorii, de modul în care colaborează la realizarea acțiunilor și, mai ales, de calitatea procesului de comunicare dintre ei. „Eu mă înțeleg foarte bine cu elevii care ne-au votat. Uneori ne întâlnim la școală. În vacanță luăm legătura prin telefon sau ne întâlnim în oraș. Le citesc proiectele pe care vreau să le realizez în școală și ei îmi spun dacă sunt de acord sau nu” (consilier CLC, Craiova). „Cu alegătorii ne înțelegem. Au venit și ne-au căutat. Eu cred că ei ar trebui să vină la noi. Bineînțeles, și noi trebuie să păstrăm legătura cu ei” (primar CLC, Târgu-Jiu).

Este interesant faptul că, indiferent de moment (vacanță sau cursuri), consilierii și elevii reușesc să se întâlnească și să lucreze la punerea în practică a ideilor lor, să depășească momentele dificile împreună și să găsească soluții pentru eliminarea problemelor copiilor și ale comunității lor. Pentru îmbunătățirea activității lor, elevii cred, totuși, că ar trebui realizate mai multe proiecte, ar fi necesară o mai bună mediatizare a acțiunilor CLC și o mai bună colaborare cu școlile, prin realizarea mai multor proiecte în care să fie implicați direct profesorii și elevii.

5. Impactul Consiliilor Locale ale Copiilor asupra relațiilor dintre părinți și copii

Proiectul PAL-TIN a produs modificări și în relația dintre părinți și copii. După alegeri, copiii care au obținut cele mai multe voturi au devenit consilieri și au fost nevoiți să-și consume timpul liber, imaginația și energia în derularea proiectelor din perioada mandatului lor.

Părinții au fost nevoiți să facă față transformărilor, care au avut loc ca urmare a evoluției copiilor în cadrul unei structuri asociative, care-și propunea să le dea posibilitatea să-și pună ideile în practică și să schimbe atitudinea adulților față de tineri.

Mulți dintre părinți au crezut, atunci când și-au dat acordul pentru depunerea candidaturii la funcția de consilier, că „este doar un joc” și că totul se va termina o dată cu alegerile. Aceștia au avut surpriza să constate că nu este așa, iar cel pe care-l vedeau doar un copil este capabil să câștige încrederea egalilor lui în vârstă. Atitudinea acestor părinți față de copiii lor s-a schimbat în bine după alegeri. „Părinții mei s-au bucurat că sunt consilier, pentru că am realizat ceva. Nu prea aveau încredere în mine. Acum, părinții mei mă înțeleg și mă ajută” (consilier CLC, Craiova).

Sunt și părinți pentru care rezultatele alegerilor au însemnat confirmarea valorii copiilor și a muncii depuse în comun de-a lungul campaniei electorale. Faptul că acești copii sunt reprezentanții elevilor din școala lor, că își doresc să rezolve multe din problemele lor și ale comunității, i-a determinat pe părinți să-i

sprijine în activitatea lor, chiar dacă uneori sunt nemulțumiți când își consumă timpul liber cu acțiunile CLC sau au probleme de sănătate din cauza stresului. „De când sunt primar, nu mai am atât de mult timp liber, iar ei s-au supărat și mi-au zis să muncesc mai puțin” (primar CLC, Craiova). „Sunt foarte agitată când avem un proiect. Am probleme cu sănătatea în ultimul timp și din cauza asta mama e speriată. Mama mi-a bătut sute de pagini la secretara ei” (primar CLC, Târgu-Jiu).

Atitudinea părinților pendulează între respingere-indiferență-implicare directă în proiectele copiilor. Dacă la început sunt împotriva faptului că cei mici își consumă timpul liber pentru rezolvarea unor probleme de care ar trebui să se ocupe adulții, treptat ei intervin în desfășurarea proiectelor: concep afișe electorale, tehnoredactează proiecte, scriu articole pentru ziarul consiliului sau fac donații. „Sunt interesați de proiectele consiliului. Majoritatea lor participă, vin cu idei” (coordonator CLC, Zalău). „Au fost și părinți care ne-au făcut mici servicii. Unii nu au trecut pe la mine, deși au fost multe plecări, seminarii, ședințe până seara târziu. Acum, un pic din atitudinea lor s-a schimbat” (coordonator CLC, Râmnicu Vâlcea). „La publicarea revistei ne-au ajutat părinții” (coordonator CLC, Zalău).

6. Consiliile Locale ale Copiilor și reprezentanții mass-media

Pentru mass-media din orașele în care funcționează CLC, acestea au însemnat un subiect senzațional care a fost tratat cu profesionalism, încă din momentul desfășurării alegerilor pentru funcțiile de consilieri și primari. Deși consiliile nu au avut o persoană care că țină permanent legătura cu presa, toate proiectele lor au fost prezente în paginile ziarelor, în emisiunile radio-TV și aceasta deoarece, pentru jurnaliști, PAL-TIN este un proiect nou care are drept obiectiv „dezvoltarea democrației și a spiritului civic” (ziarist, Tulcea), „curățenia orașului” (ziarist, Râmnicu Vâlcea) sau „să găsească o ocupație elevilor” (ziarist, Tulcea).

Din discuțiile purtate cu jurnaliști din cele 8 orașe, în cadrul focus-grupurilor organizate de noi, se desprinde concluzia că proiectul PAL-TIN nu este un proiect ignorat, iar ideea de a „da cuvântul copiilor în comunitate” este deosebită. „Sunt peste 60 de ONG-uri în localitate, dar active foarte puține. Nu e un proiect izolat și faptul că apare în presă o dovedește din plin. Ca idee PAL-TIN-ul depășește mult celelalte fundații, iar ca activitate este în topul primelor” (ziarist, Tulcea).

După părerea lor, CLC-urile au reușit să producă, prin activitatea desfășurată, modificări pozitive atât la nivelul comunității, cât și al membrilor consiliilor și al tinerilor cu care au colaborat la derularea unor acțiuni. Ele au contribuit, spun jurnaliștii, la îmbunătățirea procesului de comunicare interpersonală și la formarea spiritului de echipă. „S-au împrietenit între ei, comunică mai mult, au activități care ajută tineretul. Îi ajută și pe ei (pe consilieri). Se pregătesc pentru viață, pentru o democrație care se zice că va fi” (ziarist, Craiova).

Consiliile sunt chiar și un factor de presiune asupra decidenților politici. „Ei fiind integrați vârstei lor își cunosc mai bine problemele lor decât le cunosc eu. Trebuie să le pună în fața primarilor, prefecților și să le rezolve aceștia, dacă copii nu pot” (ziarist, Tulcea).

CONCLUZII

Rezultatele investigațiilor noastre demonstrează că obiectivele CLC-urilor au fost atinse și, ceea ce este mai important, acțiunile lor sunt apreciate pozitiv de către toate categoriile socio-ocupationale, indiferent dacă au fost sau nu implicate direct în realizarea acestora. În ceea ce privește percepția utilității activității consiliilor, datele obținute sunt relevante: consiliile sunt utile, în primul rând, comunității și, apoi, copiilor tocmai prin faptul că au reușit să rezolve unele probleme de interes general, precum: curățenia orașului, modalități de petrecere a timpului liber, starea inacceptabilă a parcurilor și a spațiilor de joacă.

Consiliile Locale ale Copiilor le oferă tinerilor și adulților din comunitate ocazia de a depăși starea de pasivitate specifică spectatorului și de a se transforma în actori, în persoane active care nu vor doar să comenteze sau să critice realizările și eșecurile administrației, ci să dea o mână de ajutor sporind șansele de reușită în eliminarea problemelor.

Aceste structuri informale reușesc să abordeze problema participării tinerilor, oferindu-le posibilitatea de integrare în procesul deciziilor publice, printr-un dialog regulat cu reprezentanții administrației locale, prin consultarea lor în formularea soluțiilor posibile pentru rezolvarea problemelor și, mai ales, prin realizarea unor proiecte cu intervenția tinerilor în toate fazele acestora.

De asemenea, CLC-urile au contribuit la schimbarea atitudinilor și mentalităților față de tineri a reprezentanților instituțiilor și organizațiilor sau a simplilor cetățeni cu care membrii CLC au colaborat. La derularea proiectelor, tinerii lucrează împreună cu funcționari ai primăriilor, prefecturilor, inspectoratelor școlare, organizațiilor neguvernamentale, profesori, părinți și elevi. Toți au fost puși în situația de a-și reconsidera poziția în raport cu nevoile și problemele specifice ale tinerilor, de a construi noi raporturi de comunicare cu aceștia și, în același timp, de a comunica și coopera între ei.

Prin acțiunile derulate, CLC-urile au reușit să concentreze în jurul lor numeroși elevi și, mai ales, au creat un spațiu de dialog între consilieri și tinerii din localitate, prin intermediul ziarelor și revistelor sau al întâlnirilor organizate, cu scopul de a-i informa despre proiectele lor, de a-i asculta sau convinge să-i sprijine în realizarea ideilor lor.

Totodată, aceste structuri, prin propulsarea unor „mici” personalități (este vorba despre primari și consilieri), au oferit copiilor posibilitatea să-și găsească modelele de viață, vip-urile printre egali lor de vârstă.

Membrii consiliilor au beneficiat de o mare vizibilitate în comunitate, au învățat, prin frecventarea mass-media locală (interviuri, conferințe de presă, emisiuni radio-tv) și prin derularea unor proiecte, să utilizeze mecanismele participării (exprimarea în public, negocierea, realizarea proiectelor), au profitat de avantajul funcțiilor (participarea la stagii de formare, călătorii în țară și străinătate) lărgindu-și, astfel, orizontul de cunoaștere și de abordare a problematicii tineretului.

Nu putem să nu remarcăm că aceste consilii se dovedesc a fi agenți de socializare politică, de transmitere a unor valori și norme civice și politice. Procesul de socializare politică este, în cazul tinerilor aleși, marcat de respingerea politicilor partizane, de experimentarea unei anumite forme de civism local și de incertitudinea efectelor sale asupra comportamentului viitorilor cetățeni.

Copiii dobândesc, prin acest tip de socializare, noțiuni legate de mecanismele civismului reprezentativ, învață ce înseamnă să fii candidat la funcția de primar, ce este un program electoral sau o campanie electorală. În plus, obțin deschidere spre spațiul instituțional din comunitate, ocazie pe care nu o au toți tinerii. Ei reușesc, astfel, să acumuleze cunoștințe pertinente despre ceea ce înseamnă a fi primar, despre responsabilitățile lui, despre presiunile exercitate asupra lor de către părinți, colegi, profesori, sponsori sau ziariști.

Pentru copiii-consilieri CLC înseamnă și experiența altor roluri și situații sociale decât cele cunoscute, experiență care le permite să-și gândească rolul în comunitate, să dobândească un *savoir-faire* prețios, pe care-l pot investi în acțiunile viitoare.

CONFIGURAȚII ALE RAPORTULUI DINTRE ORDINE ȘI SCHIMBARE ÎN SOCIETATEA CONTEMPORANĂ

IRINA CRISTEA

1. MODERNITATEA TÂRZIE – POLIMORFISMUL TRADIȚIEI

Maxima leibniziană „*natura non facit saltum*” a fost interpretată de unii promotori ai modernității – precum Comte, Marx, Tocqueville, Spencer, Morgan – ca indicând adevărul că „schimbarea este naturală”; unul dintre aceștia, Comte, nuanțând, a formulat o interdicție – a nu separa schimbarea de ordine – și un imperativ – ordine în schimbare.

Atât Comte cât și Bacon și toți adepții Revoluției Puritane credeau că progresul omenirii este solidar cu progresul raționalității științei. Ei credeau că știința este nu doar sursa unor beneficii fără sfârșit dar și bună în sine [R. Nisbet, p. 160–172]. Comte, mai mult chiar decât Descartes sau Bacon, considera că rațiunea și știința sunt de prețuit ca genitori ai regulilor care ar trebui să regleze/ordoneze viața indivizilor și a societăților.

Ca analist al fenomenului autorității, Comte a identificat principalele tipuri ale acestuia și a formulat argumente în favoarea ideii că autoritatea epistemică este superioară celorlalte tipuri ale autorității; el a demonstrat distincția și superioritatea cunoașterii științifice, în raport cu cunoașterea legitimată prin autoritatea promulgatorilor. Păstrarea ordinii înseamnă deci o schimbare orientată de principiile raționalității și în acord cu regulile observării științifice.

Se înstăpânise credința, la mijlocul secolului al XIX-lea, că umanitatea evoluează – ca rezultat al unei schimbări imanente, continue, necesare – și că această evoluție se poate realiza ca progres continuu prin eliminarea arbitrariului și a autorității opresive din viața indivizilor și a societății. Principiile raționalității științifice trebuiau să prezideze la formularea și aplicarea regulilor de conducere a afacerilor umane.

Ordinea nu mai era înțeleasă doar ca rezultat al funcționării unor rețele sociale dense, al unor constrângeri informale dezvoltate prin interacțiuni repetate, al dreptului istoric. Practicile trecute, puterea lor normativă, nu mai funcționau ca argument intelectual. Credința în perfectibilitate, încrederea în posibilitatea atingerii idealului unei societăți bune – chiar fără cusururi – deprecia tradițiile substantive și valoriza tradiția schimbării.

Tentația progresivistă [E. Shils, p. 1–5] de a valoriza „succesiunea” ca fenomenalizare a devenirii meliorative asuma, la un nivel, ideea schimbării necesare și cauzalitatea carteziană și, la alt nivel, promova o atitudine modernistă care susținea adoptarea deciziei de a abandona uitării ceea ce aparține trecutului ca „depășit”.

„Ordinea comteană” cenzura progresivismul, recunoscând standardele încorporate acțiunilor trecute, dar formula judecata că este dezirabilă schimbarea credințelor, practicilor și instituțiilor „tradiționale”, expresie a fidelității față de o moștenire ale cărei sensuri s-au pierdut. Așa cum va arăta K. Polanyi, o astfel de ordine trebuie să o gândești ca pe o schimbare [K. Polanyi], înrudită cu progresul și cel mai bine este să te grăbești să o inițiezi.

Prescripția weberiană este că avansul raționalizării credințelor și acțiunii diluează până la dispariție tradițiile substantive. După patru secole de modernizare, unele tradiții – ca modele normative ale acțiunii și gândirii – au pălit, altele s-au conservat.

Lumea modernă are propria ei tradiție, cu identitatea lucrurilor transmise, cu persistența și substanța ei; dar ea nu a epuizat câmpul pattern-urilor de orientare, al tradițiilor vii.

În lumea în care trăim coexistă mai multe tradiții de gândire, mai multe tradiții de cercetare științifică.

2. INSTITUȚIONALISM. ÎNTRE HOLISM ȘI INDIVIDUALISM METODOLOGIC

Între studiul *schimbării pe termen lung* și studiul *schimbării situațiilor*, între cunoașterea cauzelor și cunoașterea motivelor, între cercetarea finalizată în formularea de legi și cea finalizată în formularea de reguli nu există o ruptură; după cum nu există o ruptură între holismul metodologic și individualismul metodologic – între ele se întinde o plajă de „elemente ale aceluiași continuum” [Lazăr Vlăsceanu, p. 157].

2.1. DILEMELE BUNĂSTĂRII. STATUL BUNĂSTĂRII

Preocuparea, din perioada postbelică, pentru armonizarea drepturilor individuale cu binele comun, dublată de preocuparea de a asigura *dreptul la bunăstare*¹ ca element constitutiv al cetățeniei, a adus în prim planul cercetării sociologice analiza raporturilor dintre acțiunea guvernamentală și libertatea individuală, iar în centrul politicii economice a situat problema constituirii și distribuirii surplusului.

Statul bunăstării părea să fie capabil să armonizeze exigența orientării individualiste de asigurare a „dreptului la bunăstare” al *cetățeanului* cu exigența orientării colectivistice de asigurare a bunăstării *întregii comunități*. Întrucât „dreptul la bunăstare” nu are demnitatea unui drept natural, „statul bunăstării” și-a propus definirea și limitarea exigențelor individualismului, de o manieră care să

¹ Se evalua că sărăcia este cauza fundamentală a privațiunii culturale și că, aceasta din urmă, conduce la excludere de la cetățenie.

facă posibilă identificarea unui „complex și echilibrat pattern al bunăstării comunității” [T. H. Marshal, p. 258]. Se considera că „sarcina fundamentală” a statului bunăstării este asigurarea cadrului formal al conservării egalității de bază, în condițiile în care nu pot și nu trebuie să fie suprimate condițiile care fac posibile diferențele sociale și economice. În acest context s-au dezvoltat preocupările teoretice ale definirii justiției sociale și ale construcției unui cadru instituțional, care să facă operante principiile ei.

Unii, atribuind centralitate *valorii egalitate*, considerau că „egalitatea de bază a tuturor oamenilor și cetățenilor trebuie înțeleasă astfel încât să lase spațiu pentru recunoașterea faptului că nu toți sunt egal dăruți și nici capabili să ofere servicii egal valabile pentru comunitate” [T. H. Marshal, p. 258]; alții, atribuind centralitate *valorii libertate*, considerau că binomul „libertate–bunăstare generală” trebuie să facă obiectul unui acord originar, în forma adoptării generale a unor principii de justiție „aplicabile structurilor de bază ale societății”².

Indiferent de orientări, toți cercetătorii erau de acord că „statul” trebuie să aleagă acele mijloace ale acțiunii guvernamentale care să fie compatibile cu principiile sale, dar ei mai observau că „nu există o procedură științifică pentru a determina care ar fi relația, într-un stat al bunăstării ideal, între acțiunea guvernamentală și libertatea individului” [T. H. Marshal, p. 280]. De aceea, studiile privind „statul bunăstării” au coborât de la înălțimea universalului și structuralului la aceea a particularului și istoricului. S-a acceptat, însă, ca trăsătură specifică a oricărui tip istoric al statului bunăstării, faptul că el este o instituție care își realizează funcțiile în orizontul *distribuției corecte*.

De remarcat că „statul bunăstării”, așa cum a apărut el în anii 1940 în sânul societății britanice, a fost o instituție în cadrul unei *societăți austere*, în timp ce „statul bunăstării”, așa cum s-a structurat în anii 1960 în cadrul societății americane, a fost o instituție care a emers în cadrul unei *societăți îmbelșugate*, înțeleasă adesea ca „societate de consum”. Dacă în primul caz este vorba de a da o rezolvare problemelor generate în sfera consumului (competiția în consum) în condițiile de raritate și de „asumarea în comun a riscului împărțirii resurselor” [T. H. Marshal, p. 298], în al doilea caz era vorba de competiție pentru consum în condiții de surplus și de consum ostentativ, ca spațiu al cuceririi și afirmării poziției sociale.

S-a remarcat că societatea ajutorului mutual, cum este *societatea austeră*, a promovat, istoric, *acordul general* atunci când a fost cazul să se stabilească principiile și scopurile fundamentale, în timp ce „societatea îmbelșugată” a promovat *principiul majorității* [T. H. Marshal, p. 301]. În condiții de austeritate, *egalitatea* pare să fie valoarea centrală, în timp ce în condiții de depășire a constrângerilor contingente, *libertatea* pare să fie valoarea centrală.

Observația aceasta din urmă este în acord cu opțiunea școlii instituționale a economiei politice, de a refuza separarea între valori și fapte.

² John Rawls, *A Theory of Justice*, p. 11: „Principiul celei mai mari libertăți egale” și „principiul diferenței” gândite ca principii care să asigure: 1. compatibilitatea dintre egala distribuție a libertății de bază a cetățeanului și egalitatea civilă și 2. compatibilitatea egalității șanselor cu diferența admisibilă.

2.2. COOPERAREA VOLUNTARĂ ÎN TRADIȚIA INSTITUȚIONALISTĂ

Refuzul de a separa faptele de valori are la bază presuposițiile: 1. valorile sociale se schimbă; 2. valorile sociale condiționează instituțiile.

Instituționalismul este un constructivism; din perspectiva instituționalismului, scopurile apar ca date – efortul cercetătorului se concentrează spre aflarea instituțiilor, tehnologiilor, comportamentelor necesare pentru realizarea scopurilor. În elaborarea programelor orientate de scop, instituționaliștii, de la Veblen și Ayres până la Margolis și North, au avut în vedere „continuitatea vieții umane și recrearea nonindividuală a comunității prin folosirea instrumentală a cunoașterii” [John. E. Elliott, p. 87].

Clarence Ayres observa, încă din anii 1930, că dezvoltarea/creșterea economică, mijloc al asigurării bunăstării, este obstrucționată de capitalismul pur, absolut. La începutul anilor 1950, Ayres evalua mișcarea manifestată spre un „capitalism limitat” ca pe o inovație instituțională capabilă să îndepărteze obstacolele din calea creșterii prin „planificarea pentru stabilitate” (1952, *The Industrial Economy*). În acest context, el preciza că planificarea este o „manifestare a procesului tehnologic și că în „capitalismul limitat” planificarea susține o schimbare instituțională strategică.

Gunnar Myrdal (1960, *Beyond the Welfare-State*) susținea că îmbunătățirea stării de sănătate, educația, garantarea unui nivel minim al venitului, egalitatea, deplina folosire a forței de muncă, toate aceste scopuri „cer” *coordonarea politicilor sociale*, ceea ce conduce la emergența statului democratic al bunăstării, ca epifenomen al proceselor cumulative ale cauzării sociale (spre exemplu: schimbarea tehnologică – schimbarea atitudinilor – raționalitate – cerere de control; intervenția de stat – intervenția corporată – infrastructura instituțională și organizațională – negocierea colectivă) [John. E. Elliott, p. 69–70].

Ca și Veblen și Ayres, J. K. Galbraith (1973, *Economics and the Public Purpose*) considera *corporația* ca spațiu al dezvoltării planificate și schimbarea tehnologică ca imperativ al dezvoltării, dar el mai adăuga, în acord cu Myrdal, că *planificarea corporată* trebuie susținută prin acțiunea guvernamentală care trebuie, la rândul-i, să contribuie la reglarea cererii agregate, la formarea unei forțe de muncă calificate, la susținerea progresului tehnologic și la promovarea stabilității salarii-prețuri. Această abordare a lui Galbraith se află în relativă opoziție cu abordarea tranzacționistă a lui John R. Commons (1968, *Legal Foundations of Capitalism*) care vedea rezolvarea *problemei administrării resurselor* pe calea *negocierii*, în condiții de suveranitate între corporații, sindicate și partide politice, folosind deci formele organizaționale ale acțiunii colective.

Curând s-a observat că „negocierea” pune problema *moralității cooperării* (Robert Sugden, 1986, *The Economics of Rights, Cooperation and Welfare*) și a *posibilității cooperării* (Michael Taylor, 1987, *The Possibility of Cooperation*). Aceste chestiuni au fost formulate în contextul mai general al interesului manifestat pentru aflarea *condițiilor de posibilitate a cooperării voluntare*, în afara cadrelor

impunerii de soluții de cooperare de către statul coercitiv. R. Sugden a evidențiat valoarea, pentru cooperarea voluntară, a *convențiilor care dobândesc forța morală* pentru că ele asigură că partenerul respectă aceleași reguli; ceea ce înseamnă posibilitatea predictibilității acțiunii în cadrul unei comunități morale.

Din perspectiva economiei politicii, M. Taylor, ca și J.M. Buchanan, ridică orizontul discuției privind posibilitatea cooperării de la nivelul comunității *morale* la nivelul *ordinii morale*. Pentru el, *cooperarea reală* are loc în comunitate – comportamentul partenerului este previzibil; „ordinea morală”, impunând reguli formale, minimizează altruismul, raționalizează câmpul acțiunii și promovează calculul intereselor – comportamentul partenerului este tot mai greu de prevăzut.

Douglas C. North, laureat al Premiului Nobel pentru economie, observa (1990, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*) că sociologii „au incorporat în modelele lor costul informației, dar nu s-au ocupat de constructele mentale prin care indivizii prelucrează informația și ajung la concluzii care modelează alegerile lor” [Douglas C. North, p. 110]. În bună tradiție instituționalistă, North susținea că *ideile și ideologiile contează* și că instituțiile sunt acelea care determină gradul în care ele contează. Într-o analiză amplă și consistentă 1. a constrângerilor formale și informale care se exercită asupra agentului și 2. a interacțiunii dintre instituții și organizații în procesul de modelare a interacțiunilor umane, North rezerva *ideilor și ideologiilor* rolul de *modelator al constructelor mentale subiective* „de care se folosesc indivizii pentru a interpreta lumea și pentru a face alegeri” [D. C. North, p. 111].

Între individualism și holism, North evidențiază, pe de o parte, rolul și superioritatea instituțiilor formale și a mecanismelor constituite în baza lor (ex.: sistemele de votare, în democrații; structurile organizaționale, în ierarhii) în raport cu modelul intereselor de grup constitutiv teoriei alegerii publice, pe de altă parte, evidențiază capacitatea abordării promovată de el, de a ameliora modelul neoclasice al teoriei raționalității instrumentale.

2.3. DEMOCRAȚIA. ÎNTRE COOPERARE ȘI ADMINISTRAREA CONFLICTELOR

Opinia lui Adam Przeworski cu privire la procesul de democratizare ca modalitate de „instituționalizare a incertitudinii” [Adam Przeworski, p. 63] este sprijinită de afirmația lui North că „instituțiile formale afectează prețul pe care-l avem de plătit pentru acțiunile noastre” [D.C. North, p. 111].

Przeworski considera că democrația este un rezultat contingent al conflictului și că ea emerge, doar atunci când democrațiile politice relevante sunt capabile să indice și să facă operante instituții care să ofere o garanție (evaluată de cei implicați ca rezonabilă) că interesele lor vor putea afla căi de satisfacere în cursul competiției democratice. Indicând, din perspectivă instituționalistă, deschiderea spre procedural a procesului trecerii la democrație, Przeworski observa că „democrația nu poate fi rezultat al compromisului substantiv, dar poate fi un rezultat al compromisului instituțional” [Adam Przeworski, p. 64] și că democratizarea are ca

proces constitutiv transmiterea puterii „de la un grup de oameni la un set de reguli” [ibidem, p. 63]. Democratizarea este solidară cu acorduri asupra instituțiilor pentru că soluționarea instituțională a conflictelor trebuie să asigure *garanții de protecție* și să *compenseze distribuția resurselor relevante* [ibidem, p. 73–74]. O democratizare reală, argumenta Przeworski, trebuie să facă operante acele „instituții care să ofere o așteptare rațională ca interesele forțelor politice majore să nu fie afectate prea dur în competiția politică” [ibidem, p. 79]. Ceea ce aduce nou democratizarea este faptul că forțele aflate în conflict, fără a-și modifica interesele, ideile, acceptă să-și schimbe opțiunile cu privire la *modul* de realizare a intereselor proprii – acesta este efectul acordului asupra instituțiilor.

O observație de deosebit interes, pe care a făcut-o Adam Przeworski, este că la baza posibilității democratizării, ca instituire a unei noi ordini instituționale, în urma compromisului instituțional, se află capacitatea instituțiilor de a determina *a priori* distribuția rezultatelor și, deci, a priorității intereselor – și aceasta independent de resursele relevante ale părților. („Unele rezultate sunt mai probabile decât altele, independent de resursele părților. Tocmai această capacitate a instituțiilor face posibil compromisul instituțional. Dacă instituțiile determină anterior distribuțiile rezultatelor, totdeauna date fiind resursele, atunci un aranjament instituțional poate să facă anumite rezultate absolut imposibile”) [ibidem, p. 67].

Continuitatea și extensiunea democratizării sunt caracteristici dinamice ale rețelei instituționale stabilizate, în cazul în care acea democratizare apare ca o „tranzacție negociată” [ibidem, p. 74–80].

Francis Sejersted a subliniat [p. 131–152] că neprivilegiații, într-un stat redistributiv, în care funcționează regula majorității, reprezintă categoria socială cea mai interesată în democratizare. După al II-lea Război Mondial, „revoluția așteptărilor”, pe de o parte, a evidențiat limitele capacității statului de a face în permanență alegeri raționale, pe de altă parte, a accentuat tendința de a folosi puterea. Sejersted concluzionează că democrația, ca și statul de drept „au contradicții interne care le subminează și care fac ca ele să alterneze” [Sejersted, p. 149].

S-a arătat că aceste „contradicții interne” sunt întreținute cu precădere de un nivel mediu al dezvoltării și că țările cu o economie aflată în „zona de tranziție” (între 77 \$ și 96 \$ PNB/loc.) pot traversa o fază în care „elitele politice pot genera alegeri hotărâtoare pentru evoluția națiunii”³.

2.4. REFORMA CONSTITUȚIONALĂ. ANALIZA COMPARATĂ A INSTITUȚIILOR

Principiul fericirii, modelator al modernității, a impus generațiilor întrebarea obsedantă: „care este cea mai bună stare socială?”. De mai bine de un secol se caută un principiu etic care să orienteze alegerea între politici economice alternative, între aranjamente instituționale alternative.

³ Samuel Huntington afirma că „instituțiile democratice apar prin negocieri și compromisuri între elitele politice care calculează propriile interese și dorințe” (p. 253–279).

Utilitarismul, în modalități diferite – welfarism, *sum-ranking*, consecvențialism [Alan P. Halmin, p. 116–138] –, a încercat să proiecteze o stare socială a bunăstării și libertății. La baza politicii orientată utilitarist, J. M. Buchanan considera că se află un impuls constructivist pus în defect de istoria prezentă: „impulsul constructivist de a asuma un rol ca inginer social, care să sugereze reforme politice care «se cuvine» sau «nu se cuvine» să fie făcute, independent de orice relevare a preferințelor individuale prin procesul politic, s-a dovedit prea puternic pentru a rezista” [J. M. Buchanan, p. 311].

J. M. Buchanan gândea, din perspectiva individualismului metodologic, la un tip al alegerii constituționale care, după expresia lui Halmin, „urmărește să identifice aranjamentele sociale finale ca fiind opțiunea specific aleasă în raport cu toate” [Alan P. Halmin, p. 122]. Pentru că „viitorul este incognoscibil” și pentru că nu putem prevedea rezultatele alegerilor și negocierilor, argumenta Buchanan, este necesar să se mențină „un mediu în care alegerile umane sunt permise să ia locul, în mod liber, constrângerilor impuse” [J. M. Buchanan, p. 77]. Analizei economice a politicii, care consideră piața ca modalitatea instituțională a proceselor schimbului voluntar, i-ar reveni sarcina să analizeze tipurile de alegere în cadrul micro-pieței și macro-pieței și, în urma analizei instituționale comparate [*ibidem*, p. 307], să arate care sunt instituțiile favorizate de procedurile de luare a deciziilor colective.

J. M. Buchanan aprecia, ca economist „subiectivist” al politicii, că la nivelul meta-pieței (nivelul politic) se manifestă tendința de a favoriza instituțiile micro-piață (autonomie, responsabilitate, libertate, atingerea scopurilor ș.a.), de îndată ce „acordul emerge din comportamentul de alegere dezvăluit al indivizilor” [*ibidem*, p. 308]. El recunoștea necesitatea existenței unui acord anterior [*ibidem*, p. 166] alegerii politice constituționale, dar respingea consecvențialismul și contractarianismul utilitarist. Buchanan preciza că reforma constituțională/instituțională afectează structura și sfera drepturilor și tocmai de aceea „incertitudinile fundamentale în stabilirea drepturilor pot inhiba acordurile asupra regulilor schimbării” [*ibidem*, p. 116]. Acordul anterior alegerii și tranzacției, contractul fondator al oricărei reforme instituționale privește sfera drepturilor și aceasta nu face obiectul analizei economice a politicii. Buchanan considera că dacă este vorba de o ordine socială în care instituțiile contează, rolul economistului politicii implică sarcina atât a identificării caracteristicilor „în lucru” ale aranjamentelor alternative ale regulilor constrângătoare, cât și pe aceea a acordării de asistență cetățenilor „care, în cele din urmă, controlează propria ordine socială” [*ibidem*, p. 313].

Ca și Buchanan, dar dintr-o perspectivă mai apropiată holismului metodologic, Jon Elster considera că scopul schimbării constituționale/instituționale este „o cuprinzătoare reformă a societății” [J. Elster, p. 303–326]. Elster aprecia că *reforma constituțională* nu poate fi nici planificată, nici realizată în manieră humană („piecemeal social engineering”) sau burkeană („stepwise”), ci printr-o *succesiune de acorduri* care să favorizeze emergența percepției justiției instituțiilor sociale și a politicilor. Opinia lui Jon Elster era că reformele bazate pe valorile nonconsecvențialiste de justiție, libertate și democrație „sunt mai rezistente la dificultățile practice ale aplicării” [*ibidem*, p. 320] și, promovând egalitatea de influență, înlesnesc evoluția spre socialism.

3. NOILE TIPURI ALE DEZVOLTĂRII

3.1. DE LA DILEMA SECURITĂȚII LA DILEMA GUVERNĂRII

Lumea postmodernă este multipolară [cf. Claus Leggewie, p. 3–18], este o lume a cărei complexitate ridică probleme greu de rezolvat în fața oricărei guvernări. Michel Zurn consideră, în această ordine de idei, că în lumea postmodernă s-a trecut de la „dilema securității” între statele suverane la „dilema guvernării”; globalizarea acțiunii comune a societăților în problemele economice, securității, culturii, ecologiei, formarea unor rețele complexe de instituții naționale, subnaționale și transnaționale, coexistența unor ordini cu funcții diferite sunt evaluate, ca tot atâtea provocări cărora trebuie să le facă față o guvernare complexă [Michel Zurn, p. 77–88].

În această simfonie postmodernă, supusă logicii contradictoriului [cf. Martine Xiberras, p. 43–52], Europa se prezintă ca un pol al puterii. Jacques Morau consideră că *puterea europeană* se caracterizează prin *deschidere către universalitate* (politică, istorică și economică), *coerență* economică, socială, culturală, politică, *acordul intim* între structurile politice și instituționale, pe de o parte, și cultura și istoria societăților europene, pe de altă parte [cf. Jacques Morau, p. 13–35].

Subliniind faptul că „orice proiect european se înscrie în jocul planetar al schimbărilor, competițiilor și dominărilor” [*ibidem*, p. 17], Morau consideră că Europa trebuie să evite adoptarea unui proiect formal și că este bine ca ea să se orienteze spre atingerea unui *echilibru calculat* care să favorizeze suplețea inițiativei, să asigure capacitate de decizie și să permită luarea de măsuri de protecție. În aceste condiții, proiectul european apare ca un „demers progresiv și pragmatic, acceptând zone de imprecizie” [*ibidem*, p. 18–19].

„Regândirea instituționalismului” și „imperativul competitiv” devin priorități conjuncte ale unui astfel de proiect, în condițiile în care „edificarea unui nou ansamblu politic și instituțional face pereche cu construcția pieței interne” [*ibidem*, p. 21]. Jacques Morau evaluează că sistemul european, conform unui astfel de proiect, ar fi capabil să îmbine jocul de piață cu structurile instituționale ale statelor națiune pentru că «centrul» acestei Europe va fi mai puțin de comandă și mai mult de impulsioneare și reglare printr-un cadru instituțional minimal necesar acțiunii multiplilor actori [*ibidem*, p. 23]. Subliniind varietatea tradițiilor istorice – politice și culturale – ale națiunilor europene, Morau avertizează că nu este de așteptat să se realizeze, pe termen scurt, o deplină coeziune socială și o accelerată construcție etatică, armonizată extensiunii noului cadru.

Conștient de riscurile marii întreprinderi proiectate, Morau consideră că trebuie să acceptăm să „progresăm fără certitudini” și că trebuie să reinventăm etica. Avertismentul său este clar: „Europa nu va reuși decât dacă garantează o anumită calitate socială, conformă tradițiilor” [*ibidem*, p. 26]. El pledează pentru extensiunea drepturilor și pentru asigurarea părții esențiale din sistemul garanțiilor și proiectelor elaborate deja.

Pentru o „Europă socială” [Jacques Delors, p. 5–12] pledează și Jacques Delors; el consideră că este necesară relansarea reconstrucției europene. Delors este de părere că o metodă eficientă de reconstrucție trebuie să se bazeze pe trei piloni: **1.** identificarea unei *necesități*; **2.** căutarea *consensului*; **3.** practica *realismului*. Scopul acestei reconstrucții ar consta în realizarea unui „spațiu economic și social comun” [*ibidem*, p. 5] o uniune politică, economică și monetară.

3.2. DILEMA DEZVOLTĂRII

Se acceptă faptul că problemele securității sunt strâns legate de acelea ale dezvoltării. Este bine cunoscut că „sâmburele dilemelor dezvoltării se află în nesincronizarea modernizării” [Ulrich Menzel, p. 91].

În „perioadele deschise”, când are loc *lupta pentru statut*, decalajele în dezvoltare pot produce conflicte. Procesele contemporane de redistribuire a puterii economice în lume, lupta pentru statut, competiția între modele de sistem sunt tot atâtea argumente în favoarea ideii, că modernizarea economică este strâns legată de securitate.

În acest context dobândește centralitate, în sociologia economiei, dezbateră privind *competitivitatea* națională, *viabilitatea* economiilor est-europene, *vitalitatea* economiei europene, *vulnerabilitatea* unor centre de putere economică.

O prezentare sintetică a acestor teme o realizează Daniel Dăianu, propunând o abordare analitică globală a „celor trei cercuri”: **1.** tranziția; **2.** Europa Occidentală; **3.** cuprinderea globală [Daniel Dăianu, p. 1996]. Între principiile care orientează cercetarea se află acela al proeminenței economiei. El subliniază faptul că *forța economică* este aceea care: **1.** oferă o capacitate sporită de a urmări scopurile naționale și **2.** permit unei societăți „să-și păstreze valorile centrale și principiile, un standard de viață comensurabil așteptărilor cetățenilor” [*ibidem*, p. 11]. De aici decurge importanța modului în care un guvern rezolvă problemele economice.

Date fiind, pe de o parte, raporturile dintre economia națională și legăturile ei cu spațiul internațional și, pe de altă parte, faptul că securitatea națională, modul de rezolvare a problemelor economice dobândește proeminență – acțiunea guvernamentală influențează atât evoluția viitoare a societății naționale cât și funcționarea sistemului internațional. Aceste realități îi permit lui D. Dăianu să formuleze ipoteza „proeminenței statului-națiune între actorii care iau parte la interacțiunile internaționale” fără a neglija „rolul regimurilor și al organizațiilor internaționale în structurarea legăturilor între actorii naționali” [*ibidem*, p. 12].

Abordarea analitică globală, mediată de analiza la nivelul celor „trei cercuri” i-a permis să discearnă în ce anume constă noutatea procesului actual al redistribuirii puterii economice în lume. El constată că noutatea constă în următoarele situații: **1.** emergența puterilor economice non-occidentale; **2.** deciziile de politică externă sunt influențate de percepția propriei puteri economice; **3.** prioritatea acordată deciziilor pe termen scurt; **4.** creșterea vulnerabilității entității naționale la presiunile externe; **5.** multiplicarea intereselor naționale care intră în competiție; **6.** creșterea accentuată a influenței interdependențelor economiei naționale asupra politicilor economice naționale” [*ibidem*, p. 14–15].

Complexitatea acestui tablou al lumii economice arată, este de părere Dăianu, că este nevoie de o conducere eficace, atât la nivel național, cât și la nivel internațional. „Inelul tranziției” dezvăluie, în viziunea lui Dăianu, că „demantelarea comunismului” este solidară cu „reafirmarea interesului național” sub „logica proceselor integrării europene” [*ibidem*, p. 20]. El subliniază că interesul național, în actualele condiții, trebuie formulat ținând seama de schimbările instituționale și tehnologice care au loc – interesul național este indisolubil legat de asigurarea viabilității economice, pentru că de viabilitatea economică depinde vitalitatea națiunii. Nu este de mirare că lupta pentru competitivitate aduce în prim plan „cultura intervenționismului”.

În cadrul dezbaterii privind *competitivitatea națională*, care a avut loc la Copenhaga în iunie 1993, s-a bucurat de succes ideea că este dezirabilă o creștere care aduce bunăstare, eficiență și intervenționism limitat. Cu aceeași ocazie s-a reafirmat că: **1.** declinul competitivității se datorează „îmbătrânirii economiilor, „sclerozei instituționale”, „supraextinderii marilor puteri” și **2.** s-a recunoscut necesitatea de a formula strategii naționale în vederea realizării/restaurării competitivității [*ibidem*, p. 43–47].

Dăianu arată că o economie viabilă nu se bucură, în mod necesar, și de vitalitate. El definește *viabilitatea* economică ca pe o menținere „cel puțin la nivelul satisfăcătorului a venitului *per capita*” și ca pe o „distribuție a venitului care să nu sfâșie alcătuirea socială a societății” [*ibidem*, p. 48]. În timp ce țările aflate în tranziție se confruntă cu problemele asigurării viabilității, țările din „cercul al doilea”, ale Europei Occidentale, se confruntă cu problemele asigurării vitalității economice și aspiră la parcurgerea „coridorului prosperității *durabile*” prin valorificarea capitalului uman și „specularea” ocaziilor oferite de competiția imperfectă. Realizarea ambelor tipuri de economii reclamă schimbare instituțională și schimbarea stilului de viață (renunțarea la „*consumul abundent*”).

La nivel național și internațional, în procesul realizării acestor schimbări, se face simțită, explică D. Dăianu, *vulnerabilitatea* societăților în schimbare – riscul sistemic implicat de fragilitate și fluiditatea noilor instituții. În aceste condiții, este nevoie de o viziune adecvată, comunicare efectivă, „măsuri strategice și tactice hotărât aplicate de un staff aflat în spatele unei conduceri ferme spre noile scopuri” [*ibidem*, p. 64]. *Vulnerabilitatea țărilor est-europene* este mai mare pentru că ele suportă, arată Dăianu, mai multe procese similare: **1.** schimbare instituțională la scară mare; **2.** restructurare economică; **3.** ajustare structurală; **4.** modernizare. Tabloul stării de fapt este completat cu raritatea resurselor și lipsa de legi în viața economică. Toate acestea intensifică lupta distribuțională și adâncesc eroziunea consensului privind adoptarea anumitor tipuri de schimbare societală.

Cu un nedezmintit realism, D. Dăianu consideră că problemele pe termen lung, la nivelul celui de al „treilea cerc”, apar, pe de o parte, din „simultaneitatea procesului redistribuirii puterii economice cu emergența sistemului internațional multipolar în condiții de ajustare dificilă” [*ibidem*, p. 115], pe de altă parte, din schimbarea tehnologică, globalizarea activităților economice, degradarea mediului, dinamica populației.

3.3. „DEZVOLTAREA DURABILĂ”

Numeroși sunt sociologii contemporani care consideră că menținerea păcii, controlul poluării, acomodarea tehnologică se constituie în rațiuni pentru formularea cererii de *dezvoltare durabilă*. Între aceștia se numără și Richard B. Norgaard [Richard B. Norgaard, p. 1994]. El este interesat de inventarea unei „organizări pentru dezvoltarea durabilă”, care să fie valoroasă atât pentru țările dezvoltate cât și pentru țările în curs de dezvoltare.

Într-o primă fază a întreprinderii sale, el încearcă să definească „dezvoltarea durabilă” (prin *dezvoltare* el înțelege o manifestare recentă a modernității), integrând unele dintre accepțiunile de succes ale termenului propriei înțelegeri a schimbării ca o coevoluție a societății și mediului (= proces coevoluționar) [*ibidem*, p. 27]. Ideea lui că „sistemele de resurse și mediu coevoluează cu ordinea socială modernă și cunoașterea” [*ibidem*, p. 29]. El pune accentul pe faptul că noul concept al dezvoltării trebuie să reveleze noul tip de relație dintre sistemele: știință, resurse, mediu; el caută o „explicație alternativă a dezvoltării” care leagă știința occidentală, resursele, mediul nu în forma controlului unora de către unii, ci ca sisteme în mod mutual interactive care se codezvoltă.

Norgaard insistă asupra faptului că adoptarea „dezvoltării durabile”, pe de o parte, implică „denunțul progresului” ca promisiune a modernității, pe de altă parte, cere o „nouă citire a istoriei” [*ibidem*, p. 32]. Corectarea tipului de dezvoltare, în opinia lui Norgaard, nu înseamnă doar o nouă alegere între tehnologii, ea înseamnă și schimbarea modului de gândire, în general, și schimbarea concepției asupra schimbării, în special. Credința în progres a susținut o dezvoltare nedurabilă, motiv pentru care, afirmă Norgaard, schimbarea este „obiectiv și mijloc necesar al modernității” [*ibidem*, p. 34].

Dezvoltarea nedurabilă caracterizează, după opinia lui Norgaard, un tip de civilizație: 1. în care are loc o considerabilă concentrare a puterii; 2. care a avut la bază folosința unui anumit tip de combustibil; 3. care este rezultatul unui design rațional.

Dezvoltarea durabilă, în concepția coevoluționară a lui Norgaard este rezultatul schimbării care „apare endogen, fără direcție și în rate neegale” [*ibidem*, p. 88]; schimbarea este provocată de coevoluția sistemelor om, mediu, sistem social, între care are loc o selecție genetică mutuală și o selecție culturală.

Coevoluția – „un continuu feed-back pozitiv între componentele sistemelor care se dezvoltă” [*ibidem*, p. 88] – conduce, prin combinarea proceselor deterministe cu contextualitatea regională, la o *cuvertură mozaicată de sisteme ecologice și sociale*, interconectate, care se codezvoltă. Într-o manieră asemănătoare lui Boyd și Richerson (1985, *Selecția naturală și cultura*), Norgaard susține că în interiorul fiecărei „pastile” a acestei „cuverturi” are loc o *adecvată reflectare reciprocă* a ecosistemului și a sistemului cultural, reflectare care se află la originea specificității fiecărei „pastile”. Norgaard mai adaugă faptul că *macrofactorii comuni* formează suportul trăsăturilor comune „pastilelor” care dau trănicie/unitate cuverturii mozaicate de sisteme ecologice și sociale. Aceeași *funcție de integrare* o au, consideră Norgaard, „în unele regiuni și timpuri, credințele culturale și organizarea socială” [*ibidem*, p. 90].

Consecințele modului coevoluționar de abordare a dezvoltării, realizat de Norgaard, sunt că: **1.** „lumea” nu mai apare ca „lumea naturală”; **2.** „lumii” nu-i este caracteristic atât echilibrul, cât dinamismul. În această „lume” societățile sunt „organizate pentru a utiliza cunoașterea în mod rațional, în vederea exploatării de resurse și pentru a contracara catastrofele de mediu” [*ibidem*, p. 91] – altfel spus, societățile se organizează pentru a supraviețui.

Ipoteza cuverturii mozaicate de sisteme ecologice și sociale îi permite lui Norgaard să evite foarte multe întrebări grave, precum aceasta: „cum să combinăm unitatea societăților politice cu pluralitatea convingerilor și credințelor?” [Alain Touraine, p. 67] întrebare pe care A. Touraine și J. Rawls și-au pus-o.

3.4. „DEZVOLTAREA ENDOGENĂ”

Alain Touraine acceptă, ca pe o stare de fapt, pluralismul, multiculturalismul, dar consideră că este necesar să se stabilească o anumită intensitate a unității între factorii diferențierii, ca astfel să se poată susține crearea unui sistem politic autonom a cărui funcție ar consta, în primul rând, în gestionarea relațiilor „între schimbările economice și organizațiile sociale sau culturale” [*ibidem*, p. 227].

Democrația și dezvoltarea endogenă, în opinia lui Touraine, sunt căile de urmat pentru a găsi o *unitate politică* acolo unde se înstăpânește *pluralismul convingerilor și al credințelor*. Touraine argumentează: „ceea ce unește democrația cu dezvoltarea este că cele două idei introduc o imagine integrată, globală a schimbării sociale și resping teoriile modernizării care descriu societatea ca pe un tren ale cărui vagoane sociale și politice sunt trase de locomotiva raționalizării și a progresului” [*ibidem*, p. 227].

Dezvoltarea endogenă, într-o societate în care coexistă interese și valori divergente, este suportul formulării cererii de democrație, de gestionare democratică a raporturilor sociale. Deoarece dezvoltarea endogenă nu poate exista în afara *cooperării*, este necesară existența unui spațiu public „de dezbateri și de deliberări politice” [*ibidem*, p. 172] în care să se stabilească reguli modelatoare de practici sociale deschise spre cooperare.

Touraine evaluează că prerechizitele dezvoltării endogene sunt:

1. abundența de investiții și o bună alegere a investițiilor;
2. difuziunea în întreaga societate a rezultatelor creșterii;
3. schimbările economice și sociale să se facă conform unor reguli politice și administrative, asupra cărora s-a convenit în mod democratic [*ibidem*, p. 221].

Interesat de actorii sociali *instituționali* ai schimbării, în general, și de actorii economici ai dezvoltării durabile, în special, Touraine consideră că antreprenorii și un stat capabil de analiză și de decizie sunt cei chemați să „transforme economia de piață în dezvoltare” [*ibidem*, p. 221]. Touraine nu neagă și nici nu ignoră valoarea și funcțiile „unor nuclee sociale de structurare a unor noi forme sociale” [Dumitru Sandu, p. 15] sau rolul antreprenorilor creativi care aduc „la existență ceea ce n-a mai fost creat” [M. Syrett & C. Hogg, p. 12], dar consideră că într-o lume a pluralismului cultural și a modernizării economiei, agenții sociali instituționali ai dezvoltării ar trebui să dețină rolurile principale în procesul dezvoltării endogene.

4. AUTOORGANIZAREA. SOCIETATE ȘI COMUNITATE

4.1. STĂPÂNIREA COMPLEXITĂȚII. SISTEME AUTOPOIETICE

Problemele generale ale autoorganizării sunt probleme comune științelor naturii, sociologiei, științelor politice și administrative. Cercetările din științele naturii privind procesele de autoorganizare, precum cele ale sinergeticianului Herman Haken, asupra variațiilor mici de intensitate într-o undă de LASER, ale laureatului Premiului Nobel pentru chimie Ilya Prigogine privind reacțiile chimice instabile sau ale lui Manfred Eigens, alt laureat al Premiului Nobel pentru chimie, privind acțiunea reciprocă dintre proteine și nucleotide, au evidențiat posibilitatea emergenței organizării din fluctuație [Ulrich Druwe, p. 145–154].

H. Haken a formulat „principiul subjugării”, care exprimă faptul că sistemul aflat în apropierea punctului de instabilitate își restabilește dinamica printr-un număr mic de parametri de ordine; I. Prigogine a demonstrat că un sistem energetic deschis și departe de echilibru, aflat la bifurcație, își stabilește în mod spontan o nouă ordine; Manfred Eigens a ajuns la concluzia că evoluția este rezultatul combinării macromoleculelor autoorganizate care se perfecționează prin selecție [*ibidem*, p. 145–147]. Concluzia generală a acestor cercetări este că „fenomenele de autoorganizare se produc doar în sistemele nonliniare care nu se află în stare de echilibru” [*ibidem*, p. 147].

Efortul de elaborare a unei *teorii a sistemelor dinamice complexe* au găsit sprijin în cercetările lui Rene Thom, și în general în teoriile matematice ale haosului, în acelea ale lui Heinvon Foester (Cibernetica de ordinul doi) sau în acelea ale lui Humberto Maturana (Teoria autopoiezei). Toate aceste eforturi de cercetare teoretică trebuiau însă susținute și de studiul proceselor de autoorganizare a sistemelor complexe empirice concrete.

Humberto Maturana și Francesco Varela, neurologi, au dus la bun sfârșit această sarcină. Teoria *autopoiezei* elaborată de ei prezintă un model pentru sistemele vii”. Concluziile lor de bază sunt: **1.** „toate «sistemele vii» au o organizare autopoietică identică”; **2.** organizarea autopoietică a „sistemelor vii” este rezultatul „acțiunii reciproce dintre părțile constitutive și relații”; **3.** „între mediul și sistemul autopoietic trebuie să apară o legătură structurală care cauzează schimbarea condițiilor” [*ibidem*, p. 147].

Autorii precizează că, pentru sistemele autopoietice, distincția obișnuită interior-exterior, nu mai funcționează – *mediul* sistemului nu mai este definit spațial, ci după criteriul prezență-absență și aceasta pentru că, în cazul sistemului autopoietic, producerea excitației și răspunsul la ea sunt sincrone. *Sistemele autopoietice* nu sunt „reactive”, ele nu reacționează ci *doar acționează*.

Trăsătura fundamentală a sistemelor autopoietice, conform teoriei autopoiezei, este aceea că ele *sunt structural determinate*; ceea ce înseamnă că modul de acțiune, modul de interpretare a lumii sunt dependente de structurile sistemului. Altfel spus, „modurile de acțiune care sunt proiectate în sistem, nu pot fi învățate nici adaptate” și, corespunzător, „ceea ce nu este proiectat în această

structură nu va fi perceput” [ibidem, p. 147]. Închiderea operațională caracterizează sistemele autopoietice. Consecințele sunt: 1. „mediul” apare ca producător de perturbații/excitații nedeterminate; 2. transformarea sistemelor autopoietice este totdeauna structural determinată.

Aceste observații și concluzii au fost preluate ca sugestii de acei sociologi care consideră societatea ca sistem autopoietic. Niklas Luhmann, spre exemplu, consideră societatea ca pe un tip de sistem autopoietic care se formează prin comunicare/informare [Niklas Luhmann, a., p. 64–85] și în care fiecare „sistem de funcții” se orientează spre propria construcție a realității. Complexitatea sistemului social este dată de orientarea spre autonomie a subsistemelor societății. În cadre asemănătoare, Fritz Scharpf abordează tema „stăpânirii complexității sociale prin sistemul politic”, temă tratată, printre alții, și de Niklas Luhmann la mijlocul anilor 1980 [Niklas Luhmann, b.]. Luhmann vedea în *stat* instrumentul de neînlocuit al controlului „complexității relativ mari și al articulării condițiilor, care limitează procesul restrângerii și restabilirii, dezvoltării și reintroducerii legăturilor” [ibidem, p. 9]. El adăuga că formularea problemei conducerii unui sistem printr-o parte a acelui sistem trebuie făcută în termenii teoriei sistemelor auto-referențiale, teorie care poate aduce lămuriri asupra problemei diferențierii și autonomiei sistemelor. Zece ani mai târziu, Fritz Scharpf consideră că doar *totala birocrațizare*, printr-o adecvată ordonare a aparatelor politic și administrativ, poate conduce la „stăpânirea complexității”. Scharpf precizează că, în această temerară întreprindere, calitatea informației politico-administrative (relevanță, exactitate, ș.a.) și promptitudinea informării sunt hotărâtoare.

4.2. „FORMAREA SOCIALĂ A REGULILOR” SUB „CONTROL ÎNCRUCIȘAT”. SOCIETATEA DURABILĂ

Chiar dacă „evoluția nu a avut timp să producă o lume conformă ordinii logice și matematice” [N. Luhmann, b., p. 9], totuși se poate constata faptul că există grupuri sociale și societăți relativ durabile. Dacă se acceptă ipoteza că „viața socială este esențialmente creare la reguli și inovare” [Jean-Daniel Raynaud, p. 204] și dacă se recunoaște faptul că societatea nu este total incoerentă, dar nici nu evoluează după „modelul unei organizări strict centralizată și cu o sursă de raționalitate unică” [ibidem, p. 205], atunci ansamblul social nu mai este o „unitate”, dar își poate păstra atributul durabilității printr-un minimum de reguli care sunt general și consecvent respectate. Acest raționament, al lui J-D. Raynaud, nu contrazice raționamentele de bază ale teoriilor sociologice ale dezvoltării durabile, care indică democrația ca procedură de ocolire a conflictelor de valori [A. Touraine, p. 171], însă el se deosebește de acestea prin faptul că pune accentul pe acțiunea colectivă și activitatea de formare a regulilor.

J-D. Raynaud consideră că în societățile complexe se produce glisarea dinspre *solidaritate*, interese comune și constrângerile reciprocității, spre *schimb*, convingeri complexe, acorduri explicite și implicite, dinspre acțiunea actorului rațional spre acțiunea cu „bun temei” [J-D. Raynaud, p. II–III] a actorului. În acest

context are loc o continuă construire a schimbului social (care, după expresia lui Raynaud, nu mai este «organizat» ci «se organizează») [*ibidem*, p. IV] între actorii sociali. Concluzia lui este că nu mai avem de a face cu un sistem social, ci cu sisteme de acțiuni colective sub reguli și cu procese de formare a regulilor. Cele mai multe dintre sistemele sociale istorice concrete se caracterizează, după opinia lui Raynaud, printr-o anumită „incoerență prin coexistență de coerențe diferite” [*ibidem*, p. 48], ceea ce ar impune restricții în abordarea lor ca „sisteme”.

„Sistemul social”, afirmă Raynaud, se organizează printr-un tip social de schimb social, activitatea de formare a regulilor de control, la care iau parte actorii sociali relevanți. Formarea socială a regulilor „nu este esențialmente stabilirea sau menținerea unei ordini, ci operația mai multor capete care înnoiesc, distrug sau creează, fac să trăiască legătura socială” [*ibidem*, p. 13]. Regulile care sunt obiectul acestei „formări sociale” stau la baza „sistemului social” și se constituie într-o „constrângere exterioară deciziilor individuale și care apasă asupra lor” [*ibidem*, p. 29]; ele nici nu se reduc la habitusuri, explică Raynaud, nici nu pot fi deduse din studiul comportamentelor, al gusturilor, preferințelor sau intereselor indivizilor. Regulile sunt produse ale activității umane, au stabilitate și exercită o constrângere.

De subliniat că „formarea socială a regulilor” se realizează prin negociere, dar ea poate fi însoțită și de conflict, mai ales atunci când este vorba nu de un „grup restrâns” ci de „societate” [*ibidem*, p. 36]. Experiența arată că, la un moment dat, pasiunile sunt înăbușite, interesele sunt ajustate și se ajunge la un minimum de reguli comune și minimum de respect al regulilor comune și aceasta, explică Raynaud, pentru că „regula în vigoare nu este un dat incontestabil. Este, într-un fel, un compromis, un *no man's land* între aceea care s-ar dori impusă de autorități și aceea pe care o admit usagerii. Ea se definește prin limitele negocierii dintre cele două «formări de reguli» concurente” [*ibidem*, p. 36].

Pentru că sistemele de acțiuni și sistemele regulative sunt complexe și conexe prin încrucișare sau/și subordonare, pentru că puterea socială nu este distribuită o dată pentru totdeauna, pentru că sistemele suficient diferențiate au instituții de elaborare, transformare a regulilor și de control al respectării regulilor, „sistemele sociale” sunt *stabile*. Raynaud creditează „controalele încrucișate” cu capacitatea de a limita atât amploarea „formărilor locale de reguli” cât și a transformărilor sistemelor care le fac susceptibile de a se dezagrega – „controalele încrucișate”, chiar dacă nu aduc „armonia și stabilitatea riguroasă”, pot asigura *durabilitatea prin efortul de substituire* [J-D. Raynaud, p. 56]. De aceea, partea cea mai importantă a procesului social al formării regulilor vizează regulile de control.

Dacă este adevărat că „regula fondează și constituie un actor colectiv” [*ibidem*, p. 64] și, prin aceasta, o „comunitate”, nu este mai puțin adevărat, argumentează Raynaud, că *legături comunitare noi* se formează *din legături comunitare*; „caracterul inseparabil, pentru că este interdependent, al actorului colectiv, al proiectului său, al formării sale de reguli” [*ibidem*, p. 95] reclamă o ordine minimală prealabilă. „Bricolajul comunitar” este evident, atrage atenția Raynaud, ori de câte ori „se creează” o comunitate, ori de câte ori un grup își

afirmă autonomia; „noile reguli țin seama totdeauna de cele vechi, chiar când se substituie lor” [*ibidem*, p. 95]. Concluzia lui Raynaud este că, chiar în condițiile în care se înregistrează un recul al marilor ideologii și devine evident faptul că statul și-a pierdut transcendența, nu poate exista viață socială în afara unui punct central din care „radiază sensul pe care-l ia sau pe care-l comandă” [*ibidem*, p. 223] viața socială. Omul contemporan, omul alegerilor complexe, devine tot mai calculat și ia tot mai puțin „hotărâri irevocabile”; dar chiar dacă pe cerul său începe să pălească lumina Stelei Polare, în mintea sa se proiectează un pendul al lui Foucault.

4.3. AUTOORGANIZAREA POLITICO-SOCIALĂ. REȚELE SCHIMBULUI

Pentru unii sociologi contemporani, postmodernitatea desemnează noua stare de fapt, a „cooperării antagoniste” și a funcționării „circuitelor politice integrate”. Acești cercetători consideră că autoorganizarea politico-socială a societății și conducerea ei nu pot fi înțelese și realizate decât în termenii *rețelelor schimbului*, ai *rețelelor elitelor* și ai rețelelor interorganizaționale, în termenii rețelelor politice și ai rețelei *câmpului politic* [Ulrike Liebert, p. 155–169].

Teoreticienii „rețelelor schimbului” evaluează că *rețeaua* poate constitui o alternativă atât pentru *sistem* cât și pentru *piață* prin faptul că: 1. evidențiază „solidaritatea dinamică a părților diferite ale întregului”; 2. „depășește modelul pieței competitive, unde există doar vânzători, cumpărători cu acces liber, fără bariere structurale” [*ibidem*, p. 159].

S-a arătat [K.S. Cook, (Ed), 1987, *Social Exchange Theory*] că teoria rețelelor schimbului abordează unitar domeniile economic, politic și social și evidențiază importanța contextului instituțional al tranzacțiilor. U. Liebert adaugă faptul că teoria rețelelor renunță la ipotezele „homo oeconomicus” și „costul zero al informației” în favoarea considerării unor trăsături mai evidente ale lumii vieții, anume că oamenii sunt manipulați prin rețea, că „în sferele acțiunii politice și sociale, există dinamici cognitive și motivaționale ale actorilor individuali” [*ibidem*, p. 160].

K. S. Cook face observația că *schimbul* între perechi produce atât *externalități pozitive*, stimulatoare pentru o viitoare *cooperare*, cât și *externalități negative*, stimulatoare pentru *concurență*. De remarcat că, în termenii teoriei rețelelor „rețelele pozitive”, rețelele de baraj sunt conexiuni ale cooperării, în timp ce *rețelele de schimb* sunt conexiuni concurențiale care generează putere și dependență.

Ulrike Liebert consideră că *economia de piață* se prezintă ca o *plasă de rețele de schimb și de baraj* și poate fi definită ca realizând un tip particular de cooperare, *cooperarea antagonistă*. Acest tip de cooperare se structurează ca urmare a constrângerii la conexiune a „rețelelor de baraj” cu legături negative ale „rețelelor de schimb” de către starea de fapt a specializării resurselor și a diviziunii muncii. Liebert precizează: se acționează în jurul unei „rețele de baraj” amestecată cu legături negative ale „rețelei de schimb” datorate concurenței și antagonismului dintre actori; însă, în același timp, acestea sunt constrânse, pe temeiul înaltului grad de specializare a resurselor și diviziune a muncii, la cooperare [*ibidem*, p. 161].

Cooperarea antagonistă, în domeniul politic, conduce la formarea a ceea ce K.S. Cook (1990, *Exchange Network and Generalized Political Exchange: Linking Structure and Action*) numea *circuite politice integrate*. Ele sunt înțelese ca mediu al *schimbului politic generalizat*.

Teoreticienii „rețelelor schimbului” consideră că schimbul politic generalizat este solidar cu democrația negociatoare. Acest schimb politic generalizat – democrație negociată, formează cadrul în care au loc *schimburile elementare*, dar se formează și *rețelele de schimb productiv* și *sistemele de schimb generalizat*. Iată cum autoorganizarea simultană și conexă a politicului, economicului și socialului găsește o abordare adecvată, consideră teoreticienii rețelelor schimbului.

Teoria rețelei câmpului politic este prezentată de aceiași teoreticieni ca „formă a conducerii politice moderne” [*ibidem*, p. 168]; ea se află în competiție cu teoria corporatismului contemporan de inspirație durkheimiană.

Rețelele politice ale câmpului politic se formează prin legături între noduri proeminente: organizații (partide, grupuri birocratice, grupuri de interese ș.a.), rețele bazate pe reglementare prin apartenență. De remarcat că rețeaua câmpului politic este flexibilă, dinamică și descentralizată. U. Liebert precizează: „în cursul unui proces politic se formează un sistem de actori între care există legături – aceste legături sunt stabilite între acești actori în mod strategic în timpul intervenției lor în procesele politice” [*ibidem*, p. 160]. Deși în interiorul unei rețele există un deficit de democrație, la nivelul rețelei câmpului politic, se înstăpânește democrația negociantă prin care se stabilesc relee între rețelele organizaționale.

Acesta este contextul în care teoreticienii rețelelor schimbului propun *puterea de rețea* ca „alternativă la formele centralizate de conducere” [*ibidem*, p. 160] prin care se oferă posibilitatea unui număr mare de actori informal să participe la decizie. Acești teoreticieni consideră că „puterea de rețea” este o formă de conducere compatibilă cu raporturile politice complexe ale sistemelor politice policentrice.

4.4. COMUNITATEA: ÎNTRE „COOPERAREA VOLUNTARĂ” ȘI „DISSENSUL NEPREJUDICIABIL”

Cei mai noi teoreticieni ai postmodernității consideră că ea o rupe cu atitudinea prometeană a modernității. Pentru ei, postmodernitatea se caracterizează prin proeminența sufletescului, care se constituie într-un mediu conductibil pentru „comuniunea conștiinței” și un „creuzet” în care, prin fuziune, se constituie un alt *noi*. Acest nou *noi* este făcut din idei comune, sentimente colective și imagini emblematică [M. Maffesoli, p. 7–16] după o strategie imaginativă [cf. Gilbert Durand, p. 17–32]. Există și voci [cf. Martine Xiberras, p. 43–52] care afirmă că postmodernitatea „noastră” nu evidențiază existența unui nou *noi*, ci doar gestația lui sub logica contradictoriului într-un sincretism *de facto*.

Acesta este cadrul în care intervine cu o insistență aproape obsedantă întrebarea formulată, între alții, și de John Rawls în *Liberalismul politic*: în ce condiții există o cooperare voluntară, fără soluția hobbesiană a intervenției statului coercitiv, pentru a crea soluții de cooperare?

Unii dintre cei care s-au ocupat în deceniile trecute cu studiul condițiilor de posibilitate a cooperării, precum Michel Taylor (1987, *The Possibility of Cooperation*), au ajuns la concluzia că este esențială comunitatea pentru menținerea ordinii sociale în condiții de liber schimb generalizat; anume este nevoie de credințe sau norme comune, de relații complexe și directe între membrii, de reciprocitate. Punctul de vedere al lui Robert Sugden (1986, *The Economics of Rights, Cooperation and Welfare*), mai general, susține că o veritabilă cooperare voluntară nu există decât acolo unde se recunoaște preeminența ordinii morale.

Mai aproape de „lumea vieții”, Harward Margolis (1982; *Selfishness, Altruism and Rationality: A Theory of Social Choice*) afirmă faptul că comportamentul individual este determinat atât de motive altruiste cât și de motive egoiste și că doar un model al utilității duale ne-ar putea arăta condițiile în care are loc *schimbul* între funcțiile de utilitate care favorizează altruismul și cele care favorizează egoismul. Peste aproape zece ani, Robyn M. Dawes [*ibidem*, p. 17] preia rezultatele cercetărilor lui H. Margolis ca sugestii pentru o nouă cercetare și reformulează problema cooperării voluntare în alt cadru, cel al *dilemelor sociale* [Robin M. Dawes, p. 17]: „ce se întâmplă când avem de a face cu strategii benefice pentru individ, dar care conduc la rezultate care sunt în detrimentul societății?” [*ibidem*, p. 17]. Dawes susține că *situația reală* arată că *rezultatul deficient* („mai puțin preferat de toți alegătorii în raport cu un alt rezultat”) [*ibidem*, p. 14] este eludat, pentru că se evită structurile care implică *strategii dominante* [*ibidem*, p. 19] din punct de vedere individual, care conduc spre un *echilibru deficient*.

Soluția, văzută de Dawes, la dilemele sociale este adoptarea de strategii care confirmă grupul pentru că, susține el, „comportamentul de grup poate fi, din punct de vedere evoluționar și economic, eficient” [*ibidem*, p. 113].

Sarcina pe care și-a impus-o Dawes, dar și J.M. Buchanan [J.M. Buchanan p. 269–275], este aceea de a afla care sunt instanțele, situațiile, mentalitățile care ar conduce la abandonul strategiei dominante. Răspunsurile aflate de Dawes sunt: **1.** aplicarea de sancțiuni și recompense din partea unei autorități centrale puternice; **2.** altruismul reciproc sau strategia „dinte-pentru-dinte”; **3.** considerarea, în permanență, a interesului colectiv; **4.** conștiința inculcată social și stima de sine. Concluzia generală a lui Dawes este că *identitatea de grup* are forța de a bloca alegerile dominante convergente spre echilibre deficiente [R.M. Dawes, p. 23–60]. O astfel de identitate poate fi stabilită și, deci, întărită prin alegeri avantajoase din punct de vedere colectiv, în absența oricărei așteptări de răsplată [*ibidem*, p. 26].

Buchanan merge mai departe și se întreabă care este mărimea comunității, relevante pentru comportamentul individual. Răspunsul aflat de el este că mărimea comunității relevante este aceea „care permite recunoașterea existenței unei forțe motivaționale care inhibă jocul interesului propriu, îngust definit, când un individ se recunoaște ca un membru al unui grup” [*ibidem*, p. 270]. Răspunsul lui Buchanan are ca presuposiție ideea că intensitatea cu care principiul moral modelează un comportament este o variabilă dependentă de volumul comunității cu

care individul se identifică. Această presuposiție îl obligă pe Buchanan să afirme că o creștere continuă a volumului comunității „poate schimba localizarea comportamentului de-a lungul unui spectru care se întinde între interesul propriu și interesul pur al comunității” [*ibidem*, p. 272]. Ceea ce înseamnă că într-o comunitate de milioane de indivizi este posibil să se impună strategia dominantă, care conduce în mod sistematic la echilibre deficiente. Concluzia lui Buchanan este că această situație poate fi evitată numai dacă principiile morale, ca reguli informale, sunt asimilabile și asimilate de regulile formale: „dilema generalizată a binelui public al politicii poate fi ținută în limite tolerabile, doar dacă există o corespondență aproximativă între constrângerile instituționale externe și cele morale interne asupra comportamentului” [*ibidem*, p. 272].

Pentru ca viața individului să nu fie „poore, nasty, brutish and short”, pentru ca să existe o societate stabilă, durabilă, individul trebuie să accepte guvernarea.

Nicholas Rescher precizează, din altă perspectivă, că *înțelegerea* (= acceptare fără acord) nu *acordul* încheagă, la cel mai profund nivel, comunitatea, ceea ce înseamnă că *dezideratul social* este realizarea „unui cadru al interacțiunii care să facă dissensus” [Nicolas Rescher, p. 161–162] neprejudiciabil, inducând oamenilor încuviințarea reciprocă a opiniilor și acțiunilor cu care ei sunt într-un fundamental dezacord, pentru că aduce un excedent de beneficii în raport cu negativitățile [*ibidem*, p. 169].

În postmodernitate, ambiguitatea profundă a socialului conduce la pluralism funciar. Coerența nu poate fi realizată decât printr-un efort de imaginație și prin voința bună. În acest joc, instituțiile contează.

BIBLIOGRAFIE

1. BUCHANAN, J.M., *Economics. Between predictive science and moral philosophy*, Texas: A & M University, 1987.
2. BUCHANAN, J.M., *Markets, States and the Extent of Morales* in: *Economics. Between predictive science and moral philosophy*, Texas, A & M University, 1987.
3. DĂIANU, D., *Economic Vitality and Viability. A dual challenge for European Security*. Frankfurt am Main; Berlin, London: Peter Lang, Europaischer Verlag der Wissenschaften, 1996.
4. DAWES, R.M., *Social Dilemmas. Economic Self-Interest and Evolutionary Theory*, în: r.m. choughlin (Ed): *Morality, Rationality and Efficiency. New Perspectives Socio-Economics*, N.Y., London, M.E. Sharpe, Inc., 1991.
5. DELORS, J., *L'Europe sociale*, în: *Les futures de l'Europe*, Paris, Le Monde-Éditions, 1990.
6. DRUWE, U., *Selbstorganisation. Von Nutzen naturwissen-schaftlicher Konzepte für die Politikwissenschaft*, în: *Wozu Politikwissenschaft. Über das Neue in der Politik*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994.
7. DURAND, G., *The implication of the Imaginary and Societies*, în: „Current Sociology”, Vol. 41, nr. 2, Autum, 1993.
8. ELLIOT, J.E., *The Institutional School of Political Economy*, în: David K. Whynes (ed.): *What is Political Economy? Eight Perspectives*, N.Y., Basil Blackwell, 1984.
9. ELSTER, J., *Arguments for constitutional choice: reflections on the transformation to socialism* în: J.E. Elster & R. Slagstad (Ed.) *Constitutionalism and Democracy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988.

10. HALMIN, A.P., *Public Choice, Markets and Utilitarianism*, în: D.K. Whynes (Ed.) *What is Political Economy? Eight Perspectives*, N.Y., Basil Blackwell, Inc., 1984.
11. HUNTINGTON, S.P. & J.S. Nye, Jr (Ed), *Global Dilemmas*, CJAHU & UPA, 1985.
12. LEGGEWIE, C., *Politische Creativität. Über des Neue in der Politik und in der Politikwissenschaft* în: *Wozu Politikwissenschaft? Über das Neue in der Politik*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994.
13. LIEBERT, U., *Netzwerke und neue Unübersichtlichkeit. Plädoyer für die Wahrnehmung politischer Komplexität*, în: *Wozu Politikwissenschaft? Über das Neue in der Politik*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994.
14. LUHMANN, N., **a.** *The Cognitive, Program of Constructivism and a Reality that Remains Unknown*; în: W. Krohn, G. Koppers and N.Nowotny (Ed.) *Selforganisation, Portrait of a Scientific Revolution*, Dordrecht, Kluwer, 1990.
15. LUHMANN, N., **b.** *The „state” of the political system*, Uhlenberck – Lecture II, Wassenaar, 1984.
16. MAFFESOLI, M., *L'ambiance sociale*, în: „Current Sociology”, vol. 41, nr. 2, Autumn, 1993.
17. MARSHAL, T.H., *Class, Citizenship and Social Development*, N.Y., Auchar Books Doubleday Company, Inc. 1965.
18. MENZEL, U., *Der Keren des Entwicklungsdilemmas*, în: *Wozu Politikwissenschaft? Über das Neue in der Politik*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994.
19. MORAU, J., *Europe, terre de la liberté, responsabilité, justice et solidarité*, în: *Les futures de l'Europe*, Paris, Le Monde-Editions, 1990.
20. NISBET, R., *Social change and History. Aspects of the Western Theory of Development*. N.Y., Oxford University Press, 1969.
21. NORGAARD, R.B., *Development betrayd. The end of progress and a coevolutionary revisioning of the futre*, London, N.Y., Routledge, 1994.
22. NORTH, D.C., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, N.Y., Melbourne, Sydney, Cambridge University Press, 1990.
23. POLANYI, K., *La Grande Transformation. Aux origines poliques et économiques de notre temps*, Paris, Gallimard, 1972.
24. PRZEWORSKI, A., *Democracy as a contingent out come of conflict*, în: John Elster & Rune Slagstad (Ed.), *Constitutionalism and Democracy*, Cambridge, N.Y., Cambridge University Press, 1988.
25. RAWLS, J., *A Theory of Justice*, New-York, 1971.
26. RAYNAUD, J.D., *Les règles du jeu. L'action collective et la régulation sociale*, Paris, Armand Colin, 1993.
27. RESCHER, N., *Pluralism. Against the Demand of Consensus*, Oxford, Clarendon Press, 1995.
28. SANDU, D., *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România*, București, Staff, 1996.
29. SEJERSTED, Fr., *Democracy and the rule of law: some historical experiences of contradictions in the striving for good government*, în: J. Ester & R. Slagstad (Ed.), *Constitutionalism and Democracy*, Cambridge, Melbourne: Cambridge University Press, 1988.
30. SHILS, E., *Tradition*, Chicago, The University of Chicago Press, 1981.
31. SYRETT, M. & C. HOGG, *Frontiers of Leadership. An Essential Reader*, Oxford, Blackwell Publishers, 1992.
32. TOURAINE, A., *Qu-est que la démocratie?*, Paris, Fayard, 1994.
33. VLĂSCEANU, L., *Metodologia cercetării științifice. Orientări și probleme*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
34. XIBERAS, M., *Rhythms and Cadances for a Postmodern Symphony*, în: „Current Sociology”, vol. 41, nr. 2, Autumn, 1993.

DIMENSIUNEA MORALĂ A DREPTURILOR OMULUI

DR. ELENA COBIANU, AV. CĂTĂLINA CIURARU

*De ce drepturile omului și dimensiunea lor morală? Pentru că tema este foarte actuală și de interes larg. Nu cumva subiectul este, mai degrabă, de competența dreptului și a politicii? Unde, când apar contururile lui? Cu **Magna Charta Libertatum** de la 1215, impusă regelui Ioan fără de Țară de nobilimea engleză, cu **Bill of Rights** din revoluția engleză sau cu **Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului** a revoluției franceze? Sau începuturile sunt undeva, mult mai bine împlântate în istoria evoluției societății umane, a recunoașterii omului și a valorii sale în societate? Încercând să conturăm, din perspectiva filosofică a progresului moral, dimensiunea morală a drepturilor omului (D.O.), ne vom situa pe această ultimă poziție și vom propune câteva ipoteze de lucru.*

Mai întâi presupunem, și presupunerea noastră este convingere, că D.O., în forma lor cea mai incipientă, embrionară, **au apărut în morală**, ca de altfel și primele norme, care vor fi mai târziu norme de drept. Originea și evoluția problemei privind D.O. se află în decantările succesive ce caracterizează începuturile și evoluția moralei înseși. Corelația între drept și morală este un bun câștigat pentru cele două domenii; astfel se afirmă un loc comun cu enunțuri de felul: „Dacă morala este ruptă de drept, dreptul poate strivi” sau „Dreptul fără morală este malefic”. Dar ce sunt D.O.? Într-o definiție succintă și generală, **D.O. sunt norme esențiale pentru viața, libertatea, demnitatea și dezvoltarea persoanei umane, a căror respectare universală și efectivă trebuie promovată prin politici naționale și internaționale.**

Este evident că aceste drepturi se cuvin omului în virtutea ființării sale ca om, a apartenenței sale la specia umană, ele fiind inalienabile oricărei persoane umane, indiferent de timp, spațiu sau situații concrete. D.O. apără ființa umană împotriva arbitrariului autorităților și a pericolelor care o amenință [1, p. 2].

*Cum au evoluat, istoric, exigențele D.O.? A doua ipoteză a noastră este că ele cunosc o primă fază cu evoluția relațiilor interumane, a relațiilor morale, anume, cu **începutul considerării omului ca valoare**, o considerare nu teoretică, ce se va produce mult mai târziu, ci una pragmatică. Este vorba de un germene al sensibilității axiologice, apărute în cursul dezvoltării vieții sociale a primelor comunități umane, din nevoia de a răspunde mai adecvat împrejurărilor. Avem în*

vedere instituirea primelor norme de conviețuire, a unor norme elementare, care să facă, și au făcut posibilă supraviețuirea grupurilor, a comunităților umane, în zorii istoriei. Fără transmiterea și învățarea, de la o generație la alta, a unor reguli simple, elementare de conviețuire (respectul bătrânilor, cinstea, respectul promisiunii, apărarea celui mai slab etc.), societatea umană în formele ei de început nu s-ar fi menținut și n-ar fi supraviețuit, cu alte cuvinte, nu s-ar fi încheșat, cu timpul, acea continuitate valorică între epoci și orânduiri, având ca rezultat evoluția moralei, progresul ei. „Un animal, arată V. Gordon Childe, culege experiența colectivă a speciei sale sub formă de instincte ereditare ... pe când copilul omului achiziționează prin precept social regulile de conduită, pe care membrii grupului său, ca și strămoșii săi, le-au considerat folositoare” [2, p. 50–51]. Ele organizau, dădeau coeziune grupului, îl capacatau în lupta cu altele sau cu natura. Respectul valorii omului nu se referea, într-o primă fază la om ca om, ci la grupul uman format din oameni, individul ca persoană necontând prea mult în aritmetica unei comunități. Se cunoaște că, în acele vremuri, pedepsirea unui ins prin alungarea din grup însemna un mod de a-l condamna la moarte. Regulile la care ne referim constituiau un amalgam de reglementări privind munca, credințele, vindecarea de boli, mai târziu relațiile dintre sexe etc.

Un moment însemnat în evoluția sensibilității axiologice, în formarea omului a fost renunțarea la canibalism, „un păcat original al raselor umane care a încetat să fie un act simplu, îndeplinit în viața de toate zilele” [3, p. 76], cum arată Ch. Letourneau. Este perioada când, comunitatea umană pornită pe drumul anevoios al umanizării sale, începe să înțeleagă, bunăoară, că este mai benefică folosirea la muncă a prizonierilor de război, decât uciderea lor pentru hrană. Dar încetarea antropofagiei n-a dus la înlăturarea omuciderii și pruncuciderii, persistente sub forma unor obiceiuri sau ritualuri, semn că viața omului, ca persoană, nu valora încă. O mișcare, însă, se produsese la nivelul conștiinței colective, în sensul distincției, oricât de rudimentare, între bine și rău.

Abia spre sfârșitul perioadei gentilice, cu epoca homerică și apoi cu sclavagismul, omul începe să însemne o valoare, iar viața lui să intre într-o altă ordine valorică. Deși moment de cotitură în evaluarea omului, aceasta are în vedere doar pe aristocrați și omul liber, nu și pe sclavi.

Eroul homeric, brav, curajos, justițiar este primul care-și revendică dreptul la individualitate, marcând saltul de la starea de anonimat proprie individului istoriei anterioare. Rețin atenția câteva reguli de conduită în război, menționate de eticiana poloneză Maria Ossowska, reguli ce prefigurează, unele dintre ele, drepturi ale omului (sau chiar ale dreptului internațional comunitar): cruțarea celui ce se supune învingătorului, respectul pentru sol, respectarea armistițiului, permisiunea înmormântării mortului, abținerea de la laudă deasupra [4, cap. IV]. Ultima dintre aceste reguli, am putea spune depășește cu mult, în morală, lăudăroasele și cinicele afirmații privind „șintele” atinse cu succes, multe dintre ele pline cu oameni, ale oficialilor NATO, în războiul cu Iugoslavia.

„Homo mensura” al lui Protagoras, din epoca lui Pericle, exprimă valorizarea ființei umane ca subiectivitate, în sensul că omul dă măsura lucrurilor – legi, norme, mijloace ale gândirii – care există pentru om și care răspund, prin semnificația pe care acesta le-o dă, nevoilor sale. Momentul ar putea fi considerat revoluționar, pentru epoca respectivă, în care destinul omului se credea a fi hotărât de zei. Omul, ca măsură a lucrurilor, devenea, de asemenea, propriul său stăpân, cel puțin teoretic.

Cu Platon, se adâncește descoperirea ființei umane ca valoare și ca subiect valorizator. Binele, frumosul, adevărul, virtutea, fericirea sunt, pentru filosof, valori eterne, aparțin lumii ideilor, esențelor pure, universale. Ceea ce realizează gândirea platoniciană este promovarea lor ca unic principiu, principiu de valoare care le conferă unitate. Sofistul Hippias, din dialogul **Protagoras**, afirmă unitatea de natură, de **fire** a oamenilor: „O, bărbați care sunteți aici de față, eu vă socotesc rude, prieteni, concetățeni prin fire, iar nu prin lege; căci cele asemănătoare se înrudesesc prin fire, pe când legea, fiind tiranul oamenilor, impune multe lucruri, ce sunt contrare firii” (5, p. 453).

Contrar lui Platon, care situa valorile dincolo de lumea reală, Aristotel consideră că valorile caracterizează omul ca „ființă socială prin natura sa”, o natură comună tuturor. Așa cum afirmă el în *Politica*, „numai prin lege devine cineva sclav ori liber, prin natură oamenii nu se deosebesc întru nimic” [6, p. 24]. Cu Platon și Aristotel, omul devine purtător de valori universale, ceea ce explică, la ei, unitatea de esență a speciei umane. Stoicii, vor sublinia, de asemenea, această unitate. Astfel, în antichitatea greacă ideală a omului, drepturile ca valori, respectiv, ideile de promovare și recunoaștere egală a membrilor societății nu și-au găsit realitate.

În feudalism, iobagul spre deosebire de sclav, nu mai putea fi ucis, fiind câștigat în felul acesta dreptul natural fundamental al omului, dreptul la viață. Epoca modernă a continuat sclavia în imperiile coloniale care s-au constituit. Înlăturarea lor n-a fost urmată de dispariția sclaviei, existentă și astăzi, în lume, în forme mai rafinate și cu atât mai mult de respins.

La rândul său Renașterea a reprezentat, cum remarcă P.P. Negulescu, „începutul recunoașterii valorii de sine a omului”, un om „liber în judecată și în acțiunile sale față de autoritățile tradiționale”. El începe să se considere pe sine ca întreg, „să se descopere **că are și drepturi, nu numai datorii** și să dorească mai presus de toate libertatea de a fi el însuși, de a gândi și lucra prin sine însuși [7, p. 72] (*subl. ns., E.C. și C.C.*).

Este mai mult decât probabil că secolele, adunate în milenii, punând cu deosebire accentul pe datorii, ce reveneau de obicei celor mulți, au determinat ca la marile cotituri ale istoriei – războaiele, revoluțiile moderne, în care masele au avut un rol esențial – idealul să devină drepturile, respectiv accentul să se pună pe ele. Este ceea ce confirmă și Negulescu. Corelat, se manifestă demnitatea în sensul de

conștiință a valorii omului ca om, de drept elementar, natural al chipului cu înfățișare umană, al acelui chip care, oricât de jos ar aluneca, rămâne de respectat pentru că e chipul unui om.

Teoreticianul olandez Hugo Grotius, ocupându-se de condițiile de care depinde posibilitatea vieții în comun, după cum afirmă tot Negulescu, formulează principiile dreptului natural, principii universale și eterne. Ele sunt legile naturii omenești, potrivit cărora dacă vor să trăiască împreună, oamenii trebuie să-și respecte reciproc viața, averea și interesele. Conform aceluiași drept natural, oamenii se nasc liberi și egali în drepturile lor, dar își înstrăinează libertatea unei autorități a statului, pentru o cauză care e și condiție: apărarea vieții, averii și intereselor lor înăuntrul societății și în afara ei. În *Dreptul războiului și al păcii*, titlul lucrării sale capitale, Grotius extindea problema dreptului natural al oamenilor la situația de război, punând bazele dreptului internațional comunitar, cu o larg recunoscută dimensiune morală [7, p. 762–763].

Th. Hobbes și John Locke se întâlnesc în analiza stării naturale a oamenilor, cu deosebirea că ultimul a fost mai nuanțat. J. Locke a descris starea naturală ca stare de pace, de apărare și înțajitorare, dar când a înfățișat starea de război s-a apropiat de poziția hobbesiană. „Starea naturală, arată Locke, este starea libertății absolute (a oamenilor) de a-și comanda acțiunile și de a dispune de posesiunile și persoanele lor așa cum cred ei, în limitele legii naturale, fără a cere permisiune sau a depinde de voința unui alt om”. Libertatea caracteriza starea naturală, ca și egalitatea, potrivit căreia „nimeni nu are mai mult decât altul”, pentru că toți oamenii se nasc „cu aceleași avantaje naturale și uzul acelorași facultăți” [8, p. 122].

În sec. al XVIII-lea, Montesquieu a reluat tema libertății, definind-o ca dreptul de a face tot ceea ce îngăduie legile, iar J. J. Rousseau numea drepturile omului ca daruri naturale, intangibile. Ambii au fost adepții teoriei contractului social.

Același secol aducea revoluțiile americană și franceză, cu accentul pe drepturile individuale ale omului ca decurgând din dreptul natural. Între anii 1791–1792, englezul Thomas Paine, participant la cele două revoluții, a publicat cartea *Drepturile Omului* (Rights of Man), în care apără statul republican ca agent al bunăstării generale, al democrației și al drepturilor claselor de jos.

La Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului, adoptată de Adunarea Națională Franceză, la 26 august 1789, Thomas Paine observă că primele trei articole cuprind, în esență, întreaga Declarație. Astfel, după ce primul articol proclamă că oamenii se nasc liberi și egali în respectul drepturilor lor, al doilea arată scopul oricărei asociații politice de a apăra următoarele drepturi naturale și imprescriptibile ale omului: libertatea, securitatea, împotrivirea la opresiune; în sfârșit, al treilea recunoaște națiunea în mod esențial sursă a întregii suveranități, orice autoritate a unui individ sau grup trebuind să derive din ea [9, p. 110]. Restul articolelor reprezintă o concretizare a celor de mai sus, în calitatea lor de drepturi civile, precum: interzicerea acțiunilor dăunătoare societății, unicitatea legii pentru

toți, drept egal la eligibilitate pentru onoruri, locuri și funcții potrivit capacităților; toate urmate de principii ca: interzicerea acuzării, arestării sau reținerii în afara cazurilor prevăzute de lege, prezumția de nevinovăție până la condamnare, libertatea opiniilor, a religiei, cu condiția ca exprimarea lor să nu tulbure ordinea publică stabilită prin lege, autorul fiind responsabil de această libertate potrivit legii, dreptul la justiție, la proprietate etc.

Insistența asupra Declarației Drepturilor Omului și Cetățeanului a urmărit să evidențieze faptul că ea conține *in nuce* nu numai problematica majoră contemporană a *D.O.* dar, de asemenea, fundamentul moral al drepturilor respective, menite să asigure solidaritatea socială și afirmarea omului.

Evoluția proceselor istorice, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, a determinat o dezvoltare necunoscută anterior a temei *D.O.*, astfel încât, după unii autori, aceasta a devenit o „religie a sfârșitului de secol”. Ea s-a concretizat, în principal, în următoarele documente: Declarația Universală a Drepturilor Omului (10 decembrie 1948), un număr de pacte internaționale privind drepturi economice, sociale, culturale sau drepturi civile și politice, Actul final al C.S.C.E. (Helsinki, 1975), Carta de la Paris (1990) etc.

De ce această **universalizare** a problemei *D.O.*? Pentru că în „universul” omenire s-au produs și continuă să se producă transformări profunde, pentru că omenirea, mai sensibilă și sensibilizată decât oricând în istoria ei anterioară, intenționează eliminarea unor fenomene care atentează flagrant la ființa, libertatea și demnitatea omului, fenomene între care se numără rasismul, violența, inegalitatea, discriminarea în diversele ei forme de manifestare. Consecințele revoluției științifice și tehnice, contemporaneitatea cu revoluția informațională pun în termeni noi și diferiți garantarea și exercițiul drepturilor omului privind educația, informarea, libertatea de expresie, condițiile sociale și materiale de viață, participarea la viața politică, etc. Situații noi, cum sunt adâncirea și extinderea sărăciei, în condițiile în care un procent redus din omenire se îmbogățește tot mai mult, proliferarea terorismului internațional, ecocatastrofa, atentatele cu bombă și asasinatelor tot mai frecvente, ca și persistența actelor de tortură și de umilire a ființei și demnității umane reclamă tot mai stringent o politică națională și internațională a *D.O.*

Universalizarea *D.O.* ne oferă modele comune tuturor, ne face cetățeni ai lumii, fără a ne șterge însă calitatea esențială de a fi membri ai unui stat, ai unei națiuni, deși la noi, ca și aiurea în lume, sunt indivizi care se consideră **citizens of the world**, negându-și apartenențele la un anume spațiu național. Ceea ce vizează, în zilele noastre, *D.O.* reprezintă o determinare a **condițiilor morale** care ar trebui să fie garantate oamenilor, indiferent de regimul social sau politic existent într-o țară. Fiind suficient de generale și abstracte, *D.O.* pot fi compatibilizate cu seturi largi de credințe, convingeri morale, tradiții culturale sau sisteme politice și economice. Ce se întâmplă dacă apare o incompatibilitate între legile interne ale

unui stat, tradițiile lui și unul dintre *D.O.*? Semnarea de către acel stat a unor convenții, pacte, acte internaționale privind *D.O.*, ceea ce îl face stat parte la acestea, îl obligă la conformarea cu actul internațional, chiar dacă aceasta impune schimbarea constituției în privința respectivă. În continuare ne întrebăm: schimbăm sau modificăm articolul cu pricina din constituție – deși aceasta a fost rodul voinței democratice la un moment dat –, dar cu tradiția ce facem, cum o schimbăm? Amintim, în acest sens, opoziția populației și bisericii noastre la abrogarea art. 200 din Codul penal privind condamnarea homosexualității, opoziție întemeiată în tradiția creștină a românilor, opoziție menită să apere moravurile de o anumită slăbire.

Egalitatea în drepturi este un principiu esențial în reglementările interne și internaționale, cum susțin juriștii astăzi. Ea vizează asigurarea unui tratament egal, drept, al oricărui cetățean. Adâncirea democrației, sporirea interesului pentru condiția morală a omului au multiplicat sensibil plaja *D.O.* Cunoșc acestea limite în ceea ce privește, pe de o parte, universalitatea, gradul de abstractizare, și pe de altă parte precizia? Da, ele trebuie să fie atât de generale încât să poată fi aplicabile unor medii, zone social-politice diverse ca oameni și instituții, și totodată atât de riguroase, încât să nu poată transforma orice dorință subiectivă a unei persoane în subiect de drept al omului, sau, cum observa un autor, „să includă cauza favorizată de fiecare sau orice persoană” [10, p. 46–47], cum precizează Richard Bellamy. Drepturile omului trebuie să fie astfel formulate încât să poată fi universal **acceptabile și aplicabile**.

Care sunt principalele drepturi ale omului în zilele noastre? După juriștii Ionel Cloșcă și Ion Suceavă, drepturile individuale (căci sunt și colective), într-o clasificare didactică sunt: **1.** dreptul la integritate fizică și mentală care cuprinde dreptul la viață, la libertatea și securitatea persoanei, interzicerea torturii, a tratamentelor crude, inumane, interzicerea sclaviei, servituții, a muncii forțate, a arestării arbitrare sau a privării de libertate. Alte drepturi: **2.** dreptul la conștiință cu corelațiile sale, libertatea de opinie, de exprimare și religioasă, a întrunirilor; apoi, **3.** dreptul la justiție ..., **4.** drepturi privitoare la viața privată și familie; **5.** drepturi politice; **6.** drepturi sociale și, ultimul, principiul egalității în drepturi și al nediscriminării [1, p. 44]. La o analiză minuțioasă se observă că aceste drepturi sunt îmbibate, „mustesc” de conotații morale ce alcătuiesc ființa omului contemporan. Din cele 30 articole ale Declarației Universale a Drepturilor Omului, 28 se referă la drepturi și ultimele două la îndatoriri. Îndatoririle sunt față de colectivitatea în care individul trăiește, acesta fiind singurul cadru care face posibilă dezvoltarea liberă și deplină a personalității umane. Îngrădirile stabilite de lege vizează recunoașterea respectului drepturilor și libertăților celorlalți pentru satisfacerea – spune articolul – a cerințelor juste ale moralei, ordinii publice și bunăstării generale.

Dacă îngrădirile, restrângerile sunt permise prin lege, cum sunt posibile astăzi, la noi, atâtea derogări, să nu le spunem abdicări de la morala publică,

prezente în libertatea de exprimare din viața publică, din mediile de comunicare, de care nu se sesizează organele, instituțiile abilitate? Exercițiul exprimării libere nu comportă și responsabilitate? Cum mai pot fi apărate valorile morale în condițiile unei aparent generale indiferențe la încălcarea lor? Care este calitatea morală a modului cum e satisfăcut dreptul la cultură al românilor, ca și dreptul lor la educație (o educație sănătoasă), ambele indispensabile demnității și liberei sale dezvoltări, așa cum stipulează art. 22 și 26 din Declarația Universală a Drepturilor Omului? În dreptul la învățătură nu intră și învățarea valorilor autentice? Credem că respectarea exigențelor sănătății publice, ale moralei, sunt, de asemenea, datorii ale statului și ale cetățenilor lui.

Vom continua, în cele ce urmează, cu menționarea altor probleme morale ridicate de dezbateră *D.O.* Să luăm dreptul la viață, caracterizat drept cel mai natural drept al omului. În ce raport stă acesta cu pedeapsa capitală pentru acela care a ucis, deci a luat dreptul la viață al unui om? Problema a suscitât și suscită încă poziții contradictorii.

Declarația Universală a Drepturilor Omului proclamă în articolul 3 dreptul la viață al oricărei ființe umane, evident exclude pedeapsa capitală. Cei care pledează pentru aplicarea pedepsei capitale, în cazul crimei, nu sunt puțini: chiar în SUA există un număr de state care o au scrisă în constituțiile lor (în campania electorală, guvernatorul statului Texas, George W. Bush jr., candidat la președinția SUA și ales președinte, refuză grațierea unui condamnat la moarte). La noi, înmulțirea cazurilor de crimă determină pe tot mai mulți oameni să ceară un referendum privind această problemă. După părerea noastră, apărarea dreptului la viață al ucigașului este o nedreptate față de victimă, față de același drept al acesteia la viață. Dacă pedeapsa capitală nu i se poate aplica întrucât ar fi inumană, nedemnă, numai detenția pe viață ar mai descuraja fenomenul crimei. Pedepsele din Codul nostru penal, sunt încă blânde, mici, credem noi.

Alte probleme care suscită controverse sunt acelea privind drepturile individuale și drepturile colective, individul ca subiect de drept internațional și apărarea drepturilor omului, ambele cu importante semnificații morale. O teză general acceptată arată că toate drepturile și libertățile omului se aplică individului, sunt individuale și numai exercitarea lor practică se realizează în colaborare cu alții, într-o colectivitate. Membrii minorităților naționale se bucură, într-un stat, de drepturile omului, nu în calitate de grup minoritar, ci fiecare ca individ. Așa cum subliniază Pactele internaționale cu privire la *D.O.*, minoritățile trăind într-un stat nu constituie „popoare” care să ceară drept de „autodeterminare” sau „drept de secesiune”. Insistența unor minorități pe ideea drepturilor colective ce urmărește, în fond? Vizează ea scopuri care să exprime nevoia reală de perfecționare a cadrului de afirmare a minorităților sau, dimpotrivă, în disprețul oricărei loialități față de majoritari, față de stat, loialitate care e, de asemenea, o datorie ce decurge din drepturile omului – insistența urmărește secesiunea teritorială?

Mai departe, evoluția dreptului internațional, în direcția considerării individului ca subiect de drept internațional și ingerința în drepturile interne ale unui stat, pe motivul apărării drepturilor omului, nu încalcă suveranitatea acelui stat recunoscut la ONU ca egal cu celelalte? Bombardarea Iugoslaviei, în numele cauzei umanitare, a transformat drama unei minorități în tragedia unui popor, fără ca, ceea ce vedem că a rezultat, să fi meritat sacrificiul atâtor oameni nevinovați. Cum spunea un analist, „în Iugoslavia s-a omorât fără legitimitate și necesitate”. Ce a fost moral în acest conflict, declanșat de NATO și democrațiile occidentale?

În legătură cu dreptul la informare al omului, cât de obiective au fost mediile de informare în timpul bombardamentelor din Iugoslavia? Nu cumva unele incitau spiritele, iar altele de-a dreptul dezinformau fie cu informații false, fie denaturate? Ce se poate spune, în asemenea situații, despre deontologia gazetarului?

Tribunalul internațional penal pentru fosta Iugoslavie, [1, p. 245–249] creat de Consiliul de Securitate al ONU pentru judecarea persoanelor prezumate a fi responsabile de violări grave ale dreptului internațional umanitar comise în fosta Iugoslavie după 1991, tribunal ad-hoc, este el întrutotul moral? Legitimitatea, funcționalitatea și eficiența sa au suscitat numeroase controverse. Motivată de unii ca o măsură coercitivă, pentru menținerea păcii și securității internaționale, în urma conflictelor iugoslave, tribunalul internațional penal este respins de alți înalți oficiali și oameni de știință, tocmai pentru că a fost inspirat de considerente politice și nu funcționează după principiile dreptului umanitar, e manipulat și selectiv. Cum spunea un judecător de la Curtea Europeană a D.O., T.I.P., fiind un organism juridic înființat de un organ politic, creează confuzii și neîncrederea statelor într-o jurisdicție internațională, astfel emisă și impusă. Apoi, existența unor concepții diferite ale statelor, cu privire la aceste crime, va face dificilă găsirea unor judecători care să asigure imparțialitatea. T.I.P. creează neliniște, după alții, pentru că e selectiv, prin faptul că producerea aceluiași tip de crime atroce, în alte zone de conflict, n-a determinat apariția unui asemenea organ, făcând sinonime justiția și răzbunarea. Până la crearea idealei justiții internaționale, T.I.P., când acceptat, când contestat, nu dispensează statele de a lua măsurile necesare pentru respectarea dreptului internațional umanitar. În ceea ce ne privește, suntem, mai degrabă, de partea criticilor acestui organism internațional de judecată.

Dacă testele viitoare confirmă efectul nociv al muniției cu uraniu neîmbogățit, folosită în Iugoslavia, asupra ofițerilor NATO și asupra populației din Iugoslavia, așa-numitul „sindrom al Balcanilor” care produce leucemia se va autosesiza T.I.P. pentru a pedepsi folosirea acestor arme? Căci intră în dreptul comunitar internațional și suferințele și eventual moartea cauzată de războiul respectiv, după cum exercitarea aceluiași D.O. impune interzicerea sau limitarea anumitor arme.

D.O. rămân în continuare, un bogat „zăcământ” de exploatare din perspectivă morală. Sperăm că am demonstrat cu date semnificative că D.O. își au originea în

morală, după care, dezvoltându-se de sine stătător au pus în evidență, au apărut, afirmat și au îmbogățit valoarea omului și demnitatea lui. Pornind de la acestea, René Maheu, justifică combaterea lezării personalității „deoarece în civilizația maselor, în care ne angajăm pe zi ce trece mai mult, nimic nu este mai prejos și nu merită mai mult ocrotirea din partea societății decât demnitatea individului. Schiță sau capodoperă n-are importanță, fiecare individ este o statuie de neînlocuit a omului” [11, p. 217].

Și pentru că am conceput și acest text sub forma unor întrebări, pe care le-am voit adevărate provocări, pentru că multe din încălcările drepturilor omului se datoresc intoleranței, ce-ar fi dacă am adăuga șiragului de drepturi ale omului încă unul: dreptul la toleranță, urmat de datoria de a tolera?

BIBLIOGRAFIE

1. IONEL CLOȘCĂ, ION SUCEAVĂ, *Tratat de drepturile omului*, București, Editura Europa Nova, 1995.
2. V. GORDON CHILDE, *Făurirea civilizației*, București, Editura Științifică, 1966.
3. CH. LETOURNEAU, *L'évolution de la Morale*, Paris, 1887.
4. MARIA OSSOVSKA, *Social Determinants of Moral Ideas*, London, Routledge and Kegan Paul, 1971.
5. PLATON, *Protagoras*, în vol. *Opere I*, București, Editura Științifică, 1974.
6. ARISTOTEL, *Politica*, București, Editura Națională, 1924.
7. P.P. NEGULESCU, *Filosofia Renașterii*, București, Editura Eminescu, 1980.
8. JOHN LOCKE, *Two Treatises of Government*, The Hafner Library of Classics, 1964.
9. THOMAS PAINE, *Rights of Man*, Penguin Books U.S.A., 1984.
10. RICHARD BELLAMY, *Citizenship and Rights*, în vol. *Theories and Concepts of Politics. An introduction*, Richard Bellamy, Manchester University Press, 1993.
11. RENÉ MAHEU, *Civilizația universalului. Inventar al viitorului*, București, Editura Științifică, 1968.

SISTEMELE ELECTORALE. PRINCIPIUL MAJORITĂȚII ȘI LIMITELE SALE

PETRUȘ ALEXANDRESCU

1. VOTAREA PRIN ELECTORI

La un congres internațional de Matematică s-a propus să se analizeze următoarea situație-problemă: „În țara **X**, condusă de președintele **Y** se apropie alegerile prezidențiale. Țara **X** are 20 de milioane de alegători, dintre care numai un procent (1%) îl susține pe președintele **Y**, care urmează să organizeze alegerile în așa fel încât să fie reale și în același timp, alegerile să pară democratice. Este posibil acest lucru și cum anume?”

În mod curios, răspunsul este afirmativ. Într-adevăr, președintele **Y** urmează să împartă alegătorii în grupe egale. Acestea se vor împărți în continuare în subgrupe, ș.a.m.d. În subgrupele cele mai mici se alege un reprezentant – electorul. Electorii aleg reprezentanții lor pentru votare în grupele superioare etc. În fine, electorii – reprezentanți ai grupelor celor mai mari aleg președintele. Să vedem cum poate fi pusă în practică această soluție, care ar da câștig la vot partidei minoritare. (Să ne amintim numai, interesanta situație creată în toamna anului 2000 la alegerile prezidențiale din Statele Unite ale Americii, în care un candidat a ieșit victorios ca urmare a votului majoritar al electorilor, deși după numărul de voturi al alegătorilor ar fi trebuit să câștige contracandidatul său).

Pentru înțelegerea schemei logice a soluției adoptate, să luăm situația din figura alăturată:

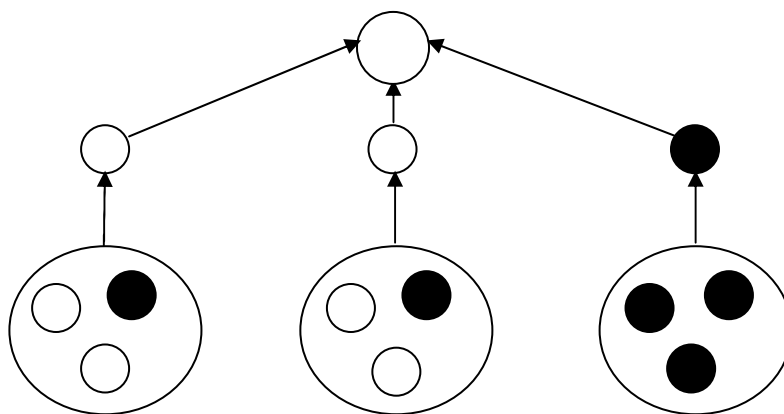

Fig. 1

După cum se poate constata, 9 alegători urmează să-și desemneze un lider; 4 sunt din grupa **A** și 5 din grupa **B** – majoritară. Grupările de pe nivelul 3, după cum se poate observa din figură, promovează trei electori, doi din grupa minoritară **A** și 1 din grupa majoritară **B**. Rezultatul votului final este evident: grupa minoritară își promovează liderul său!

O dată lămurit aspectul de principiu, să vedem cum se materializează soluția la problema inițială. Vom împărți cele 20 de milioane de alegători în 5 grupe de câte 4 milioane fiecare, astfel încât două dintre grupe să fie formate numai din adversari ai președintelui **Y**. Să numim aceste grupe de tip **B**, în timp ce următoarele trei grupe de câte 4 milioane de alegători le vom numi de tip **A**. Fiecare dintre aceste grupe de rang 1 va fi împărțită în 5 subgrupe de rang 2, de câte 800 000 alegători, astfel încât din cele 5 grupe de rangul doi care formează o grupă de tip **A** de rangul întâi, trei să fie de tip **A** etc. (v. fig. 2).

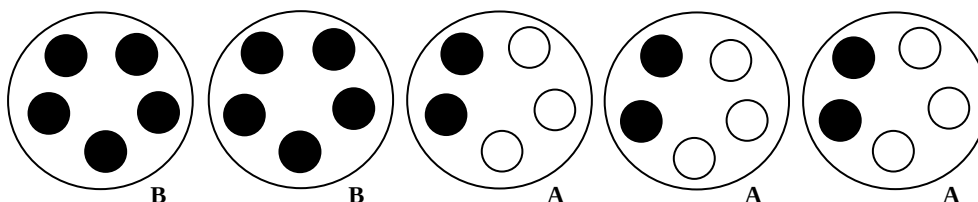

Fig. 2

Procedeul se continuă după următoarea schemă logică: Fiecare grupă de rang r va fi împărțită la rândul ei în 5 subgrupe egale de rangul $r + 1$, așa încât trei din cele 5 subgrupe de rangul $r + 1$, care formează o grupă de tip **A**, de rangul r , să fie tot de tipul **A**. Situația finală se va prezenta ca în fig. 3:

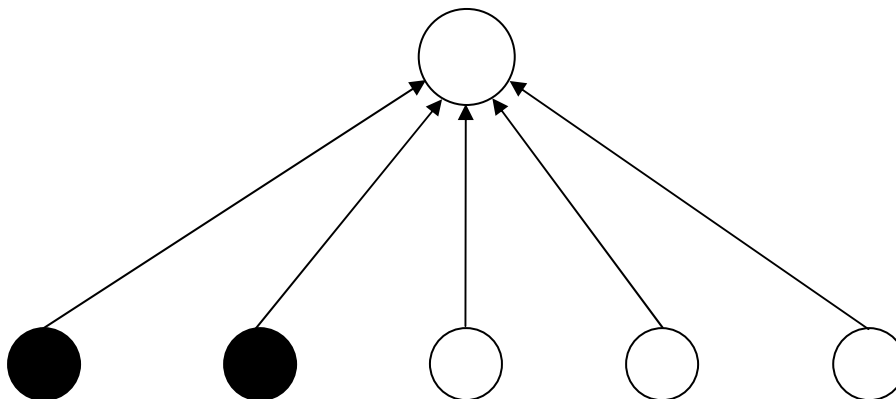

Fig. 3

care va da câștig de cauză partidei președintelui **Y**. Tabloul de mai jos este de fapt o schemă iterativă care ne arată după câți pași trebuie să ne oprim așa încât problema să capete răspuns afirmativ.

Continuând procesul de descompunere a fiecărei grupe în 5 subgrupe, dintre care 3 sunt de tip **A** și 2 de tip **B** se poate observa că la pasul 7 populația electorală va fi grupată în $5^7 = 78\,125$ subgrupe, fiecare subgrupă conținând $2^8 = 256$ alegători. Dintre aceste subgrupe, $3^7 = 2\,187$ vor fi subgrupe de tip **A**, favorabile președintelui, iar restul de tip **B**. Dacă ne-am opri în acest moment, președintelui **Y** îi vor fi necesari $3^7 \cdot 256 = 2\,187 \cdot 256 = 559\,872$ alegători pentru a câștiga alegerile. Cum el nu dispune de atâția, va trebui continuat procesul de subgrupare. Dar o subgrupă de 256 alegători nu mai poate fi împărțită în cinci subgrupe egale. Așadar, grupa de 256 alegători va fi divizată în 16 grupe de câte 16 alegători, dintre acestea 9 fiind de tip **A**. În acest stadiu, președintelui **Y** îi sunt necesari $3^9 \cdot 16 = 315\,928$ alegători favorabili, încă mai mulți decât dispune. O ultimă împărțire a grupelor, care va subdivide grupa de 16 alegători în 16 subgrupe, fiecare subgrupă, fiind formată de fapt din câte un alegător, iar dintre acestea, 9 vor fi de tip **A**, va conduce la rezultatul dorit. Într-adevăr, în acest moment mulțimea alegătorilor este divizată în cele mai mici subgrupe posibile, în total $2^8 \cdot 5^7 = 20\,000\,000$ subgrupe, fiecare subgrupă fiind constituită dintr-un singur alegător; 16 astfel de subgrupe, dintre care 9 sunt de tip **A**, vor forma cele $2^4 \cdot 5^7 = 1\,250\,000$ grupe de ordin imediat superior. Și tot așa, procesul se derulează după acest mecanism.

Așadar, după 9 pași, se obține victoria președintelui **Y** cu $3^{11} = 177\,147$ alegători, care reprezintă mai puțin de 1% din totalul alegătorilor.

Iată că sistemul electoral al votului prin reprezentanții grupelor – electorii, poate conduce la surprize de proporții!

Nr. de pași	Numărul total al grupelor	Numărul grupelor de tip A	Numărul de alegători într-o grupă de rang r	Numărul de grupe de rang r + 1 care constituie o grupă de rang r	Numărul subgrupelor de tip A
Pasul 1	$5^1 = 5$	$3^1 = 3$	4.000.000	5	3
Pasul 2	$5^2 = 25$	$3^2 = 9$	800.000	5	3
Pasul 3	$5^3 = 125$	$3^3 = 27$	160.000	5	3
Pasul 4	$5^4 = 625$	$3^4 = 81$	32.000	5	3
Pasul 5	$5^5 = 3125$	$3^5 = 243$	6.400	5	3
Pasul 6	$5^6 = 15.625$	$3^6 = 729$	1.280	5	3
Pasul 7	$5^7 = 78.125$	$3^7 = 2187$	256	16	9
Pasul 8	$5^5 \cdot 2^4 = 16 \cdot 78.125$	$3^9 = 19.683$	16	16	9
Pasul 9	$2^8 \cdot 5^7 = 20.000.000$	$3^{11} = 177.147$	1	–	–

2. PRINCIPIUL MAJORITĂȚII

O dată cu apariția primelor constituții democratice, devenite realitate după victoria revoluției franceze de la 1789, s-a pus în discuție în mod firesc sistemul electoral al majorității. Nu mică a fost însă mirarea, când marchizul de Condorcet a analizat această regulă a majorității și a ajuns la concluzii paradoxale. Să urmărim

îndeaproape raționamentul marchizului de Condorcet pe un exemplu. Să presupunem că 2 100 de alegători votează pentru alegerea unui lider din 3 candidați desemnați, pe care îi vom nota prin A, B și C. Rezultatul votului arată după cum urmează:

	I	II	III
200 alegători preferă ierarhia	A	B	C
610 alegători preferă ierarhia	A	C	B
190 alegători preferă ierarhia	B	A	C
480 alegători preferă ierarhia	B	C	A
210 alegători preferă ierarhia	C	A	B
410 alegători preferă ierarhia	C	B	A

O analiză sumară ne arată că 810 alegători preferă candidatul A, 670 îl preferă pe B și 620 în preferă pe C. După regula majorității, pe primul loc se clasează A, pe al doilea B și pe al treilea C; această ordine dându-i câștig de cauză candidatului A. Numai că la o analiză mai atentă, vom constata că A este preferat lui B de 1 020 de alegători, în timp ce B este preferat lui A de 1 080 de alegători. Acest lucru spune că B trebuie situat înaintea lui A în ordinea preferințelor electoratului. Mai mult, continuând analiza, vom constata că A este preferat lui C de 1 000 de alegători, în același timp însă C este preferat lui A de 1 100 persoane, adică C este situat și înaintea lui A, care rămâne astfel pe locul III. Pentru a vedea care este situația pentru locurile I și II, să mergem mai departe și să constatăm că B este preferat lui C de 870 de persoane în timp ce 1 230 de alegători îl preferă pe C înaintea lui B. Această analiză stabilește următoarea ierarhie: C pe primul loc, B pe locul 2 și A pe locul 3. Acest rezultat, care intră în contradicție cu principiul simplei majorități, este cunoscut sub denumirea de **paradoxul lui Condorcet**.

Situația paradoxală, generată de principiul majorității, face parte dintr-un context mai general, și anume, conduce la așa-numitele „alegeri multicriteriale”. În cazul nostru, candidații sunt obiecte de clasificat, iar alegătorii constituie criterii de clasificare (sau ierarhizare).

Există și alte numeroase exemple de acest fel. Deciziile de grup, deciziile de natură socială sau economică sunt în general multicriteriale, în care fiecare criteriu generează o ierarhie.

Din acest motiv s-au încercat numeroase metode de agregare a ierarhiilor, fără rezultate semnificative. Toate sunt criticabile. Aplicând metode diferite aceleiași situații, se obțin ierarhii diferite. Și atunci, s-a pus problema existenței sau non-existenței unei metode de sintetizare a ierarhiilor, care să nu mai ducă la contradicții.

Răspunsul la această problemă l-a dat Keneth J. Arrow, profesor la Universitatea Harvard, și este din păcate negativ. Astfel, el a demonstrat că **nu există nici o metodă rațională de agregare a ierarhiilor**.

Conceptul de „raționalitate” a unei metode este definit de Arrow prin intermediul a cinci condiții firești, pentru orice metodă de agregare, și pe care le prezentăm după Gh. Păun¹:

¹ Gh. Păun, *Din spectacolul matematicii*, București, Editura Albatros, 1983.

C₁. Există cel puțin trei obiecte de ierarhizat și cel puțin două criterii de ierarhizare (netrivialitatea problemei);

C₂. Dacă obiectul **A** este înaintea obiectului **B** în toate ordonările inițiale, atunci **A** este înaintea lui **B** și în ordonarea de sinteză (optimalitatea Pareto);

C₃. Ordinea finală a oricăror două obiecte depinde numai de ordinea lor în ierarhiile inițiale (condiția de independență);

C₄. Ordinea finală a oricăror două obiecte nu este impusă dinainte (condiția de suveranitate);

C₅. Ierarhia finală nu trebuie să fie identică cu o ierarhie inițial fixată (condiția absenței unei dictaturi).

Deși simple și aparent „inofensive”, se dovedește că mulțimea celor cinci condiții se constituie într-un corp contradictoriu. Altfel spus, îndeplinirea de către o metodă de agregare a 4 din cele cinci condiții, o va încălca pe a cincea. Așa de exemplu, îndeplinirea de către o metodă de agregare a ierarhiilor, a condițiilor **C₁ + C₂ + C₃ + C₄** va însemna că metoda respectivă aparține unui dictator.

Singurele posibilități pe care le oferă teorema lui Arrow sunt „relaxările” uneia sau unor condiții, ori renunțarea la una din cele 5 condiții.

Relaxarea condiției **C₁**, în care rămân doar două obiecte de ierarhizat, este și ea o soluție care nu antrenează paradoxul lui Condorcet. Poate și din acest motiv, alegerile prezidențiale din al doilea tur de scrutin se fac numai pentru doi candidați, cei mai bine plasați în cursa electorală.

O ABORDARE SOCIOLOGICĂ A CONCEPTULUI DE INSTITUȚIE

OLIVIA CLĂTICI

Termenul de INSTITUȚIE este unul dintre cele mai uzuale în vorbirea și gândirea socială comună, pentru clarificarea conținutului căruia nu se simte, în aparență, nevoia unui demers teoretic anume. Accepțiunea cea mai des întâlnită se referă la existența ei ca organism investit cu atribuții sociale particulare, care funcționează într-un anumit spațiu, dispune de un corp de funcționari (birocratie) și unde cetățeanul se duce atunci când are de rezolvat o problemă de interes personal, nu întotdeauna cu plăcere, ba din contră, de nevoie. Instituția cea mai înaltă pentru reprezentarea socială comună este statul, împreună cu ansamblul instituțiilor celor ce-i sunt subordonate.

Trecând mai departe de această accepțiune, vom constata că lucrurile se complică. Găsim sensuri ușor diferite în sociologie și în științele juridice și cu nuanțări de la un autor la altul, din ambele specialități. Dacă în Drept lucrurile sunt mai limpezi, mai clare, în Sociologie însă termenul a intrat cu efecte explozive, unde „*el a cunoscut o evoluție totodată prolifică și haotică*”¹.

1. SENSUL ETIMOLOGIC

Cuvântul provine din latinescul „*instituire*”, cu semnificația de „a ridica”, „a întemeia”, „a așeza” sau „*institutio*”, cu semnificația de „înființare”, „întemeiere”, dar și de „obicei”, „regulă de purtare”, „deprindere”. *Institutiones* era titlul dat de jurisconsultii romani tratatelor lor elementare de drept. Prin „instituire”, un popor, o colectivitate socială, trece de la „*starea de natură*” la „*starea socială*”, la organizații create de o autoritate exterioară intereselor individuale, dar recunoscută ca necesară pentru satisfacerea acestor interese, pentru menținerea unei colectivități sociale durabile. În limbajul comun, cuvântul instituție păstrează sensul inițial juridic, desemnând organizațiile care au statut, reguli de funcționare stabilite prin regulamente și/sau legi, având rolul sau funcția socială de a satisface anumite nevoi colective. Exemplul tipic de instituție, în acest sens, este statul, cu organizațiile sale

¹ Larousse. *Dicționar de sociologie*, sub red. R.Boudon, București, Editura Univers Enciclopedic, 1993.

administrative, politice și militare². Instituțiile sunt prezente în toate societățile, reprezentând un element definitoriu al societății și comportamentelor individuale.

D.E.X. din 1996 dă următoarele definiții: „*a institui*” – a înființa, a întemeia, a funda (prin lege), a stabili, a alcătui; „*instituire*” – faptul de a institui, înființare, întemeiere, fundare, alcătuire. Sunt prezentate, de asemenea, ca fiind cuvinte derivate: *institut*, *instituție*, *instituțional* (care aparține unei instituții, privitor la o instituție, care se face în cadrul unei instituții organizat, oficial); *a instituționaliza* (a face să dobândească un caracter instituțional, oficial, a oficializa), *instituționalizare* (acțiunea de a instituționaliza), *instituționalizat* (care a primit caracter instituțional).

Aceeași accepțiune a termenilor „*a institui/instituire*” o întâlnim și în *Micul Dicționar Enciclopedic* (1972), în *Petit Larousse en couleurs* (1995) și, în general, în orice dicționar de cultură generală. Această ultimă sursă citată face însă o detaliere care ne apropie de sociologie, explicând termenul de *instituționalizare* prin acțiunea de stabilire a unor norme, crearea de unități de învățământ privat etc. Sunt și aici două sensuri: cel de *statuare* (norme, moravuri) și cel de *înființare* (de unități sociale de un anumit tip).

Sensul termenului se diferențiază mult, atunci când ne referim la cel de *instituție* (de la latinescul *institutum*). El poate desemna, în percepția comună, mai multe realități sociale: anumite practici (înfierea, căsătoria, moștenirea etc.) și organe sau organizații care desfășoară, cu precădere, activități cu caracter administrativ sau social-cultural (organele autorității statului, organele judecătorești și ale procuraturii, școlile, organele sanitare). În dreptul internațional, conceptul de instituție desemnează o organizație care desfășoară o activitate de interes internațional, cum ar fi de exemplu: Organizația Națiunilor Unite, Organizația Internațională a Muncii, Organizația Internațională a Sănătății etc.

Detaliind sensul etimologic al cuvântului *instituțional*, derivat din cel de instituție, vom găsi mai multe explicații: referitor la instituțiile de stat sau la un grup de persoane ce participă la aceeași structură de muncă. În psihologie e prezent termenul de *analiză instituționalizată*, prin care se înțelege analiza unui colectiv asupra lui însuși.

O accepțiune întâlnită, mai ales, în cultură – știință, literatură, teatru, muzică, pictură, cu sens figurativ, este referirea la anumite *personalități-instituții*, respectiv individualități care prin calitățile lor superioare umane, profesionale, socio-politice, au devenit modele, persoane de referință cu influență pozitivă asupra colectivităților din care fac parte. Este ceva în genul „one man show”.

2. ABORDAREA DIN PERSPECTIVA ȘTIINȚELOR JURIDICE

Științele juridice sunt mai puțin preocupate de analiza și conținutul termenului de instituție, aici lucrurile fiind de fapt ceva mai clare. Un exemplu

² *Dicționar sociologic*, sub red. Cătălin Zamfir și Lazăr Vlăsceanu, București, Editura Babel 1992 și 1998.

elocvent este faptul că, în multe dicționare de termeni juridici, conceptul de instituție nu se regăsește ca atare sub nici o formă, fiind tratat ca un lucru comun, ca o problemă care este rezolvată de mult și nu mai solicită eforturi din partea cercetătorilor³. Științele juridice sunt preocupate mai ales de definirea a ceea ce se cheamă „*instituție juridică*”, și funcțiile sale.

O primă abordare dă termenului sensul de *mijloc de statuire, oficializare și impunere a unor norme de viață și comportare*. În termeni sociologici am putea spune că este vorba de reglementarea unor interacțiuni umane de tip primar. *Micul Dicționar Enciclopedic* din 1972 definește instituția ca „*ansamblul normelor juridice care reglementează o anumită categorie de relații sociale și care se aplică în temeiul unor anumite acte juridice*”. Această definiție, ni se pare, se apropie cel mai mult de accepțiunea sociologică, are și conotația juridică corespunzătoare, iar cazul cel mai frecvent citat, de instituție juridică de acest tip, de către toți autorii, este familia.

Dicționarul juridic apărut în 1985 în Editura Albatros, sub coordonarea d-nei Sanda Ghimpu definea „*instituția juridică*” drept „*ansamblul unitar de norme juridice legate între ele prin obiectul reglementării și finalitatea lor (ex. căsătoria, tutela, răspunderea civilă, contractul de muncă)*. Unele instituții juridice aparțin numai unei ramuri de drept (ex. căsătoria face obiectul dreptului familiei). Foarte multe instituții juridice grupează însă norme aparținând mai multor ramuri de Drept. De pildă protecția muncii constituie o instituție juridică complexă deoarece reunește norme de drept al muncii, de drept penal, administrativ etc.”. Alături de primul aspect găsim și un al doilea și anume complexitatea termenului și apartenența sa la mai multe ramuri ale dreptului.

Potrivit unor reputați juriști conceptul de instituție se leagă de o idee sau o teorie „*Orice instituție, de orice fel, aparținând dreptului public sau celui privat, se bazează pe o idee generală pe care o aplică și o dezvoltă ... Cât despre natura juridică a unei instituții, ea este dată de procedeele tehnice prin care dreptul realizează și sancționează ideea generală care servește de principiu acestei instituții. Or, studiul principiilor și natura instituțiilor constituie chiar obiectul dreptului ca știință*”⁴.

De problema definirii conceptului de instituție în drept s-au preocupat mai ales juriștii: Marcel Planiol care a abordat procesul lent al formării instituțiilor civile; Maurice Hauriou care a scris o serie de articole despre instituții, teoria sa asupra instituțiilor fiind adesea contestată. „*Noțiunea de instituție va permite clarificarea acestor fenomene misterioase care sunt supunerea statului față de normele de drept și limitarea puterilor acestuia, fenomene care se explică prin multitudinea instituțiilor pe care statul însuși le-a creat și prin echilibrul stabilit*

³ Dr. Ion Pitulescu, dr. Pavel Abraham, Emil Derșidan, Ion Ranete, *Dicționar de termeni juridici uzuali – explicativ-practic*, București, Editura Național, 1999.

⁴ Esmein Jean (Adhe'mar), *Le droit comparé et l'enseignement du droit*, citat de Philippe Malaurie în *Antologie juridică*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 299.

între puterile instituțiilor respective”. O instituție este o idee de operă sau de lucrare ce se realizează într-un mediu social. Instituția presupune trei elemente: 1. ideea unei opere de întreprins; 2. un fondator care inventează ideea și pune în practică realizarea ei; 3. un grup de aderenți care acceptă ideea și cooperează la realizarea ei⁵; Philippe Malaurie în antologia sa asupra gândirii juridice face observația că nu sunt prea clare aceste elemente. H. Kelsen consideră că în dreptul privat „*instituția proprietății private sau individuale ocupă un loc central; iar Ge'ny se referă la practica vechii Rome de a turna instituțiile recunoscute în forme dinainte concepute, care le asigură precizia condițiilor și fermitatea efectelor, fără de care nu există ordine socială solid întemeiată*”⁶. Desigur între timp aceste puncte de vedere au evoluat și au suferit substanțiale regândiri.

Într-o altă abordare juridică, instituția este apreciată ca mijloc de reglementare a unor activități și relații sociale, de legiferare a unor tipuri de raporturi sociale ce transgresează comportamentul în raporturile interindividuale și țin mai mult de relații în grupuri de tip secundar (raporturile de muncă). După Ion Vlăduț instituția juridică „*desemnează un ansamblu de reguli juridice cu caracter relativ stabil, care reglementează un domeniu al relațiilor sociale, în scopul apărării economiei și promovării anumitor interese personale sau colective ale indivizilor, grupurilor sau colectivelor sociale*”⁷.

Într-o constatare de sinteză se arată că „*noțiunea de instituție juridică este comună tuturor specialiștilor dreptului, însă înțeleasă în sensul dogmatic, dictat de teza normativității vieții sociale. Instituția juridică în sensul sociologiei juridice ar viza toate fenomenele juridice primare și secundare, repetabilitatea aleatorie, fără ca, în esența lor, să suporte modificări importante și a căror respectare, în fond și formă, este asigurată de norme de protecție*”⁸. Mai este definită ca „*formă de organizare a raporturilor sociale, potrivit normelor juridice stabilite pe domenii de activitate (instituția căsătoriei)*”. „În știința dreptului – arată Maria Voinea – noțiunea de instituție juridică reprezintă totalitatea normelor care reglementează o anumită categorie de relații sociale (de exemplu, succesiunea, contractul, căsătoria, divorțul, adopția etc.)”⁹.

Un alt sens pe care l-am descifrat în abordările juriștilor este cel al dreptului pozitiv, de organism/organizație social/ă investit/ă cu anumite atribuții, având o activitate reglementată prin legi sau regulamente de funcționare, o structură birocratică ierarhizată, rol specific în sistemul social și relații de o anumită factură cu marele public. În multe tratate sau cursuri de Drept, acesta este sensul principal dat termenului și ne vom referi în continuare la acesta. „*Instituțiile sunt ansambluri de angrenaje în care membrii aleși ai grupurilor primesc împuterniciri pentru*

⁵ *Ibidem*, p. 303.

⁶ *Ibidem*, p. 318.

⁷ Ion Vlăduț, *Introducere în sociologia juridică*, ed. II, București, Editura Lumina Lex, 1998, p. 110.

⁸ Valerius M. Ciucă, *Lecții de sociologie juridică*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 48.

⁹ Maria Voinea, *Sociologie generală și juridică*, București, Editura Holding Reporter, 1997, p. 54.

exercitarea funcțiilor definite public și impersonal, pentru satisfacerea trebuințelor personale și de grup, pentru reglementarea comportamentului altor membrii ai grupului”¹⁰. De exemplu, o instituție juridică cum ar fi Tribunalul este grupul de oameni din care se compune, cu rolurile lor sociale bine definite (judecători, grefieri etc.), funcțiile organizatorice exercitate de această instituție și slujitorii ei; mijloacele, instalațiile (clădiri, birouri, birotică, probe, martori etc.) de care dispune pentru a-și exercita funcțiile.

În ansamblul instituțiilor juridice **instituțiile de stat** dobândesc o definiție aparte, ele fiind apreciate ca „unități administrative fără personalitate juridică în domeniul învățământului, sănătății, științei, culturii și artei, asistenței sociale, administrației de stat și în alte sectoare de activitate, ale căror cheltuieli se acoperă din veniturile proprii și, după caz, de la stat. Ele pot funcționa în subordinea ministerelor și a altor organe de stat centrale sau locale. În temeiul unor decrete prezidențiale, pot dobândi personalitate juridică și pot fi ordonatoare de credite”¹¹. O astfel de definiție găsim în D.E.X. din 1996, care dă trei sensuri termenului, primul fiind „*organ sau organizație (de stat) care desfășoară activități cu caracter social, cultural, administrativ etc.*” al doilea „*formă de organizare a raporturilor sociale*”, iar al treilea „*organizație care desfășoară o activitate de interes internațional*”. Nicolae Popa corelează existența instituțiilor statale cu îndeplinirea funcțiilor sale. De aceea el (statul) își „*organizează un sistem de instituții de organe care dau expresie concretă puterilor publice. Modul lor de funcționare, repartizarea competențelor, atribuirea unor prerogative specifice sunt conținute în legi, în Constituție, în legile organice și în legile subsumate acestora*”¹². În sprijinul acestei idei este invocată autoritatea lui Hegel care aprecia că „*Instituțiile alcătuiesc orânduirea statului ... și de aceea ele sunt baza solidă a statului ... coloanele care susțin libertatea publică*”¹³.

Explicând asocierea „Drept Constituțional și Instituții Politice” Ion Muraru precizează conținutul conceptului de **instituții politice**. „Expresia instituții politice cunoaște multe accepțiuni și sensuri ... În sens restrâns, în drept, prin instituție se înțelege un grup de norme juridice, unite pe criteriul unui obiect comun de reglementare, obiect care îi asigură unitatea și permanența. Astfel, instituția denumită și juridică este o parte a unei ramuri de drept și vorbim, de exemplu, de instituția căsătoriei, instituția proprietății etc.”. A doua accepțiune a termenului este corelată cu cea de putere; „*instituțiile politice cuprind organele însărcinate să realizeze puterea politică și normele referitoare la această realizare, precum Președintele României, primul ministru, Parlamentul etc.*”. Autorul observă, pe bună dreptate, că este greu de realizat o diferențiere între instituțiile politice și dreptul constituțional. Asocierea celor două concepte se justifică prin aceea că „*instituțiile politice sunt avute în vedere într-un sens foarte larg, sens ce cuprinde nu numai formele organizatorice și normele, dar*

¹⁰ *Ibidem*, p. 73.

¹¹ Sanda Ghimpu, *op. cit.*

¹² Nicolae Popa, *Teoria Generală a Dreptului*, București, Editura Actami, 1996, p. 108.

¹³ Hegel, *Principiile filosofiei dreptului*, București, Editura Academiei, 1969, p. 290.

chiar și viața acestora și aplicarea normelor”. Conceptul de instituții politice are, deci, la început un conținut juridic, care, după părerea autorului, rămâne esențial, dar i se adaugă un conținut politic ce-i apropie semnificația de cea de **regim politic**. „Regimul politic este, într-un stat anumit, rezultanta jocului forțelor politice, în principal a partidelor, într-un anumit cadru instituțional și juridic ținând cont de determinările istorice, ideologice, economice (Pierre Pactet)”. Autorul mai delimitează **instituțiile oficiale**, stabilite de Constituție, de cele **de fapt**, cum sunt partidele politice, grupurile de presiune etc. Legătura dintre Dreptul Constituțional și instituțiile politice se mai justifică și prin aceea că deseori „dreptul constituțional este ... acea parte a dreptului care reglementează instituțiile politice ale statului”¹⁴.

Din punct de vedere sociologic se mai utilizează și conceptul de „*instituție totală*”, în Dicționarul de sociologie fiind definită ca „*orice instituție socială în care membrii sunt obligați să trăiască o perioadă mai mare de timp în izolare față de restul societății, într-un mod diferit de viața lor obișnuită (închisori, orfelinate, armată, sanatorii, azile, vapoare etc.)*”. În același fel o definește și Andrei Stănoiu: „*o instituție totală este forma de comunitate tranzitorie și de obicei izolată. Exemple sunt spitalele de boli nervoase, închisorile, unitățile militare, ordinele religioase și anumite grupuri politice*”¹⁵. Deși autorul subliniază deosebirile existente între ele, mărturisim că apropierea lor ni se pare puțin forțată.

Ion Vlăduț aduce în discuție raportul *dintre fenomene-instituții și fenomene-caz*: prin *fenomene-instituție* înțelege fenomenele juridice de același tip. De pildă, instituția căsătoriei este un ansamblu de reguli care se aplică tuturor cazurilor de aceeași natură, tuturor căsătoriilor care se realizează într-un anumit spațiu geografic și un anumit timp istoric, ea se supune unui sistem național de drept. Același lucru se poate spune despre instituția adopțiunii, existând norme ce se aplică tuturor situațiilor individuale de adopțiune. În acest sens se definește instituția juridică drept „*un segment de drept, un model socio-juridic ce poate fi aplicat la totalitatea situațiilor concrete, a cazurilor individuale de aceeași natură*”¹⁶. Fenomenele-caz se caracterizează prin singularitatea lor istorică și sunt numeroase. Fenomenele-instituții sunt deosebit de importante pentru analiza istorică comparată, pe când fenomenele-caz sunt obiectul studiului de caz¹⁷. Maria Voinea nuanțează: „Fenomenul de speță apare, în contrast cu cel de instituție juridică, manifestare a unei anumite situații individuale, familiale sau de grup, irepetabile prin datele particulare. De exemplu, instituția divorțului este o realitate juridică reglementată de legi. Divorțul este forma legală a desfacerii căsătoriei. El este un fenomen social, dar și juridic instituționalizat aplicabil tuturor cazurilor de această natură. Un divorț (speța de divorț a familiei X) reprezintă o stare singulară, un caz cu motivații, determinări și condiții proprii. El va trebui să se supună modului general

¹⁴ Ion Muraru, *Drept constituțional și instituții politice*, București, Editura Actami, 1998, p. 17.

¹⁵ Andrei Stănoiu, *Sociologie juridică*, București, Institutul Nicolae Titulescu, 1997, p. 23.

¹⁶ Ion Vlăduț, *op. cit.*

¹⁷ Andrei Stănoiu, *op. cit.*, p. 110–112.

impus de instituția juridică a divorțului”. Din punct de vedere al sociologiei instituția juridică cuprinde toate fenomenele juridice, globalitatea lor¹⁸.

Din conceptul de instituție derivă și cel de *instituționalizare*, N. Popa consideră că una din funcțiile fundamentale ale dreptului este cea de instituționalizare sau „*formalizare juridică a organizării social-politice*”¹⁹, cea care asigură cadrul legal de bună funcționare a întregului sistem de organizare socială și mecanismul de reglare politică prin intermediul dreptului. Și conceptul de instituționalizare este tratat în contexte specifice și cu sensuri diferite. Într-o altă abordare, sensul termenului este de încadrare a unei anumite activități în structuri oficiale sau oficial recunoscute. Astfel Pierre De Visscher vorbește despre „*instituționalizarea dinamicii grupurilor*”, având în vedere antrenarea unor psihologi americani, în timpul războiului al doilea mondial, în activități militare mai mult sau mai puțin secrete „*sarcini rămase în cea mai mare parte confidențiale*”²⁰. Interesantă este și accepțiunea dată de economistul american John R. Commons care a analizat acțiunea colectivă a diferitelor grupuri în economie și a făcut legătura cu dezvoltarea economică a unor țări și evoluția lor în instituții și drept: „*În țările în curs de dezvoltare instituționalizarea este o condiție a progresului industrial*”²¹.

În unele abordări sensurile sunt tratate complementar. Astfel, în *Le Petit Larousse en couleurs*, unul din sensurile date termenului de instituție sună astfel: „*În Drept, ansamblul de reguli stabilite în vederea satisfacerii intereselor colective; organisme ce vizează menținerea lor: Statul, Parlamentul, o fundație, tutela, prescripția etc.*”. Este dat și un sens politic: „*Ansamblul de forme sau structuri politice stabilite prin lege sau cutumă și care pun în evidență dreptul public*”. Ca exemplificare se face trimitere la instituția democrației care derivă din dreptul public.

Mai puțin elaborată mi s-a părut o definiție dintr-un dicționar politic unde prin instituție se înțelege un „ansamblu de structuri, norme și personal având o natură relativ stabilă și care îndeplinește o funcție (sau un grup de funcții) ce satisface necesități ale societății (parlamentul îndeplinește funcția de elaborare a legilor, guvernul aplică aceste legi). În afara instituțiilor politice, în societate există o mare diversitate de alte instituții: juridice, economice, culturale”²². După cum „se vede cu ochiul liber” sensul dat de sociologie și științele juridice, de normativizare a vieții sociale lipsește cu desăvârșire, iar instituții care prin funcțiile lor sociale sunt funciar juridice (parlament, guvern) sunt tratate exclusiv ca instituții politice. Desigur un dicționar nu poate fi tratat, dar anumite nuanțări nu pot lipsi. De altfel o astfel de omisiune face și amintitul *Dicționar de sociologie Larousse* care, arătând

¹⁸ Maria Voinea, *op. cit.*

¹⁹ *Ibidem*, p. 134–135.

²⁰ *Dinamica grupurilor restrânse*, în *Psihologia socială*, sub. red. Adrian Neculau, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 338.

²¹ *Enciclopedia Britanica*, C.D. 1998.

²² Sergiu Tamaș, *Dicționar Politic*, București, Editura Șansa, 1966.

că instituțiile sunt în general o componentă a societății reale, un ansamblu complex de valori, de norme, de uzanțe, împărtășite de un anumit număr de indivizi, subliniază că el aparține limbajului cotidian, științei politice, fără nici o trimitere la științele juridice²³.

Din cele prezentate până acum rezultă totuși o foarte mare diversitate de fenomene și realități sociale definite ca instituții, ceea ce poate crea serioase confuzii; se pune, poate, și pentru juriști problema unei diversificări a terminologiei cu care operează.

3. ACCEPȚIUNEA SOCIOLOGICĂ A CONCEPTULUI

În sociologie termenul este asociat frecvent cu cel de structură socială, ea fiind explicată ca „*un aranjament distinct al instituțiilor*”²⁴, corelat cu schimbarea socială. În *Dicționarul de sociologie* „instituția denumesc regulile de influențare și control social ale comportamentelor individuale, modelele specifice și stabile de organizare și desfășurare a interacțiunilor dintre indivizi și grupe sociale orientate spre satisfacerea unor nevoi de bază și interese cu importanță esențială, strategică, pentru menținerea colectivităților sociale”²⁵. Dicționarul respectiv operează și o clasificare a instituțiilor. Astfel ele se deosebesc după: **1.a.** gradul de reglementare formală a normelor de comportament individual și/sau colectiv – obișnuințe, obiceiuri, legi; **1.b.** după modul de punere în aplicare și de sancționare; **2.a.** instituții formale (bazate pe statute și regulamente); **2.b.** instituții informale (cu relații mai relaxate și mai puțin coercitive); **3.a.** instituții primare (atribuite în procesul de socializare – familia); **3.b.** instituții secundare (create de indivizi, de societate). Instituțiile de categoria **2.a.** și **3.b.** interferează cu grupurile și rolurile sociale, reglementate prin principii de organizare. Fiecare instituție socială are un caracter de fenomen social total și reglementează un anumit domeniu al vieții sociale și în acest scop dispune de resurse specifice. Instituțiile distincte au principii regulative distincte (valori, norme, sancțiuni). În cadrul instituțiilor formale și secundare se formează grupuri sociale și se constituie roluri pentru îndeplinirea funcțiilor specifice. Îndeplinirea funcțiilor pentru care au fost constituite depinde de calitatea umană a componentilor, precum și de mijloacele materiale de care dispun. Ansamblul elementelor constitutive (valori, norme, sancțiuni, roluri și grupuri sociale specializate, mijloace materiale și tehnice) formează *organizarea socială a instituțiilor*.

Și în sociologie putem întâlni o multitudine de definiții. Talcot Parsons arată că în general o instituție este o componentă concretă a unei societăți reale, un complex de valori, de norme, de uzanțe împărtășite de un anumit număr de indivizi.

²³ Larousse. *Dicționar de sociologie*, sub red. R. Boudon, București, Editura Univers Enciclopedic, 1993.

²⁴ *Enciclopedia Britanica*, C.D. 1998.

²⁵ *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, 1992 și 1998, coord. Cătălin Zamfir și Lazăr Vlăsceanu.

Termenul, opinează Parsons, aparține limbajului cotidian al acțiunii și științei politice; *în sociologie el a cunoscut o evoluție prolifică și haotică*.

Unii sociologi îi acordă o asemenea importanță încât îl iau drept principiu-reper pentru definirea sociologiei: „*știința societăților este știința instituțiilor*”²⁶.

Emile Durkheim vorbind despre procesul devenirii sociologiei menționa: „În starea actuală a științei, nu știm cu adevărat nici ce sunt principalele instituții sociale ca statul, familia, dreptul de proprietate sau contractul, pedeapsa și responsabilitatea; ignorăm aproape de tot cauzele de care ele depind, funcțiile pe care le îndeplinesc, legile evoluției lor; abia dacă în unele puncte începem să întrezărim oarecari lumini”²⁷. Durkheim asociază conceptul de instituție cu cel de fapt sau fenomen social, cu voința fiecărui individ: „Se poate, într-adevăr, fără a denatura sensul acestei expresii, să numim instituție toate credințele și toate felurile de conduită instituite de către colectivitate; **sociologia poate fi atunci definită drept știința instituțiilor, a nașterii și a funcționării lor**”²⁸. Instituțiile apar, deci, în acest context ca seturi de norme și reguli de comportare, cu rol coercitiv asupra individului. De altfel, Durkheim menționează într-o notă de subsol că deși credințele și practicile sociale pătrund în noi din afară, nu rezultă că le primim în mod pasiv și fără a le face să sufere unele schimbări; asimilând instituțiile colective, le dăm nota noastră personală, le individualizăm. Fiecare dintre noi percepe de o manieră aparte lumea sensibilă și se adaptează diferit la aceasta, fiecare își face în felul său morala, religia sa. „Nu este conformism social care să nu permită o întreagă gamă de nuanțe individuale”²⁹. În 1895 Durkheim scria de altfel că „instituțiile sunt sisteme normative în care prima învățare nu poate iniția dintr-o dată”.

În general, Durkheim și școala sa consideră instituțiile ca moduri de a acționa, a simți și a gândi; ca orice „*fapt social*” au o acțiune constrângătoare asupra individului, venită din exteriorul acestuia, au o existență proprie indiferent de manifestările individuale și care sunt distincte pentru un grup dat, fiind relativ acceptate de toți membrii acestuia. Comportamentele individuale instituționalizate sunt, în această interpretare, sancționate în mod explicit și eficient de către o autoritate special desemnată de colectivitate în acest scop. Și din acest punct de vedere trimeritele se fac frecvent în familie³⁰.

Din anii '60 predomină accepțiunea dată de Parsons în sensul că „toate activitățile determinate de anticipări stabile și reciproce între actori care intră în

²⁶ P. Fauconnet și M. Maus, *Sociologie* în *La Grande Encyclopédie* de H. Lamirault, 1900.

²⁷ Emile Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, București, Editura Științifică, 1974, p. 44.

²⁸ *Ibidem*, p. 53.

²⁹ *Ibidem*, p. 53.

³⁰ Familia și rudenia sunt instituții care, prin reglementările lor implicite sau explicite (formalizate, codificate), influențează și controlează comportamentele sexuale, de procreare, de socializare a copiilor, comportamentele de achiziție, folosire și transmitere a unor bunuri economice, de producție și consum; comportamentele legate de rituri, ceremonii și credințe religioase; în unele contexte specifice familia și rudenia influențează comportamentele și relațiile politice. (cf. *Dicționar de sociologie*).

interacțiune pot fi definite ca instituții”. În 1962 R. Boudon și F. Buricoud scriau că „teoria instituției funcționează în alternativă cu „*teoria luptei de clasă fără să fie antagonice*”, ceea ce stârnește cel puțin nedumerire³¹.

Subliniind meritele lui E. Durkheim în constituirea sociologiei, Valerius M. Ciucă insistă și asupra rolului său în crearea unor instrumente conceptuale, printre care cel de instituție, instituție juridică etc.³². În lucrarea respectivă întâlnim multe trimiteri care vizează contribuția altor specialiști în sociologie juridică la elaborarea și calificarea termenului.

Despre Maurice Hauriou (1856–1929) se menționează că „înnobilează începuturile sociologiei juridice cu teoria unitară asupra **instituțiilor de drept**”, el scriind chiar în 1906 o lucrare intitulată *Instituția și dreptul statelor*, iar în 1925 *Teoria instituției și fundației*. Maurice Hauriou clasifică instituțiile „pe trei paliere, în funcție de perspectiva din care sunt create și apoi analizate: aceea filosofică; aceea sociologică; în fine din perspectiva științei dogmatice-sistematice a dreptului”.

Din punct de vedere *filosofic*, prin instituție se realizează și trebuie cercetate ideile și valorile juridice obiective și, în particular, multiplele idei ale Justiției și Ordinii. Din punct de vedere *sociologic*, în instituții se află ordonarea echilibrului de conduite și forțe și se manifestă interpretarea și convergența conștiințelor individuale puse în serviciul ideilor. „*Acolo, în instituții se produce transformarea statului în stat de drept*”³³. Instituțiile se nasc din mediile sociale și pentru a servi mediile sociale. Tot aici se opun ordinea dreptului social și ordinea dreptului individual, în funcție de opoziția dintre instituție-comuniune (sau instituție-grup) și instituția raport (social) pe de o parte cu alte instituții-lucruri (juridice, comerciale etc.). „În fine, din punct de vedere al științelor dogmatico-sistematice ale dreptului, în instituții se rezolvă problema izvoarelor dreptului pozitiv, a izvoarelor materiale sau primare, la fel de bine ca aceea a izvoarelor formale sau secundare”³⁴.

Maurice Hauriou definește instituția ca fiind „o operă sau o lucrare ce se realizează juridic într-un mediu social; pentru realizarea acestei idei, pe de o parte, o putere se organizează și-și pune la dispoziție instrumentele, pe de altă parte, între membrii grupului social interesat în realizarea ideii au loc manifestări de comuniune conduse de către organele puterii și reglementate prin procedură”³⁵. Este, după părerea noastră, o definiție tipică pentru sociologia juridică, esențială fiind trimiterea la un anumit mediu social.

Definirea instituțiilor și clasificarea lor este utilă sociologului, pentru a descifra mecanismul relațiilor sociale standardizate, scopul și funcțiile diferitelor instituții sociale. Jan Sczepansky stabilește cinci condiții, pe care trebuie să le

³¹ Larousse. *Dicționar de sociologie*, sub red. R. Boudon, București, Editura Univers Enciclopedic, 1993.

³² Valerius M. Ciucă, *Lecții de sociologia dreptului*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 206.

³³ *Ibidem*, p. 210.

³⁴ *Ibidem*, p. 211.

³⁵ *Ibidem*, p. 211.

îndeplinească o instituție pentru a fi eficientă: **a.** o definiție clară a scopului și a domeniului de exercitare a funcțiilor; **b.** o diviziune rațională a muncii și organizarea ei în interiorul instituției; **c.** depersonalizarea funcțiilor și obiectivarea acestora, adică gradul de independență a funcțiilor față de interesele și aspirațiile personale ale funcționarilor respectivei instituții; **d.** încrederea și recunoașterea ce sunt acordate funcționarilor respectivei instituții; **e.** integrarea respectivei instituții în ansamblul instituțional existent. Și în această enumerare se împletesc aspectele sociologice cu cele juridice, poate că nu e posibil altfel, ceea ce face din problemă un teren de cercetări interdisciplinare și în orice caz un subiect predilect al sociologiei juridice.

Există abordări în care termenul de instituție este corelat cu cel de cultură și în general cultura unei colectivități de dimensiuni mari. „Analiza trăsăturilor culturale l-a condus pe Bronislaw Malinowski să-i recunoască complexitatea și ulterior să valorifice noțiunea **de instituție ca element** concret și unitate de bază a culturii”. Instituția se referă la „un grup de indivizi, uniți prin una sau mai multe sarcini comune, legați de o parte determinată a unui anume mediu, manipulând împreună un aparat tehnic și supunându-se unui corpus de reguli”. Avem aici sensul antropologic al culturii, iar pentru instituție sau instituțional, o entitate recunoscută de societate, structurată ca urmare a sintezei unei experiențe seculare. Însăși cultura este definită prin raportare la instituție/instituțional: „cultura este deci studiată pe baza structurii sociale concepute ca înlanțuire de indivizi ce întrețin relații definite sau codificate din punct de vedere instituțional”. În cadrul fiecărei culturi, se arată în continuare, „găsim instituții diferite cu ajutorul cărora își apără interesele vitale, coduri de legi și morale diferite care îi recompensează virtuțile și pedepsesc greșelile”. Instituțiile se diferențiază prin funcția lor adică prin locul pe care-l ocupă în ansamblul culturii, al societății³⁶.

Într-un manual de sociologie, apărut în Statele Unite, autorul mergând pe linia legăturii instituțiilor cu structurile sociale (grupuri, organizații, statute) opinează: „Aceste elemente ale structurii sociale, la rândul lor ajută la edificarea instituțiilor sociale”. Pentru a produce în plan cultural „societățile dezvoltă forme structurale și culturale stabile pentru a se ocupa de aceste probleme. Acestea se numesc **instituții sociale**”. În această accepțiune ne apropiem foarte mult de sensul juridic al termenului. Autorul merge însă mai departe dând o explicație sociologică: „instituțiile sociale sunt caracterizate printr-un mănunchi de valori, norme, statute, prescripții de roluri, grupuri sociale și organizații care au legătură cu o arie specifică de activități umane”. Se trece și la nominalizarea instituțiilor: prima pe care o identifică este **economia**, cu funcții de producere de bunuri și servicii. Ea diferă de la o societate la alta și fiecare societate are norme, reguli, statute, grupuri specifice care concretizează această instituție. Nevoia unei societăți, de a asigura membrilor săi un set fundamental de deprinderi cognitive și intelectuale, care le va

³⁶ Bernard Valade, *Cultura, în Tratat de sociologie*, sub red. Raymond Boudon, București, Editura Humanitas, 1997, p. 533.

da posibilitatea să funcționeze în societate, este rezolvată prin instituția **educației**. „Majoritatea societăților au cinci instituții importante: **economia, educația, familia** (însărcinată cu responsabilitatea de a îngriji copii și de a transmite moștenirea culturală a societății prin socializare), **instituția politică** (răspunzătoare de organizarea și repartizarea puterii printre membrii săi) **religia** (care asigură coeziunea socială prin interesul său pentru „valori absolute)”. Instituțiile fiind alcătuite din elemente culturale și structurale legate între ele, au tendința de a rezista schimbării; instituția educației de pildă suportă greu și pe termen lung schimbările și le refuză pe cele care sunt prea abrupte și îndepărtate de tradițiile ei. Fiind interdependente, schimbările dintr-o instituție prezintă tendința de extindere și asupra sau în cadrul celorlalte, ducând în final la schimbări de sistem. Instituțiile oferă societății posibilitatea de a rezolva eventualele disfuncționalități care apar pe parcurs, îndeplinindu-și în felul acesta **funcțiile reglatoare** din societate. În același timp instituțiile prezintă o tendință de relativă independență în raport cu societatea globală și celelalte instituții. Este posibil ca în anumite situații unele instituții să fie monopolizate pentru a servi numai interesele unui grup restrâns de membri ai societății; în asemenea situații instituțiile creează probleme sociale în loc să contribuie la rezolvarea lor³⁷.

În *Istoria sociologiei românești* trimiterile la termenul de instituție sunt frecvente dar fără o explicitare clară, el fiind considerat ca bine cunoscut și cu sensuri unanim acceptate. Problema este abordată mai ales din perspectiva particularităților naționale ale țării noastre, unde, datorită condițiilor istorice, există o serioasă rămânere în urmă în ceea ce privește constituirea instituțiilor specifice societății moderne; de regulă, intră însă în discuție problema instituțiilor statale, ceea ce ne aproprie mai mult de o accepțiune juridică. De altfel o diferențiere între social/societal și juridic nu se face decât sporadic, preocuparea de bază a sociologilor, mai ales din a doua jumătate a secolului XIX și prima jumătate a secolului XX, fiind evoluția și modernizarea societății românești, dezvoltarea ei în sensul civilizației industriale, dezvoltarea claselor de mijloc și a elitelor naționale. Ceea ce subliniază aproape toți cei care abordează această problemă este faptul că **instituțiile se constituie printr-un proces istoric de durată, ca expresie a intereselor comune ale diferitelor categorii sociale**.

„Sub ochii noștri – subliniază Petre Andrei – se petrece acest proces de prefaceri, de producere a unor instituții noi, care corespund unor tendințe sau dorințe impuse de relațiile dintre indivizi sau dintre grupe sociale și care dobândesc o existență autonomă, precum și putere de constrângere asupra noastră, cu atât mai mult deci asupra celor ce vor veni după noi”, insistând asupra necesității instituțiilor ce trebuie să rezolve conflictele sociale, în special cele de muncă, între patroni și muncitori și în acest sens menționează contractul colectiv de muncă. Aceleași trebuințe „au impus realizarea instituțiilor speciale de judecată: tribunalele muncii, care reprezintă interesele societății de a evita conflictele. Iată cum elemente

³⁷ Norman Goodman, *Introducere în sociologie*, București, Editura Lider, 1999, p. 72–73.

spirituale, relațiuni dintre grupe sociale produc instituții obiective cu putere constrângătoare față de indivizi și chiar exterioare conștiinței lor³⁸.

Am urmărit într-o foarte interesantă lucrare, aproape un tratat de istorie a sociologiei românești, utilizarea acestui termen³⁹ și vom proceda la o scurtă inventariere ce va confirma afirmația noastră de mai sus: referitor la preocupările lui George Bariț, Simion Bărnuțiu, Ion Rațiu, Al. Papiu Ilarian și alții, se arată că dintre temele cele mai frecvent abordate sunt cele „referitoare la democrația și instituțiile sociale moderne” (p. 145). În viziunea lui Bariț „statul omenos” este „principala instituție democratică ce favorizează constituirea culturii” (p. 147). „Scraba pune în evidență rolul important jucat de instituțiile sociale. Conservarea individului și a societății, perfecționarea lor sunt posibile numai prin intermediul instituțiilor” (p. 207). Cu toate că textul de mai sus este corect, nu se spune ce se înțelege prin instituție socială. Ceea ce urmează, ne dă însă dreptul să presupunem, la Scraba, o accepțiune sociologică a termenului. „În măsura în care ceva este organizat, el trebuie conservat și apare rolul instituțiilor limbajului...”. Conservarea se efectuează în principal prin instituții, ele constituind baza desfășurării activității sociale, „Societatea nu dispune decât de un singur mijloc conservativ: a concretiza în instituții tot ceea ce i s-a părut bun”. Precizând funcțiile instituțiilor Scraba arată că acestea sunt numeroase: „călăuzesc pe cei ale căror aptitudini nu sunt suficiente, le dau încredere și le ușurează activitatea ce le-o impun; concretizează și deschid câmpul unei noi specializări creând sferele de influență socială; înlătură eforturile inutile, dau putere muncii și micșorează povara prin obișnuință; întăresc voința și micșorează slăbiciunea spiritului, amintindu-ne mereu cum trebuie să ne purtăm în anumite împrejurări; obligă pe indivizi să se ajute între dânșii și-i silește în acest chip să se ridice încetul cu încetul către moralitate; servesc pentru protecția celor slabi; au făcut pe om să iasă din sălbăticie și să creeze civilizație. **În consecință, instituțiile convertesc normele sociale și constrângerea exercitată de către ele în convingeri intime și în impulsuri ale datoriei.** Dacă orice opoziție, între individual și social, din punct de vedere al tendințelor, există, ele (instituțiile) micșorează întrucâtva această opoziție, transformând-o într-o opoziție mai puțin gravă, aceea a individualului și socialului din punct de vedere al activității ... Caracterul constructiv, conservator al instituțiilor sociale nu constituie totuși o piedică pentru viața conștientă, ele formând tocmai cadrul absolut necesar și stimulator în care poate fi dusă o asemenea viață și una din condițiile formative ale conștiinței sociale: a afirma o conștiință socială înseamnă a admite implicit o viață socială conștientă”(p. 208). În acest pasaj, poate cam lung, sensul sociologic al conceptului de instituție ni se pare bine conturat.

Nicolae Manolescu și Sergiu Porsena, preocupați de inovația socială, apreciază: „Pentru promovarea inovației, societatea își creează așa-zisele «organe sociale», de fapt instituțiile, în raport de care promotorii sociali, sunt numai

³⁸ Petre Andrei, *Sociologie generală*, București, Editura Academiei Române, 1970, p. 376.

³⁹ *Istoria Sociologiei Românești*, coordonator Ștefan Costea, București, Editura Fundației „România de mâine”, 1999.

mijloace, în raport cu indivizii, ele funcționează ca scopuri pentru ca, în raport cu societatea și adaptarea sa la mediu, organele sociale să fie, la rândul lor, *mijloace*” (p. 215). Nicolae Petrescu, preocupat de sociologia comparată sesizează și deosebirea graduală dintre instituții (p. 278). Prin translația diferențelor, raporturile dintre condițiile specifice ale vieții unui grup și funcția socială ce o îndeplinește un fenomen de viață al grupului devine transparentă, „*rațiunea fundamentală care stă îndărătul instituției*”, obiceiul apare imediat perceptibil, dezvăluind sensul echivalent (p. 281). Și aici sensul sociologic al conceptului ni se pare concludent.

La Eugeniu Speranția accepțiunea juridică a termenului predomină. El împarte normele juridice în cardinale și adventive. Normele cardinale (primare) garantează existența vieții sociale; normele adventive, derivate, auxiliare, sunt destinate să asigure existența și aplicarea celor cardinale; normele ce reglementează organizarea puterii executive, a forței publice, constituirea organelor judecătorești, legislative, executive etc. „Statul e, deci, constituit din totalitatea instituțiilor ce-și datoresc existența normelor adventive” (p. 289).

Dimitrie Gusti clasifică unitățile sociale în **comunități, instituții și grupări**. Instituțiile sunt „unități de stări și funcțiuni cu viață autonomă, independentă de cea a indivizilor”. Intrarea indivizilor în instituții este facultativă, dar odată intrați, ei sunt constrânși să se supună normelor acestora” (p. 292). Și în acest context instituția este mai apropiată de accepțiunea juridică (D. Gusti a fost și jurist și unul din fondatorii sociologiei juridice în țara noastră), de organizație cu statute, reguli, norme formale.

Sociologia românească contemporană cuprinde multe trimiteri și lucrări dedicate special acestei probleme.

O tratare globală a instituțiilor ca elemente ale structurii sociale întâlnim la Virgiliu Constantinescu, care operează o **corelare a instituțiilor cu rolul social**; „o structură mai complexă de roluri organizate în jurul unei activități fundamentale sau al unei nevoi sociale poate fi transformată într-o instituție” și „un ansamblu de instituții constituie sistemul social, în cadrul căruia instituțiile pot fi considerate ca subsisteme. Conceptul de „sistem social” e utilizat pentru a descrie complexul constituit de ansamblul instituțiilor și al actelor sociale care au loc în cadrul societății”. Instituțiile sunt apreciate ca elemente fundamentale ale societății. „Ele pot deferi ca număr și ca grad de specializare, de la o societate la alta, atingând în cazul civilizațiilor industriale moderne o foarte înaltă specializare pe probleme bine circumscrise în viața socială și având în structura lor subsisteme proprii”⁴⁰. Legătura dintre indivizi și instituții generează comunitățile umane. Autorii citați operează următoarele grupări mari de instituții: **1. instituții politice**, care au ca obiect exercitarea puterii și utilizarea legitimă a forței. Într-o astfel de perspectivă instituțiile

⁴⁰ Virgiliu Constantinescu, Paula Stoleru, Pompiliu Grigorescu, *Sociologie*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1994, p. 58. Cu toate că acestui manual i se pot aduce sugestii de îmbunătățire, meritul său constă în faptul că a fost primul manual de sociologie apărut după 1989, ceea ce probează și o doză de curaj din partea autorilor.

juridice sunt practic absorbite în sistemul instituțiilor politice; **2. instituții economice**, care au ca obiect producția și distribuția serviciilor; **3. instituții cultural-educative**, în cadrul cărora sunt cuprinse toate acele modalități de organizare și îndrumare a activităților ce privesc domeniul artei, învățământului, științei etc.; **4. instituții familiale**, care se ocupă de problemele vieții de familie, ale educării și formării descendenților, sprijinirea și apărarea lor. Aici există două planuri de abordare: familia ca instituție și instituțiile ce se ocupă de problemele familiale.

Autorii opinează, în continuare, că instituțiile vizează în mod obișnuit o problemă specifică a existenței sociale, deși activitatea lor nu se limitează în mod mecanic la problema principală care le-a generat apariția. Fiecare grup de instituții este angrenat, în cele mai diverse moduri, în acțiuni care se repercutează asupra vieții comunităților, raportându-se unele la altele și chiar completându-se reciproc atunci când organizarea socială este suficient de evoluată. Astfel instituțiile economice nu produc numai bunuri și servicii, ci trebuie să aibă și o organizare internă, prin intermediul căreia pot controla practicarea activității legitime și relațiile cu mediul social. Toate acestea au permis ca sociologia să considere instituțiile de diferite genuri: familia, școala, fabrica, teatrul, tribunalul etc., ca aparținând unei structuri concrete, spre deosebire de structurile analitice prin care se înțelege ansamblul modalităților în care o societate realizează producția și distribuția bunurilor, controlul utilizării forței și alte nevoi fundamentale ale ei.

O corelație între instituții și roluri operează Maria Voinea, subliniind că analiza sociologică urmărește modul în care indivizii își îndeplinesc rolurile sociale. „Membrii instituției au, potrivit unor ierarhii riguroase (cel puțin în cadrul instituțiilor formale), roluri, sarcini precise de satisfăcut. Aceste roluri sunt înscrise în coduri de comportament: constituții, legi juridice, coduri civile, convenții, coduri profesionale, regulamente etc.”⁴¹. Structura și funcționarea instituțiilor asigură coeziunea și funcționarea societății. Corelarea funcționării instituțiilor formale cu a celor informale realizează un ansamblu care asigură satisfacerea trebuințelor membrilor societății, reglementează conduita lor, diferențierea relațiilor. Corespunzător instituțiilor și rolurilor există și un sistem de sancțiuni, aplicat în cazul abaterii de la codurile și prescripțiile de rol care asigură echilibrul social, satisfacerea dezideratelor societății și, pe această cale, ordinea socială, autoreglarea și conservarea socială.

Maria Voinea încearcă și o grupare a definițiilor date conceptului de instituție, oprindu-se la patru grupe: **1.** cele care definesc instituția drept grupul de oameni care exercită funcții publice, reunește persoane chemate să rezolve probleme importante pentru întreaga colectivitate; **2.** accepțiunea după care instituțiile sunt forme organizatorice ale unui ansamblu de acțiuni exercitate de către unii membrii ai grupului în numele întregului grup; **3.** sensul prin care instituția desemnează ansamblul de instalații tehnice și mijloace de acțiune, care permit unor membrii ai grupului să exercite funcții publice, având drept scop

⁴¹ Maria Voinea, *Sociologie generală și juridică*, București, Editura Holding Reporter, 1997, p. 74.

satisfacerea nevoilor și reglementarea acțiunilor grupului; **4.** cele care asociază semnificația termenului de instituție cu rolurile unor membri ai grupului⁴². După cum rezultă, aici avem mai mult o definiție din perspectivă juridică decât sociologică; lipsește sensul sociologic de constituire în entități de sine stătătoare a unor tradiții, obiceiuri, norme. Definiția dată însă este demnă de toată atenția. „Din punct de vedere sociologic, **instituția socială** este un ansamblu de relații sociale organizate pe baza unor valori comune și în care se utilizează anumite procedee în vederea satisfacerii unor nevoi fundamentale ale unei colectivități sociale. Relațiile sociale, în care intră oamenii pentru a-și satisface anumite trebuințe, se fixează în obiceiuri standardizate și sunt instituționalizate”⁴³.

O tratare mai aparte găsim în lucrările publicate de Nicolae Grosu. În primul rând, spre deosebire de alți sociologi, definește foarte precis ceea ce înțelege prin procesul de **instituționalizare**. Tradițiile, moravurile și metodele de comportament care satisfac necesitățile fundamentale ale oamenilor se integrează în entități de sine stătătoare, devenind **instituții sociale**. Tradițiile, moravurile și modelele comportamentale care satisfac necesitățile de supraviețuire personală și de reproducere, de socializare și întreținere a copiilor au devenit **instituția familiei**; cele de existență morală și solidaritate socială au devenit **instituția religiei**; cele legate de asigurarea continuității sociale și transmiterea moștenirii culturale din generație în generație au devenit **instituția educației**; cele de producere și distribuire a bunurilor materiale au devenit **instituția muncii**; cele de apărare a vieții, a avutului individului și a națiunii au devenit **instituția guvernării**; moravurile și comportamentele legate de exercitarea și lupta pentru exercitarea puterii au devenit instituții **politice**. Moravurile esențiale pentru viața și supraviețuirea colectivităților au devenit **legi**. Între lege și moravuri (morală) trebuie să existe o sincronizare perfectă; în caz contrar se poate ajunge la o situație conflictuală – atunci când legea statuează ceea ce morala nu și-a însușit sau când legiferarea nu ține pasul cu schimbările înregistrate de moravuri și morală⁴⁴. În reluarea problemelor în *Tratat de sociologie*⁴⁵ autorul nominalizează, în plus, ca instituții, „medicina” și „apărarea”. Avem rezerve față de prezența acestor două elemente, în enumerarea de mai sus, mai ales în ceea ce privește armata și modul în care este tratată problematica armatei române, deși unele aspecte sunt corect surprinse „din interior”.

Problema instituțiilor aparține în același timp și științelor din perimetrul psihologiei. O încercare valoroasă de tratare din acest punct de vedere întâlnim la Mihaela Vlăsceanu⁴⁶, care întreprinde o abordare psihologică și o corelare a

⁴² Maria Voinea, *Sociologia dreptului*, București, Editura Actami, 1994 și în *Sociologia generală și juridică*, p. 54.

⁴³ *Ibidem*, p. 74.

⁴⁴ Nicolae Grosu, *Esențele sociologiei*, București, Editura Militară, 1997, p. 94 și urm.

⁴⁵ Nicolae Grosu, *Tratat de Sociologie*, București, Editura Expert, 1999, p. 150–168.

⁴⁶ Mihaela Vlăsceanu, *Instituții și organizații*, în vol. *Psihologie socială*, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 267 și urm.

conceptului de instituție cu cel de organizație. De altfel trebuie menționat că adeseori cele două concepte se confundă. „Instituțiile” – scrie autoarea – sunt constructe ale oamenilor, asimilate în procesul de socializare, modelate de „procesele istorice evolutive, fiind pe cât de exterioare persoanelor individuale, pe atât de prezente în interioritatea operațiilor lor mentale, prin care se determină un anumit curs al acțiunii sau conduitei”. Considerând instituțiile și organizațiile ca fundamentale pentru existența socială, autoarea subliniază marea diversitate a instituțiilor, rezultat al multiplicării nevoilor și funcțiilor sociale. Organizațiile sunt definite ca „structuri de interacțiuni ale oamenilor integrați într-un grup ale cărui activități sunt centrate pe realizarea unor obiective comune specializate”. Relația dintre instituții și organizații constă în faptul că în instituții se formează cadrul normativ al interacțiunilor, iar organizațiile sunt principalii actori colectivi care modelează strategii și promovează acțiuni și interacțiuni în contextul instituțional dat.

Uneori termenul de instituție se folosește în anumite contexte, în care este greu de sesizat sensul real ce-i este dat. Astfel „structurile de dominare” (de putere) nu sunt „inerente” instituțiilor sociale. Același autor precizează că trebuie să facem distincție între „principiile structurale” (proprietăți structurale profund ancorate, angajate în reproducerea totalităților societale) și „instituții” (practici cu cea mai mare extensie spațio-temporală în aceste totalități societale). În consens cu autorii citați până acum, precizează însă că „instituțiile sunt trăsăturile cele mai persistente ale vieții sociale; proprietățile structurale sunt trăsăturile instituționalizate ale sistemelor sociale care le dau soliditate în timp și spațiu”. Individul, ca simplu actor, reproduce, în desfășurarea activității sale cotidiene, ansamblul instituțiilor societății din care face parte⁴⁷.

4. CONCLUZII

Instituțiile au caracter material și social, prin introducerea în viața socială a bunurilor materiale, a simbolurilor și modelelor de conduită permanentă, informale, constituie de-a lungul istoriei sau formale, înscrise în acte legislative.

În cadrul sistemului social global, instituțiile au un rol esențial nu numai în asigurarea funcționalității lui, ci și în **autoreglarea socială**. Prin acțiunile instituționalizate se realizează, pe plan societal, coordonarea activității diferitelor subsisteme și componente ale sistemului social global, iar pe plan individual, prin corectarea comportamentelor ce tind să devină deviante, se creează condiții pentru afirmarea devianțelor pozitive și stoparea celor negative, pentru realizarea și respectarea ordinii sociale; instituțiile, fiecare în felul său, realizează controlul social asupra indivizilor și grupurilor sociale.

Orice instituție are o **funcționalitate** specifică în sistem, ea realizează satisfacerea reglementată, eficientă și certă a necesităților, pe baza unui ansamblu de

⁴⁷ Ion Ionescu, *Sociologii constructiviste*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 48–50.

relații sociale consemnate în statute și roluri, a unor valori comune – aprecieri, opțiuni, aspirații, a unor procedee comune, instrumente și comportamente prestabilite. Prin funcțiile sale specifice, orice instituție devine socialmente cunoscută și recunoscută ca necesară și astfel intră în relații funcționale cu alte instituții.

Nu orice fenomen social se instituționalizează: există **fenomene sociale instituționalizate și neinstituționalizate**.

Instituțiile sociale constituie structuri stabile de modele culturale și relații sociale, pentru realizarea sarcinilor sociale fundamentale, sau forme de organizare ce îndeplinesc funcții fundamentale în societate. Prin instituționalizare se ajunge la coduri comportamentale cuprinse în constituții, legi juridice, coduri civile, convenții, coduri profesionale, regulamente etc. Codurile de comportament asigură dezvoltarea spiritului comunitar, deci consolidarea comunităților umane, ai căror membrii vor fi mai condiționați să răspundă „*necesităților*” prin intermediul „*relațiilor sociale*” statornicite pe baza valorii și cu ajutorul „*procedeeleor*” prestabilite.

Specificitatea instituțiilor se manifestă prin: **simboluri culturale** – drapel național, crucifixul, verigheta – care mențin trează conștiința apartenenței la instituție; **coduri de comportament** cu rol de ghidare a vieții individului – legământul căsătoriei, jurământul militar, jurământul medical; **ideologie** – sisteme de idei ce acționează sistemul de norme, asigură loialitatea față de o anumită instituție.

Instituțiile manifestă tendința de a-și păstra autonomia și a-și domina instituțiile partenere (vezi relațiile dintre președinție și guvern, dintre cameră și senat, dintre parlament și guvern). Instituțiile complementare au relații de interdependență și acționează **congruent** asupra individului. Instituționalizarea accentuează delimitarea statusurilor și rolurilor. Profesioniștii din conducerea instituțiilor sunt dispuși în mod ierarhic, constituie o birocrație⁴⁸.

Revenim asupra ideii că sub denumirea de instituție sunt cuprinse fenomene sociale de o mare diversitate, cele statale, cele juridice, cele cutumiare. Problema instituțiilor, ca terminologie și ca analiză a rolului și funcțiilor sociale pe care le îndeplinesc, este o problemă deschisă, susceptibilă de a fi studiată de echipe interdisciplinare în care abordarea sociologică sau juridică trebuie să se îngemăneze cu o bună calificare filologică.

⁴⁸ Nicolae Grosu, *Sociologie esențială*, București, Editura Militară, 1996, p. 75–79.

FACTORI SOCIO-ECONOMICI ÎN GENERAREA
COMPORTAMENTULUI DE CONSUM*

SIMONA RAȘEEV

În anii imediat următori sfârșitului celui de al doilea Război mondial, după o perioadă de refacere a economiei distruse de conflagrație, economia s-a înscris pe o traiectorie ce a parcurs drumul (uneori lent, alteori mai accelerat) de la era industrializării spre cea a informației și comunicării. Câteva dintre elementele care au favorizat această trecere, sau mai exact, această transformare radicală, se poate spune că au fost progresele în tehnologie, precum și o mai largă deschidere (în special în ultimele decenii) la nivel internațional, în domenii ca investiții, comerț etc. Se poate vorbi și despre o revoluție în telecomunicații care, mai presus de faptul că ne creează facilități în comunicare, ne permite un acces infinit mai mare la informație și face posibilă în mod real o largă deschidere spre lume. În mod particular, comunicațiile la scară mondială facilitează schimburile (comerțul) la scară mondială, ceea ce generează un puternic impact la nivel economic.

Această tranziție spre o eră a informației și comunicațiilor are, pe lângă efectele sale extrem de profunde asupra economiei țărilor dezvoltate sau în curs de dezvoltare, și o serie de efecte nu mai puțin profunde și/sau extrem de importante asupra oamenilor. În mod deosebit, în epoci de tranziție, ei trebuie să facă față unor schimbări (nu de puține ori dramatice) și provocărilor unui viitor mai curând nesigur și ostil, atât în calitatea lor de producători de bunuri cât și în aceea de consumatori, de cumpărători.

Pentru a înțelege mai bine, mai profund, mecanismele și amploarea schimbărilor care caracterizează epoca ai cărei martori suntem, este util, credem, să amintim doar câteva etape importante din istorie, și aceasta mai ales pentru a putea să avem o perspectivă, dacă se poate mai exactă, mai clară, asupra viitorului. Dacă ne gândim doar la secolul al XVII-lea, se poate spune că atunci s-a petrecut o reală cotitură în evoluția istoriei. Pe lângă progresele din agricultură și industrie, înregistrate în acea epocă, se remarcă cea mai importantă descoperire a epocii și anume motorul bazat pe forța aburului (1765). Aceste progrese și descoperiri au făcut posibilă Revoluția Industrială în care capitalul devine echivalentul puterii, iar

* Comentarii pe marginea lucrării lui Shirley Roberts, *Harness the Future*, John Wiley & Sons, 1998.

produse precum cărbunile sau oțelul sunt considerate fundamentale pentru progresul economic.

Urmează apoi progrese semnificative în domeniul comunicațiilor: în 1844 se realizează transmiterea primului mesaj telegrafic în SUA, iar în 1876 Bell inventează telefonul. Radio-ul este inventat în 1901, Henry Ford introduce în 1908 linia de asamblare, iar în anii '50 televiziunea face posibil accesul unor mase tot mai largi la informație (și divertisment deopotrivă). Tot acum începe să pătrundă și să cunoască o rapidă răspândire publicitatea prin mass-media, ceea ce modifică substanțial comportamentul de consum al oamenilor. Ne aflăm în ceea ce se numește era producției de masă în care, cel puțin în ceea ce privește SUA și țările din Vestul Europei puternic dezvoltate, societatea începe să devină, mai ales din punctul de vedere al consumului, tot mai omogenă, cu venituri și stiluri de viață asemănătoare. Pe de altă parte, publicitatea tot mai penetrantă începe să inducă necesitatea unor bunuri care se adresează acestui foarte mare grup de consumatori, din ce în ce mai fideli anumitor categorii de produse și servicii.

Bazându-se pe buna cunoaștere a mecanismelor economiei și marketingului, producătorii aveau pârghiile necesare pentru a dicta nu numai ce mărfuri să cumpere consumatorii, dar chiar și de unde, când și cum. În consecință, producătorii, transformați în foarte multe cazuri în mari întreprinderi – sau transnaționale, au început să devină mai puțin dinamici și ca urmare mai puțin flexibili și eficienți. Apar acum, adică la începutul anilor '80, semnele unei schimbări care înseamnă și sfârșitul a ceea ce economiștii numesc „era de masă”. Aceasta coincide cu trecerea spre o eră a informației și comunicațiilor, iar pe la mijlocul anilor '80 comercianții (și nu producătorii) încep să utilizeze facilitățile apărute în comunicare pentru a-și exercita controlul asupra pieței. Se poate spune că această tendință a apărut atunci când mari „lanțuri” de magazine au început să-și organizeze propriile lor rețele de culegere și prelucrare a informațiilor privind piața, ceea ce coincide (spun economiștii) cu sfârșitul dictatului pe care-l impuseseră producătorii și cucerirea unor poziții de putere pentru cei care se ocupă de desfacerea produselor.

Este un lucru știut de toată lumea că astăzi cunoașterea înseamnă putere, iar tehnologia și tendințele de globalizare a pieței reprezintă „motorul noii economii”. Lumea va continua să se schimbe într-un ritm accelerat în secolul care a început, și se poate aprecia că parcurgem deja primele etape ale tranziției spre o eră a informației și comunicării. Se pot anticipa mult mai numeroase, mai profunde și mai spectaculoase schimbări în următorii 20 de ani, precum și o creștere a interdependențelor la nivelul pieței mondiale. Vor avea loc – cu siguranță – progrese în domeniul microprocesoarelor și fibrelor optice. Specialiștii apreciază că în jurul anului 2010 vor avea loc transformări radicale în comunicare, prin extinderea tehnologiilor interactive. Sistemele monetare vor suferi și ele schimbări, prin extinderea sistemului de plată cu ajutorul cărților de plată și al celor de credit, renunțându-se treptat la plățile „cash”; microprocesoarele și tehnologia digitală se vor extinde enorm și într-un ritm extrem de rapid.

În anii ce vin, informația va ajunge nemijlocit, direct, la consumator, tocmai datorită dezvoltării și extinderii rețelelor de comunicare; spre deosebire de „era consumului de masă”, acum consumatorul va fi în măsură să afle de unde poate achiziționa la cel mai mic preț produsele și serviciile care satisfac cerințele sale foarte particulare, foarte individuale, de consum. Tot el, consumatorul, dacă are acces la Internet, poate obține informații privitoare la calitatea unor produse și servicii, înainte de a le achiziționa. Consumatorul viitorului va fi acela care-și va exprima exigențele și va impune termenii oricărei tranzacții.

*

Numeroase lucrări, apărute în ultimii ani și care au cunoscut o mare răspândire și apreciere, încearcă să contureze liniile dezvoltării în secolul XXI, tendințele ce vor guverna la nivel planetar mecanismele puterii, evoluția demografică, problemele legate de mediu, globalizarea etc. Autori ca Alvin Toffler, John Naisbitt, Peter Drucker, Lester Thurow, Francis Fukuyama, Paul Kennedy sunt doar câțiva dintre cei care s-au aplecat asupra acestor probleme majore. În mai toate lucrările lor, creșterea economică, evoluția pieței, consumul, tendințele comportamentelor de consum etc. sunt tratate din această perspectivă, anume aceea a încercării de a contura tendințele ce vor guverna, în anii viitori, dezvoltarea statelor lumii.

Una dintre cele mai recente lucrări, care se înscriu în seria celor prezentate mai înainte, aparține unei autoare canadiene¹. În încercarea sa de a găsi o modalitate de anticipare a viitoarelor modele și comportamente de consum, autoarea (care și-a început cariera în 1974 la firma Colgate – Palmolive) imaginează un model pe care îl numește **econografic** și pe care îl definește ca fiind „un model predictiv care le poate fi util oamenilor de afaceri în anticiparea cererii viitorului consumator”².

Modelul econografic propus, pe care-l vom prezenta în cele ce urmează, oferă în opinia autoarei o imagine completă a factorilor-cheie, care influențează comportamentul de consum. Acești factori, cu efect semnificativ asupra consumatorului, sunt: economia; tehnologia; globalizarea; politicile guvernamentale; mediul înconjurător; demografia; psihicul consumatorului; starea de sănătate; comerțul (cu amănuntul).

De ce sunt acești nouă factori atât de importanți pentru înțelegerea comportamentului de consum:

1. Economia influențează posibilitatea oamenilor de a cheltui, disponibilitatea lor de a face cumpărături, alegerea dintre a închiria sau a cumpăra, de a cheltui sau a economisi bani. De asemenea, se poate spune că educația este în strânsă legătură cu economia (din punctul de vedere al comportamentului de consum).

2. Tehnologia determină modul în care consumatorii se pot orienta asupra opțiunilor lor în calitate de cumpărători. Progresele în tehnologie vor influența în viitor în foarte mare măsură ce, unde, când și cum vor cheltui oamenii.

¹ Shirley Roberts, *Harness the Future*. John Wiley & Sons, 1998.

² *Ibidem*, p.15

3. *Globalizarea* deschide oferta spre produse „internaționale” și sporește gradul de cunoaștere cu privire la diferite culturi.

4. *Politicile guvernamentale* afectează consumatorii în multe privințe, dar în special în ceea ce privește „portofelul” sau „buzunarul”. Posibilitatea de a cheltui este într-o extrem de mare măsură influențată de taxele pe care le plătește fiecare, pe de o parte, și de avantajele și serviciile de care beneficiază prin politicile guvernamentale, pe de altă parte.

5. *Mediul înconjurător* este de asemenea important în ceea ce privește comportamentul de consum. Avertizarea cu privire la unele consecințe privitoare la mediu poate influența opțiunile cumpărătorului, de exemplu în sensul evitării unor produse sau, dimpotrivă, a alegerii altora care să nu vină în contradicție cu respectarea unor norme privind mediul înconjurător.

6. *Demografia* este un factor major care influențează necesitățile, gusturile, preferințele și aspirațiile consumatorului. Comportamentul orientat spre consum (spre cheltuirea unor sume de bani) ca și comportamentul orientat spre economisire depind, în mare măsură, de nivelul de viață al oamenilor și de structura și dimensiunile familiei.

7. *Psihologia consumatorului* se referă la caracterul conștient sau mai puțin conștient al deciziilor, în ceea ce privește cumpărarea de bunuri. Acest factor este determinat de influențe de ordin fiziologic, psihologic, social și cultural precum și de trăsăturile de personalitate ale unui individ. Se apreciază că în anii '90 schimbările fundamentale care s-au petrecut în sistemul de valori, în atitudinile, stilurile de viață și comportamentul de consum al oamenilor au avut un impact enorm asupra companiilor producătoare de bunuri și servicii.

8. *Starea de sănătate* (deopotrivă la nivel fizic și psihologic) a consumatorului determină, în mare măsură, natura produselor și serviciilor cumpărate. Când consumatorul (și familia sa) este sănătos, bunurile și serviciile pe care acesta și le procură sunt în mare măsură diferite de acelea de care are nevoie atunci când este bolnav (sau tarat). Un alt factor de motivație, în opțiunea pentru anumite produse și servicii, îl constituie atitudinile față de un mod de viață sănătos.

9. *Comerțul* (cu amănuntul) poate constitui, în mare măsură, un factor de motivație extrem de important, care să-i inducă efectiv consumatorului dorința de a cumpăra, influențându-l, de asemenea, în ceea ce și cât să cumpere.

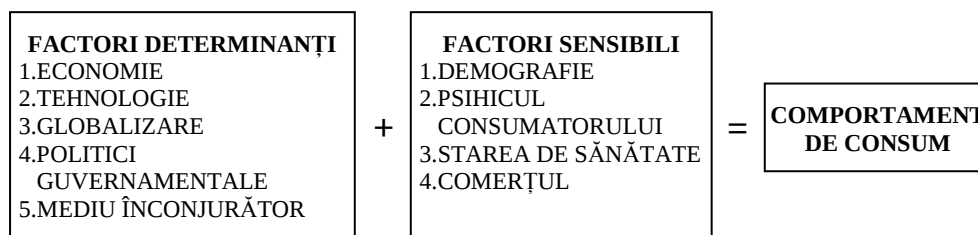
Acești nouă factori ne oferă o imagine la nivel macro asupra influențelor care se manifestă asupra comportamentului de consum, în timp ce publicitatea, reclama și programele de marketing determină acest comportament la nivel micro. De exemplu, „o analiză a acestor nouă factori fundamentali ne va spune dacă vânzările de automobile vor crește în viitor și ce categorii de automobile se vor vinde mai mult. Un factor ce ține de nivelul micro, de piață, cum ar fi publicitatea (reclama) va putea influența un cumpărător al unui automobil de lux, în sensul de a-l determina să aleagă între un Cadillac sau un Mercedes-Benz”³.

³ *Ibidem*, p.18.

Modelul propus și interacțiunea dintre cei nouă factori principali, care determină comportamentul de consum, trebuie considerat ca o încercare de a oferi o mai bună înțelegere a mecanismelor acestui comportament.

Cinci dintre cei nouă factori cheie acționează ca indicatori principali. Astfel, lumea înconjurătoare aflată într-o permanentă schimbare – economia, tehnologia, globalizarea, politicile guvernamentale și mediul înconjurător – vor afecta sau chiar vor determina activitatea de consum. Acești factori externi interacționează în influența pe care o exercită asupra consumatorilor, dar și în modul în care au impact asupra mediului de afaceri. Urmărind (monitorizând) tendințele pe care evoluează acești cinci factori principali, se pot prefigura schimbările viitoare în comportamentul de consum al cumpărătorului. Studiul tendințelor înregistrate de acești factori este util în predicția și evaluarea schimbărilor, înainte chiar ca acestea să aibă loc și pentru o perioadă mai mare decât o pot face analizele bazate pe ceilalți patru factori.

Demografia, psihicul consumatorului, starea de sănătate și activitatea de comerț acționează ca indicatori în modelul econografic și sunt în mod semnificativ influențați de indicatorii (factorii) de bază. De exemplu „psihicul consumatorului este foarte sensibil la schimbările din economie. Din această cauză m-am gândit să numesc acești factori «factori sensibili»”⁴. Ei exercită totuși propria lor influență asupra consumatorilor.

Pentru a ilustra modul în care se pot face predicții cu privire la evoluția comportamentului de consum pornind de la modelul „econografic”, autoarea ia ca exemplu industria alimentară. Analiza pornește de la factorul economic și relevă faptul că una dintre tendințele care caracterizează dezvoltarea economică și care este și va fi importantă pentru firmele producătoare de alimente este „adâncirea prăpastiei dintre câștigători și perdanți”, fie că aceștia sunt țări, industrii, companii sau indivizi. Acest decalaj din ce în ce mai mare va conduce la o polarizare crescândă: pe de o parte, consumatori foarte bogați, iar, pe de altă parte, consumatori foarte săraci. Schimbările la nivelul puterii de cumpărare sunt deja în favoarea consumatorilor bogați, în timp ce puterea de cumpărare a clasei mijlocii scade. Concret, iată cum descrie autoarea modul în care se pot evalua schimbările în comportamentul de consum, pe baza modelului „econografic”.

⁴ *Ibidem*, p. 19.

1. FACTORI DETERMINANȚI

TENDINȚE - CHEIE

ECONOMIE

Va crește decalajul dintre câștigători și perdanți.

TEHNOLOGIE

Tehnologiile vor fi tot mai „convergente”.

GLOBALIZARE

Legăturile la nivel global vor fi tot mai puternice și vor crea o lume a interdependențelor.

POLITICI GUVERNAMENTALE

Competiția globală va obliga guvernele să sacrifice o parte semnificativă din cheltuielile sociale.

MEDIUL ÎNCONJURĂTOR

Problemele legate de mediul înconjurător vor fi parte integrantă a modului de viață.

SCHIMBĂRI LA NIVELUL CONSUMATORULUI

Societatea va fi divizată între bogați și săraci; va scădea puterea de cumpărare a clasei mijlocii.

Adresabilitatea va fi tot mai personalizată, ca și accesul la informație sau divertisment.

Consumatorii își vor diversifica gusturile în materie de alimentație, acestea devenind tot mai sofisticate. Interesul și curiozitatea lor de a explora acest domeniu vor fi tot mai mari și se vor extinde la alimente și preparate specifice altor țări.

Consumatorii vor fi tot mai conștienți de faptul că veniturile alocate se vor reduce.

Consumatorii vor lua decizii în privința achiziționării de bunuri care vor reflecta o conștientizare crescândă a problemelor legate de mediul înconjurător.

2. FACTORI SENSIBILI

TENDINȚE-CHEIE

DEMOGRAFIE

Vor crește diversitatea etnică și cea regională.

PSIHICUL CONSUMATORULUI

Va crește interesul pentru noi experiențe și pentru inovație.

STAREA DE SĂNĂTATE

Un stil de viață sănătos va deveni medicamentul miraculos pentru longevitate și pentru prevenirea îmbolnăvirilor.

COMERȚUL

Direcțiile de competiție între comercianți și producători se vor estompa treptat.

SCHIMBĂRI LA NIVELUL CONSUMATORULUI

Deosebiriile dintre consumatori, în ceea ce privește valorile, credințele, atitudinile și stilul de viață vor fi tot mai mari. Gusturile și preferințele lor în materie de hrană vor fi tot mai diferite.

Consumatorii vor fi mai deschiși pentru noi „experiențe în materie de alimentație”.

Tot mai mulți consumatori vor adopta un stil de viață sănătos care va include o alimentație sănătoasă.

Consumatorii vor judeca un produs după marcă, fie aceasta a comerciantului sau a producătorului. Această evaluare se va baza mai mult pe prețul și pe performanța produsului și va reprezenta în mai mică măsură un efect al publicității.

În modelul econometric propus este analizată relația dintre cei nouă factori cheie definiți de autoare și comportamentul de consum generat. Ne vom opri asupra factorului economic și a elementelor componente cu impact asupra comportamentului de consum.

<u>Indicatorii tendințelor economice</u>	<u>Efectul asupra comportamentului de consum</u>
• previziunile economice, creșterile PIB • rata dobânzii • rata inflației • indicele prețului de consum • rata de schimb • rata șomajului • rata falimentului • schimbări în tipul/nivelul de educație • schimbări în structura forței de muncă • rata participării la nivelul forței de muncă: femei/bărbați, structura pe vârste	• încrederea consumatorului de a cheltui • capacitatea de a cheltui • împrumuturi, cheltuieli, economii • aspirații/auto-evaluare • schimbări la nivelul nevoilor, gusturilor, preferințelor, aspirațiilor • timpul afectat cumpărăturilor, masa la restaurant, prepararea mâncării acasă • schimbări în structura cumpărătorilor • schimbări în nevoile și preferințele acestora

Pentru cazul industriei alimentare se poate aprecia că tendințele urmează în general linia dezvoltării economice în ansamblu, ceea ce nu reprezintă de fapt nici o noutate. Adâncind puțin studiul acestor tendințe ar trebui pornit de la faptul că venitul determină „polarizarea”, structurarea la nivelul societății și implicit structurarea consumului. Ca urmare, pentru cei aflați la partea superioară a scalei veniturilor se va înregistra o creștere a cererii pentru produse alimentare de calitate superioară, rafinate, fine, sofisticate, fie cele preparate („gourmet”) provenind din toate zonele lumii, fie proaspete sau mai puțin prelucrate, precum și carne proaspătă de calitate foarte bună.

La partea opusă a scalei veniturilor se va observa de asemeni o creștere a cererii de produse alimentare, dar de data aceasta este vorba nu de produse rafinate, ci obișnuite, comune, dar de o calitate acceptabilă. În acest caz, prețul va fi însă elementul principal în decizia de a cumpăra un produs sau altul.

Pe de altă parte, se observă o tendință (în special în țările dezvoltate) și anume că pentru consumatori a început să fie foarte important să știe ce cumpără, ce consumă, ce conținut au produsele alimentare ce constituie oferta.

De pildă, dacă pornim de la ipoteza că importanța regimului alimentar bazat pe produse fără grăsimi sau cu un conținut foarte mic de grăsimi va continua să crească în mod semnificativ, interesul pentru conținutul în factori nutriționali ai acestor produse alimentare poate fi prezentat în felul următor*:

* **Sursa:** Food Marketing Institute, U.S. și Grocery Manufacturers of America.

Consumatori care consideră că sunt preocupați de diferenții factori nutriționali din conținutul alimentelor (pe grupe de factori nutriționali)	1989 %	1993 %	Diferența %
• conținutul de grăsimi	29	54	+25
• conținutul de sare	25	26	+1
• colesterol	38	23	-15
• zahăr	15	18	+3
• calorii	15	15	0
• vitamine, minerale	21	10	-11

*

Prezentând această carte, se naște firesc întrebarea în ce măsură cele prezentate, având o reală relevanță teoretică, pot constitui și baza unui program de cercetare concretă. Căutând a găsi un răspuns cât mai argumentat, din punct de vedere chiar al cercetării concrete, dorim să prezentăm câteva din concluziile unor cercetări realizate în Institutul de Sociologie, pe baza unor contracte de cooperare cu Academia de Științe Agricole și Silvicultură și Institutul de Chimie Alimentară, având ca temă chiar comportamentele socio-culturale de consum în domeniul alimentației.

- Nu există comportamente sociale alimentare universale, ele se formează în contexte diferite, construibile prin intervenția unor factori de natură diversă. În cadrul cercetărilor amintite au fost identificați un număr de factori considerați a fi cei mai relevanți în diferențierea comportamentelor alimentare și anume: factori de natură culturală: nivel de educație, tradiții culturale, credințe și practici religioase; factori de natură socio-economică: venituri, ocupație, ramura de activitate economică, mediul rezidențial (rural, urban, zonă geografică); factori de natură demografică: vârstă, sex, situația familială, starea de sănătate.

- Piața produselor alimentare începe să-și modifice criteriile de formare („segmentarea piețelor”) trecându-se de la diferențierea piețelor pe criterii strict economice (în care consumatorul apreciază produsul preponderent prin preț) spre noi tipuri de piețe construite, așa cum arăta Peter Drucker, pe criterii de stil de viață.

- Cercetările noastre au pus în evidență noi modele de consum alimentar, în care produsul începe să funcționeze preponderent prin valențele sale simbolice cum ar fi: prestigiul social, necesitatea de comunicare, diverse practici religioase etc.

- În sfârșit, un alt domeniu de reflecție legat de lucrarea prezentată, constă în descifrarea proceselor de tranziție în domeniul comportamentelor de consum. În acest sens, studiile noastre au adus un bogat material informativ pe care se pot fundamenta o serie de concluzii privind mecanismele de schimbare a comportamentelor de consum.

Unul dintre aceste mecanisme, studiat și de R.K. Merton, se referă la așa-numitul proces de socializare anticipativă. Într-adevăr, unele grupuri sociale ce tind să-și modifice statutul social și să acceadă în straturi socotite de ele superioare, încep să-și modifice comportamentul de consum (inclusiv alimentar) pentru a da

astfel semnale că pot fi acceptate în grupurile țintă. Se construiesc astfel comportamente alimentare ce mimează, într-un adevărat proces de imitație socială, tipuri de comportamente cum ar fi cumpărăturile la magazinele de lux, organizarea de petreceri la care se servesc în exclusivitate preparate sofisticate, rafinate etc.

Iată doar câteva din abordările practice, care pot fi puse în legătură cu cartea autoarei canadiene și care reprezintă tot atâtea argumente în favoarea continuării și aprofundării cercetărilor privind impactul factorilor socio-economici asupra comportamentului de consum.

CORUPȚIA CA FENOMEN SOCIAL

ȘERBAN LANESCU

DEFINIREA CORUPȚIEI ȘI CORUPȚIA CA FENOMEN MONDIAL

I. Definirea corupției. Dacă, într-adevăr, „un important principiu pe care trebuie să-l respecte orice om de știință” este că „opțiunile sale terminologice, pentru a nu complica inutil sau chiar a disturba procesul de comunicare, trebuie să fie cât mai aproape de limbajul sau de convențiile curente”¹, atunci în cazul fenomenului corupției, problema care, inițial, trebuie rezolvată este aceea corelativă delimitării extensiunii verbale, adică a precizării sferei/domeniului de aplicație pentru termenul „corupție”. Luând atunci ca reper *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), semnificația conferită cuvântului în mod uzual („1. Stare de abatere de la moralitate, de la cinste, de la datorie. 2. Desfrânare, depravare”) ar trebui să fie precumpănitor (dacă nu chiar exclusiv) **morală**. Ar trebui. Însă (trecând peste o exclamație ilară: „Parcă cine mai respectă azi semnificațiile cuvintelor din DEX, supuse atâtor **revendicări?!**”), cu siguranță că, acum, îndeosebi datorită mass-media, în limbajul/comunicarea curentă vocabula „corupție” este folosită, mai aproape de sfera de aplicație *tehnică* (sociologică, politologică și juridică) potrivit căreia referentul (fenomenul semnat) are cu deosebire o relevanță/importanță **politică** și **juridică**. Pe scurt, despre fenomenul în cauză se vorbește prin referire, îndeosebi, la domeniul politic, mai exact la domeniul politic, la nivel statal, tot așa cum se și pune în prezent problema combaterii corupției.

Pe de altă parte, extensiunea verbală a definiției originare este utilă, pentru că ea trimite la și păstrează relația, cu ceea ce s-ar putea numi substrat socio-cultural, moravurile constituind, în bună măsură, atât obârșia-i cât și *substratul* rezistent al corupției, un fenomen care, deși universal (și de când e lumea), se manifestă, însă, în forme și cu particularități specifice, local-geografice (geopolitice), marcate de istorie, inclusiv în ceea ce privește modul cum este percepută și apreciată. Același comportament este inclus sau nu în sfera corupției în funcție de perimetrul cultural (și chiar țara) în care se produce; ceea ce în țările scandinave, bunăoară, constituie

¹ Cf. J. J. Van Cuillenburg, O. Scholten, G. W. Noomen, *Știința comunicării*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 153.

un act de corupție, în Africa sau în Asia poate fi considerat un comportament perfect onorabil. Această relativitate morală/culturală, deși prezentă și regăsindu-se, încă, atât în legislațiile diferitelor state cât și în *viața de zi cu zi* este, însă, în curs de estompere-spre-dispariție o dată cu modernizarea prin extindere/preluare, în procesul de universalizare, a sistemului politic democratic și a regulilor economiei de piață, proces asupra căruia vom reveni.

Se poate conveni așadar că în societatea românească, „*ruptura epistemologică*”² dintre nivelurile cunoașterii nu se remarcă pregnant **în ceea ce privește definiția corupției**, căci atât în accepția comună cât și în cea *științifică/tehnică* se consideră că fenomenul, în esență, constituie **folosirea improprie a unei funcții publice**, prin **impropriu** înțelegându-se în folos personal sau de grup particular. Cam la fel cum relatează despre corupție acum *tot românul*, în definiția enciclopedică și de lucru utilizată de **Banca Mondială**, de *Transparency International*³, de OCDE ș.a. organizații internaționale, corupția este înțeleasă deci ca **abuz ilegal de putere publică pentru obținerea unui beneficiu (sau profit) privat**⁴. Cu această semnificație pot fi apoi inventariate o mulțime de definiții științifice/academice în care descrierea fenomenului este nuanțată și abia de la care plecând, cunoașterea științifică se distanțează de cea comună.

Astfel, într-o versiune considerată clasică, corupția presupune „*comportamentul care deviază de la sarcinile formale ale unui rol public (electiv sau numit) pentru obținerea unor câștiguri de stare sau de statut, de interes privat (personal, familial, al cliii personale)*”⁵. Tot așa, în definiția lui Mushtaq Khan corupția se vădește în „*comportamentul care deviază de la regulile formale ghidând acțiunile cuiva aflat într-o poziție de autoritate publică din cauza unor motive cu aspect privat cum ar fi bunăstarea, puterea sau statutul*”⁶. Similar, corupția a mai fost descrisă ca tranzacția între actorii sectorului privat și cei ai sectorului public prin intermediul căreia bunurile colective sunt convertite ilegitim și ilegal în venituri private⁷. Această definiție prilejuiește remarca privitoare la

² P. Bourdieu, *Intellectualul negativ* în vol. *Contraofensive*, București, Editura Meridiane, 1999.

³ Înființată în 1993, *Transparency international (TI)* este o „*organizație non-guvernamentală care și-a dat drept misiune aceea de a determina guvernarile să dea cont de propria gestiune și să frâneze corupția națională și internațională (...) Scopul TI este de a îngredi și de a reduce corupția, mobilizând o coalitie globală pentru promovarea și consolidarea sistemelor de integritate la scară națională și internațională*”. Din www.transparency.org/, unul din cele aproximativ 480.000 de site-uri în care se găsesc informații despre **TI** pe Internet!

⁴ Cf. Jensch Chr. Andvig, Odd-Helge Fjeldstad ș.a., *Research on Corruption. A Policy Oriented Survey*. Raport din dec. 2000 al comisiei NORAD (Norwegian Agency for Development Cooperation), p. 11.

⁵ J.S. Nye, *Corruption and Political Development*, în „*American Political Science Review*”, vol. 61, 1967, nr. 2, p. 417.

⁶ Preluată și citată de autorii cărții menționate la nota 24, din M. Khan, *A Typology of Corrupt Transaction in Developing Countries*. „*IDS Bulletin*”, vol. 8, nr. 5, 1996.

⁷ În A. Heidenhaimer, M. Johnston, V.T. Le Vine, *Political Corruption. A Handbook*. New Brunswick, Transaction Publishers, 1989.

importanța decisivă a distincției weberiene între sectorul public și cel privat, căci tocmai estomparea sau desconsiderarea acestei distincții (marcă a unui sistem politic-administrativ modern) este asociată cu fenomenul corupției în accepția actuală. Considerată ca o relație tranzacțională, între agentul/actorul corupător și cel corupt, al cărei specific constă în faptul că obiectul tranzacției este... discret-confidențial (adică ilegal), întrebarea ce s-ar putea eventual pune este în ce tip de joc se înscrie respectiva relație: cu sumă nulă/pozitivă/negativă? Iar răspunsul depinde de cadrul social-politic de referință și reclamă precizarea condițiilor politice concrete în care are loc tranzacția. Anticipând cele ce vor urma în secțiunea dedicată explicației fenomenului, ar fi de menționat aici că **natura regimului politic dintr-un stat** este aceea în funcție de care se poate da răspunsul la întrebarea tipului de joc. Bunăoară, într-un regim politic totalitar, el însuși corupt moral-politic (deși adesea instaurat și în numele stăpîririi corupției) relația între un actor politic corupător și un actor civil corupt poate fi foarte bine de tipul unui joc cu sumă pozitivă, inclusiv în accepția morală a descriptorului „pozitiv”; comportamentul legal corupt al funcționarului nazist/comunist, **moral** poate fi întru totul onorabil, iar la limită chiar eroic. Invers, în condițiile unui regim politic **într-adevăr** democratic, relația tranzacțională actor corupător – actor corupt se înscrie întotdeauna, barem în principiu (gândind... sistemic!), în jocul cu sumă nulă, iar pe termen lung, în cel cu sumă negativă.

O altă modalitate de definire a corupției din studiul autorilor norvegieni⁸, citat anterior, este aceea corelată cu **natura resurselor transferate** într-o relație coruptă. Astfel, este operată deosebirea între corupția în **termeni economici** și, respectiv, corupția în **termeni sociali**. Corupția **economică** are loc în relații gen piață și se manifestă ca schimb în *cash* sau bunuri materiale (comisioane), aceasta fiind o definire strictă, reflectată și în reglementările legale care stipulează pentru funcționarii publici limitele până la care contribuțiile pot fi date/primite, înainte de a constitui o mită. Pentru transferurile în care nu intră banii sau alte bunuri tangibile, schimbul este denumit **social** și, corespunzător, se folosește noțiunea de **corupție socială**. Lesne de remarcat, această distincție între **corupție economică** și **corupție socială** este analitic-metodologică (cele două forme pot fi considerate tipuri ideale weberiene), în realitate ele manifestându-se cel mai adesea îngemănate, fapt care și deschide o largă perspectivă, aceea în care, apelând la o vorbă de duh românească, conviețuirea socială este guvernată de *legea lui om (ești om cu mine, sunt om cu tine)*. Formele particular-concrete de manifestare a corupției numită socială (cu multiple implicații economice, politice, morale, culturale etc.) subsumează o varietate de comportamente și relații, cele mai des invocate fiind clientelismul, nepotismul și favoritismul, în varii grupuri minoritare (etnice, lingvistice, zonale/locale, sexuale etc.).

⁸ Societățile nordice (*nordicii*) sunt cele mai puțin corupte, în vreme ce în sud-estul european fost comunist puțini sunt, dacă sunt, cei care pot aborda acest subiect fără a li se cuveni reamintită parabola biblică a (ne)îndreptăririi datului cu piatra.

Presupunând că ele au surprins esențialul, în urma prezentării (desigur, fără pretenția unei tratări exhaustive) definițiilor corupției de până aici, se cuvine, cred, a face o remarcă privind relevanța și importanța fenomenului.

În marea lor majoritate, definițiile vizează comportamentele **ilegale**, prevalență fiind așadar **perspectiva juridică/jurisdicțională**. Întru confirmare, tot astfel este definit fenomenul și în *Programul național de prevenire a corupției*⁹, care conține punctul de vedere oficial românesc. Plasarea fenomenului în această perspectivă a conturat o concluzie privitoare la istoria politică europeană, pe care un magistrat belgian (amănunt anecdotic semnificativ) și-a copiat-o, din cartea¹⁰ ce o conține, păstrând-o ca *memento* în biroul unde își exercită funcția de „*procuror al regelui*” specializat în combaterea corupției. „*Recenta irupere a justiției în «afacerile» punând în cauză miniștri și înalți funcționari arată o evoluție a puterilor la scară seculară: secolul al XIX-lea va fi fost cel al parlamentelor, expresia sufragiului universal, al XX-lea cel al guvernărilor statului-providență. Secolul al XXI-lea, început ceva mai devreme, va fi poate, cel puțin inițial, cel al judecătorilor, ultimii garanți ai unei lumi mai juste*”. Iar ziaristul francez care l-a intervievat comentează în continuare: „*Citind jurnalele, voiajând dintr-o țară în alta, se constată net această concluzie. Justiția ocupă esențialul vidului lăsat de absența dezbaterii politice. În pană de ideologie, față de liberalismul în degringoladă, societățile și-au ales judecătorii ca ultim recurs*”¹¹. Dinamită curată! Căci o dată cu așezarea în ea și acceptarea unei viziuni precum aceea semnalată prin proiectarea unui „*secol al judecătorilor*”, se poate ajunge și chiar s-a ajuns, până la punerea sub semnul întrebării a înseși fundamentelor democrației liberale. Deocamdată, pentru a nu depăși prea mult cadrul definirii corupției, această idee este doar semnalată, urmând a o relua într-un studiu dedicat provocărilor și riscurilor corupției. Totodată, cunoscând realitățile vieții sociale românești, întrebarea, nu greu, ci imposibil de evitat, este dacă acest mod de a concepe și defini corupția, în perspectivă juridică, deci făcând abstracție de moravuri și... năravuri, are suficientă relevanță pentru efectele devastatoare ale sindromului. Ar fi de-ajuns doar evocarea a ceea ce se întâmplă, bunăoară, în Școală¹² pentru ca adjectivul „devastator” asociat corupției să-și merite întru totul folosirea-i și, corespunzător, întrebarea asupra relevanței definiției juridice a fenomenului să (a)pară, nu retorică, ci de-a dreptul stupidă. Ori cinică. Așadar, este evident că lista comportamentelor tranzacționale care intră sub incidența legii la *capitolul* corupție nu epuizează definitoriu diversitatea și complexitatea formelor de manifestare pe care le capătă fenomenul. Iar dacă, pentru motivele care au determinat recenta inițiativă politică de combatere a corupției (IPAC fiind de fapt reluarea unei

⁹ „În sens larg, noțiunea de corupție are un caracter complex, definirea sa făcându-se prin referire la o serie de fapte cu caracter penal ce însoțesc invariabil actele tipice de corupție”.

¹⁰ Odon Vallet, *Administration et Pouvoir*, Paris, Flammarion, 1995.

¹¹ Denis Robert, *La justice ou le chaos*, Paris, Stock, 1996, p. 314.

¹² Evitarea sintagmei *sistemul educativ/de învățământ* nu este întâmplătoare.

încercări anterioare eșuate) se poate face abstracție de ceea ce rămâne dincolo de interesul și incidența legii, explicarea fenomenului presupune, în bună măsură, focalizarea interesului tocmai în această *zonă*. Înainte însă, la inventarul definițiilor, mai trebuie încă neapărat făcută o adăugire (de altfel anunțată) corespunzătoare **extinderii perspectivei de la cadrul de referință național, la cel internațional/mondial**.

II. Corupția ca fenomen mondial. Similare cu cele ale specificului poluării ecologice¹³, corupția are două caracteristici care și amplifică dificultatea contracarării: *a.* se manifestă insidios și cumulativ, *b.* în prezent a ajuns să depășească cadrul național, în speță statul național. În acest sens, secretarul general al ONU, Kofi Annan, aprecia relativ recent (1997) că: „Nici o țară nu este la adăpost de corupție și un mare număr dintre ele [țări] sunt cu deosebire vulnerabile datorită slăbiciunii legilor și instituțiilor lor. **Corupția capătă o dimensiune internațională.** [subl.ns.] Granițele deschise, progresul tehnologic, comunicațiile transnaționale și tranzacțiile comerciale care caracterizează societatea mondială de astăzi sunt tot atâția factori care permit corupției să se înrădăcineze și să se extindă. Corespunzător, cooperarea internațională între guverne, sectorul privat și societatea civilă este necesară dacă se vrea să se pună capăt acestei amenințări”¹⁴. Abia prin (re)gândirea fenomenului în această perspectivă poate fi percepută mai bine întreaga-i complexitate, la fel ca și, reciproc-corespunzător, valoarea/importanța mizei acțiunilor de combatere, semnalată și de tonul imperativ al „recomandărilor” (cu ghilimele, fiindcă este vorba de condiționare) occidentale¹⁵ adresate României *în temă*.

Reluând descrierea corupției ca tranzacție între un agent/actor corupător și unul corupt, **Cr-Ct**, observația banală de la care se poate pleca în tratarea dimensiunii internaționale este aceea cu privire la apartenența așa-zis geopolitică a corupătorului **Cr** (fie un actor politic¹⁶ abuzând de funcție, fie un actor privat, fie o companie), deosebindu-se astfel între corupătorul intern/endogen (**CrI**) și corupătorul extern/exogen (**CrE**). Desigur, varianta de corupție care interesează aici este aceea, așa-zis, exogenă corelativă lui **CrE**. Adică, mai concret, recurgând la o exemplificare virtuală dar perfect posibilă, dacă firma **X** din statul **A** (**XA**) îi mituiește pe guvernanții din statul **B** (în speță partidul/partidele de guvernământ **PgB**) și, bunăoară, cumpără astfel fraudulos o firmă de stat din **B** scoasă la vânzare, atunci **X** este **CrE** iar **PgB** este **Ct**. Bineînțeles, *afacerile murdare* pot avea și alte varii obiecte/forme care, sub tranzacția licită, o conțin pe aceea

¹³ Complexitatea fenomenului activează, iată, mereu, tentația recursului la comparație/metaforă.

¹⁴ Mesaj la cea de-a VIII-a Conferință Internațională Contra Corupției, Lima 7–11 septembrie 1997. ONU, Comunicat de presă SG/SM 6318.

¹⁵ Mai sonor mediatizate, parcă, declarațiile lordului Robertson (NATO) și ale ambasadorului Michel Guest (USA) sunt însă într-un tot la unison cu, bunăoară, cele ale reprezentanților Băncii Mondiale, FMI sau Consiliului Europei.

¹⁶ Persoană fizică sau juridică (un partid politic), sau chiar un stat prin guvernanții săi.

coruptă, iar în loc de **XA** poate fi foarte bine **PgA** (sau funcționari din **A**), ori chiar o combinație **XA-PgA**. Dar! Dacă se oprește la doar atât, descrierea este incompletă. **Fiindcă PgB, nu este numai Ct și astfel afectând interesul național al statului B, ci și, totodată, este sursă de corupție, este CrE pentru statul A.** Și se relevă astfel unul dintre principalele motive datorită cărora corupția, reluând cuvintele lui Kofi Annan, „*capătă o dimensiune internațională*”. Ca urmare, dar acum ieșind din domeniul virtual, în exemplul prezentat, tranzacția coruptă cu localizare în statele **A** și **B**, în mod normal nu mai poate avea loc decât dacă **A** sau **B** se află în afara perimetrului geopolitic și economic incluzând cele 30 de state ale OCDE¹⁷, plus cinci state nemembre¹⁸, dar care totuși au aderat în noiembrie 1997 la *Convenția asupra luptei contra corupției agenților publici străini în tranzacțiile comerciale internaționale*.

Cazul mai sus prezentat nu este însă doar singurul prin care se evidențiază concludent relevanța internațională a corupției. Un alt mod de internaționalizare se vedește având în vedere valorificarea privat-ocultă a beneficiului pe care îl obțin atât **CrE** cât și **CtI** din afaceri *murdare*. Pe scurt, fiindcă *demontarea*, până la secvențele elementare ale procesului, ar presupune mult mai mult spațiu, este vorba de fenomenul în care, pentru *spălarea* banilor, sunt folosite *paradisurile* fiscale¹⁹ și firme așa-zis *panameze*, adică firme fictive care inițial erau înscrise în Panama și gerate în general de societăți fiduciare elvețiene, având ca obiect de activitate consultanța și plasamentul capitalului. Prezentarea detaliată a tehnicii *spălării* banilor *murdari* depășește, și încă mult, cadrul de interes al acestui text. Totuși, mai trebuie încă menționat că fenomenul este posibil numai în măsura în care legislațiile naționale și, corespunzător, procedurile judiciare, diferă, astfel încât este obstrucționată ori chiar blocată cooperarea judiciară internațională, prin comisii rogatorii ale magistraților. Dar, în această privință, după 1990, la inițiativa și sub presiunea, îndeosebi a statelor dezvoltate, a organizațiilor mondiale și a instituțiilor financiare internaționale, treptat s-a țesut o rețea de acorduri, convenții și reglementări interguvernamentale²⁰ care au adus la același numitor bună parte din legislațiile multor state, astfel încât circulația ocultă a capitalurilor cu acceptare politică tacită să nu mai fie decât foarte greu posibilă. Un rol activ de primă importanță în această privință îl are organizația nonguvernamentală internațională amintită anterior, **Transparency International (TI)** care acum are reprezentanțe în 70 de state (inclusiv România), anual fiind publicat un raport ce conține și un clasament al **indicilor percepției corupției (IPC)** calculați (cu o metodologie

¹⁷ Cum este, deocamdată, din păcate, și cazul României, singurul stat est-european fost comunist aflat în această postură nu tocmai onorantă...

¹⁸ Argentina, Brazilia, **Bulgaria**, Chile și Republica Slovacia.

¹⁹ În genere, o țară este considerată ca fiind un *paradis* fiscal dacă „*răspunde criteriilor următoare: • un cost fiscal scăzut pentru particulari sau societăți [comerciale] • un secret bancar cât mai înțuciat • o infrastructură financiară, juridică și de telecomunicații fiabilă*”. În: Denis Robert, *op. cit.*, p. 338.

²⁰ Doar transcrierea lor poate constitui conținutul unui op cu câteva sute de pagini.

sofisticată) pe baza a 14 surse diferite²¹. În corelație și concordanță, s-a modificat sistemul de funcționare a băncilor particulare, astfel încât practica secretului bancar nu mai constituie o pavăză împotriva anchetelor judiciare, care pot fi întreprinse inclusiv de către magistrați din alte state decât cel unde se află reședința sediului central al unei bănci. Este edificatoare în acest sens adoptarea în anul 2000, de către 11 din cele mai mari bănci internaționale particulare și cu susținerea *tehnică* de către **TI a Principiilor de la Wolfsberg**²² (*Wolfsberg AML Principles*) și care constituie îndrumarul funcționării băncilor particulare întru combaterea globală a spălării banilor (*anti-money-laundering*). De bună seamă, este superfluă mențiunea că după 11 septembrie 2001 s-au intensificat acțiunile concertate global împotriva spălării banilor, dată fiind interferența cu combaterea terorismului internațional. În al treilea rând, dimensiunea internațională a corupției este legată de acțiunile statelor dezvoltate și ale organismelor financiare (dar nu numai) internaționale, acțiuni de ajutorare a țărilor în curs de dezvoltare și în privința cărora s-a constatat că, în mare măsură, ineficiența ajutorului (economic, social și politic) se datorează corupției. Similar, dacă după 1990 transferurile de capital și asistență, prin consultanță de specialitate, în fostele state comuniste, nu a produs efectele scontate în sensul tranziției politice (democratizare și *renașterea societății civile*) și economice (dezvoltare și restructurare economică), explicația este dată, nu numai, dar și de corupție. În acest sens poate fi observată chiar o regularitate, care corelează *duritatea* fostului regim comunist și amploarea manifestării sindromului corupției; acesta, însă, este un subiect care impune o tratare distinctă.

²¹ Clasament în care România a ocupat în anul 2001 locul 69, din 91, în ... creștere de la 67 în 1999 și 68 în 2000, din fostul spațiu comunist sovietic depășită fiind doar de Kazahstan, Uzbekistan, Rusia și Ucraina.

²² Localitatea elvețiană în care s-a semnat acordul bancar respectiv.

DISPOZITIVE ȘI CONTRACTE ALE COMUNICĂRII TELEVIZUALE

Dr. NICOLAE PERPELEA

a. Dispozitive ale auto-referențializării discursurilor informative. Analize ale strategiilor mediatice de impunere „cvasi-organică” a relațiilor de comunicare se pot face din perspectiva concepției lui M. Foucault despre *dispozitivul* de comunicare. În cele ce urmează, includ acest concept într-un model construit, pentru a putea face observații asupra presupuziției că *macro-dispozitivul mediativ* încurajează expresia diferențelor individuale și mobilizează resurse pentru construcția unor proiecte personale.

Conceptul de dispozitiv pare a fi preluat din voga „conceptului de cauciuc” numit *reprezentare*. Nu există încă o formalizare teoretică, dar putem spune că este un concept hibrid care ne permite o „lectură transversală” a principiilor normative și a *instalațiilor*, care fac să existe rețele între tehnic și simbolic, între logica uzajului și poziția ideologică. Cum oare se vor fi înscris în marile dispozitive de comunicare de azi noile exigențe ale practicilor subiective? Mă refer la exigența *dreptului de vorbire* și la *principiul de individuaire* – autonomia și realizarea de sine care, după unii sociologi, specifică „societatea individualistă de masă” (M. Maffessoli). Se poate afirma oare că noile dispozitive de comunicare – neo-televiziunea, internetul, multimedia – condamnă individul la realizarea obsesivă a unor proiecte de libertate și creativitate? Analiza modului, în care este fabricat un *dispozitiv de normalizare* a acestui soi de condamnare, necesită o minimă abordare a *mecanismelor de auto-referențializare a discursurilor*.

Dinspre *orientarea semio-discursivistă*, J.P. Esquenazi¹, de exemplu, distinge între *partea informativă* a unui discurs (programele televizuale stabilesc „relații de informare” între parteneri cu privire la un „obiect reprezentat”) și *partea indicativă* (discursul se raportează la el însuși arătând cum funcționează). „Dezbaterile” despre propriile greșeli și autoparodierile care sunt azi la mare modă („PROTV te ascultă tot ce vezi”, este un exemplu) sunt „formate” prin care discursul televizual se pune pe sine însuși ca „obiect reprezentat”.

Din perspectiva unui *model contractualist*, G. Lochard² a analizat acest proces de *auto-referențializare a discursului informativ* (dispozitivele mediatice

¹ *Le pouvoir d'un média: TF1 et son discours*, Paris, L'Harmattan, 1996, p. 30.

² *Genres rédactionnels et appréhension de l'événement médiatique. Vers un déclin des „modes configurants”?*, în „Réseaux”, CNET, Paris, nr. 76, 1996.

tind să se erijeze în referent ultim) în termenii unei *sociologii a imaginarului profesioniștilor* din mass-media. Astfel, prin normele interne acestui câmp profesional, „formatelor mediatice” le este subliniată în mod ostentativ compoziția discursivă pentru a apărea doar ca niște *contracte de comunicare supuse ratificării*: cotidianitatea spectatorială nu mai apare ca un loc de prelevare a unor „indici” necesari construcției sensului produsului mediativ, ci ca loc de elaborare de „consemne” între parteneri. Cu alte cuvinte, jurnalistul se înfățișează doar ca *mandatar al funcției proiective* a celui alt (telespectatorul).

Mai întâi să operaționalizăm ideea de „funcție proiectivă” a... „simplului cetățean”. Putem folosi un model care tensionează două variabile: cogniția și emoția. Obținem un model al spațiului de *angajament cognitiv-emoțional la distanță*. Așa cum am analizat mai în detaliu în lucrarea amintită mai sus, acesta poate fi analizat pe trei dimensiuni:

1. Emoțiile afective sunt cele care permit trecerea printr-un stadiu intermediar indeterminat, urmând o evoluție fie pozitivă, fie negativă. Astfel se definesc mulțumirea, bucuria, entuziasmul. În centru se găsește *indiferența*, iar de partea negativă, avem insatisfacția, tristețea, durerea profundă.

2. Emoțiile informative pleacă de la o indeterminare globală pe care urmează să o specifice. Ceea ce numim „aspect emoțional” al dimensiunii informative nu ține de prezența stărilor epistemice de adevăr sau fals, ci de tranziția între ele. Astfel, după cum am descris mai sus, putem avea mirare, surpriză, interes, plictiseală etc.

3. Emoțiile apreciative sunt cele în care ne găsim atunci când trecem de la starea de contemplare la interacțiunea cu alte ființe. Exemplele: dorința, indiferența relațională, mânia, ura, indignarea; iar, ceva mai inactive: dezaprobarea, disprețul, dezgustul, repulsia, admirația.

De pildă, genul mediativ numit „depeșă” trebuie să se autoindice ca ideal fondator al activității jurnalistice („transmisia de Cunoaștere”; reechilibrarea cunoașterii în favoarea unui destinatar bătut de o „cerere enciclopedică”). Să reformulăm această idee în termenii *teoriei pertinentei*³: acest format cognitiv are șanse cu atât mai mari de a declanșa (a induce o *manifestare*, în limbajul teoriei pertinentei a lui Sperber și Wilson) o *emoție informativă* cu cât se aut prezintă ca o pură tranzacție: un raportor delegat „se bate pentru o colectivitate”, pentru a cuceri niște „date factuale”, necesare unui „bine public”, clădit prin „deliberare transparentă și rațională”.

Tot prin observarea ponderilor, care se conferă în cadrul *echilibrelor convenționale* dintre cele trei tipuri de *atitudini emoționale*, putem analiza auto-referențializarea genului „reportaj”⁴. Acesta mizează pe iluzia telespectatorilor că

³ V. N. Perpelea (coautor), *Structura simbolică a câmpului electoral*, Iași, Editura Institutul European, 1998.

⁴ O formă a acestuia este „transmisia în direct”. Prin diverse proceduri de montaj se obțin diferite „grade de construcție a directului”. Așadar, acesta este o convenție de „continuitate televizuală a lumii «așa cum este ea»” în cadrul contractului dintre „public” și „comunicatorul centralizat”. Cf., J. Bourdon, *Le direct: une politique de la voix ou la télévision comme promesse inaccomplie*, „Réseaux”, CNET, Paris, nr. 81, 1997.

posedă regulile jocului care reechilibrează credibilitatea. În lucrarea sa, G. Lochard susține că în acest caz imaginarul de legitimitate profesională se încarnează prin accentuarea „efectelor de autentificare”: descripții bizare ale locurilor, producția de mărturii, incidente de filmare trucate etc. Aceasta în timp ce „ancheta„ trebuie să etaleze timpul de colectare și de verificare a „indicilor”. În acest caz jurnalistul trebuie să exhibe (prin formele procedurii discursive) atât rolul său de „martor delegat” cât și pe acela de „analist al realului”.

b. Mizele luptei pentru „menținerea comunicării”. Contractul – figură ideologică a neoteleviziunii? Întâlnim mai întâi supozițiile Leviathanului conversaționalist: există o *competență* a „ochiului public” de a aprecia prezumția de pertinență a intențiilor de comunicare care circulă în *rețeaua discuțiilor publice* sau *private* (bârfa, flecăreala, articolele din reviste și ziare cu programe tv.)⁵. În această paradigmă, comunicarea televizuală presupune o interfață făptuită de un *pact* sau de un *contract* prin care interlocutorii *recunosc* că se află în *situație de comunicare* și că o fac din *rațiuni copartajate*. Dar chiar prin această ancorare a atenției individuale la extensia atenției colective (indivizii se așteaptă, unii de la alții, să perceapă „corect” problemele sociale) se produce un *eveniment comunitar* („în directul masiv”). Construcția acestui soi de *atenție colectivă* la semnificațiile publice pornește de la nivelul programării.

Atenția publică este o resursă rară, de aceea sarcina profesioniștilor care se ocupă cu realizarea de „subdiviziuni” de emisiuni este de a ritualiza această ancorare prin proiectarea unor genuri bine definite și facil identificabile și care permit emițătorului să păstreze pe lângă public un *sistem previzibil de așteptări nedecepcionante*. Astfel, putem să devenim „telespectatori reflexivi” dacă mintea ne este „formatată” în așa fel încât să ne gândim la *sistemul de genuri* ca la un *rezervor de coduri* al *enciclopediei televizuale universale*. Apare însă problema „energiei” care mișcă mecanismele unei asemenea „recunoașteri de pretenții”. Aici intervine partea subtilă a punerii în dispozitiv a unui contract: prezentarea sa ca un *contract cu miză*. Dar prin aceasta nu se presupune oare paradoxul echivalării unei *promisiuni* cu *garanția* ei?

Altfel spus, genurile contractate fondează „textele” (și le explică) în așa manieră încât să facă operațional (în grila de analiză a telespectatorului reflexiv) un *sistem de așteptări*. Acestea sunt conectate prin tot soiul de feed-back-uri, telefoane („PROTV te ascultă ce vezi”), control de indici de audiență, reacții ale presei („Telemania”) care induc o anume „competență reflexivă”: credința că actul comunicațional funcționează după *regula disuasiunii anticipate*.

Este cazul acum să vedem dacă nu cumva categoria de contract are o funcționalitate ideologică. Să analizăm mai detaliat cum se încarnează un *contract de comunicare* ca *figură de reflexivitate* necesară mecanismelor de auto-referențializare.

⁵ Această problemă este analizată și de antropologi: „Discuțiile despre televizor reprezintă, ele însele, o forță socială. Este cadrul major de transmitere a semnificațiilor televiziunii, un cadru în care acestea se contopesc cu alte semnificații într-o nouă formă, pentru a crea o interfață importantă cu lumea acțiunii și credinței” (B. Hodge, D. Tripp, *Children and television*, Cambridge, Polity Press, 1986, p. 143. Cit. de R. Silverstone, *Televiziunea în viața cotidiană*, Iași, Polirom, 1999, p. 91).

În câmpul de probleme al analizei de discurs a comunicării televizuale, ideea de contract este preluată din sociologia literaturii și se dezvoltă pe fundalul distincției *paleo-/neo-televiziune*. Această distincție maniheană⁶ presupune că televiziunea de ieri (*paleo-*) agregă telespectatorii în modul *sublimării colective predefinite* (pe o scară a excepționalității publice, evenimentul comunicațional de maximă revelație fiind însăși conștiința acestei simultaneități), pe când cea de-a doua (*neo-*) decupează fluxul cotidian în *patru universuri* care permit patru *rituri prescurtate*.

Astfel, se presupune că miza contractuală poate fi *controlată* cu vigilența de telespectator (și codificată de instrumentele „sisteme-expert” ale analistului de programe televizuale și „audiențe”) prin observarea omogeneității între: 1. *contracte* (ele se încarnază în „modele de televiziune”: de știri, servicii și comerț, loisir, relaționare, știință etc.) și 2. *genurile, emisiunile, prezentatorii, ritualurile și decorurile* stabilite ca fiind încarnări (realizări efective) pertinente.

După modelul pieței – deci ca un soi de schimb de *mărfuri comunicative* – aceste ritualuri pot să fie trăite individual ca un „știu” sau ca un „văd”. Aceste schimburi de informații și percepții se petrec în patru forme de spațiu-timp *contractualizate* prin patru *pacte*: pactul de *ospitalitate*, pactul de *comerț*, pactul de *învățare* și pactul de *spectacol*. Dacă mai înainte telespectatorul credea că „știe” și „vede” bine prin ritualizarea în jurul Marelui Inchizitor Societal, acum acest „efect de înțelepciune” (sau de autopercepție a *sofisticării personale*) îi apare din relația tactică cu imagini, acțiuni, vieți private. Faptul că raporturile individuale (de proximitate) între persoane sunt cel mai facil remarcate face ca și „întâlnirea” cu programele televizate să fie asemănătoare cu întâlnirile cele mai simple și cele mai amicale, curente, și ele ritualizate în deplină regulă goffmaniană, dar care nu sunt legate de ceremonii fixe, tipice evenimentului festiv (de tip *societal*). Excepționalitatea evenimentială este acum de ordinul „sării și piperului” (Bettetini), se cheamă *media events* (D. Dayan, E. Katz) și „programează” finale de campionat, nunți de VIP-uri, catastrofe, salvări teribile, concerte rock, demisii fantastice (...). Ritmul vieții cotidiene devine astfel un bun „capital” pentru a menține în mod continuu (și nu doar episodic) audiența în acea amiciție reciprocă în stare să exorcizeze posibilele „trădări” prin *zapping* (utilizarea telecomenzii generează iluzia narcisistă a unei hiperreflexivități).

Corelat acestei noi paradigme televizuale, au apărut analiști-apologeti care vorbesc despre o „televiziune reflexivă”. Pentru a desemna *criticile endogene* aduse practicilor televizuale, unii utilizează termenul de *metateleviziune*. Deși doar baronul Münchaussen reușea să se scoată pe sine din mocirlă apucându-se de ceafă, prefixul „meta” pare a sugera că din aceste discuții ar putea rezulta un soi de exigență morală care dă posibilitatea unei analize consistente a deriziunii televizuale, chiar în spațio-temporalitatea catodică.

⁶ Pentru o abordare mai detaliată a acestei probleme: F. Jost, *Un monde à notre image. Énonciation, cinéma, télévision*, Paris, Klincksieck, 1992; A. Negri, P. Signorelli, R. De Berti, *Scènes de la vie quotidienne*, „Réseaux”, CNET, Paris, nr. 44–45, 1990.

Deși un sociolog ca P. Bourdieu nu utilizează acest limbaj al analizei discursive, capitolul „Dezbateri cu adevărat false sau fals adevărate” pare o ilustrare a *manipulării strategice* a ideii de *contract de comunicare*. Iată ca exemplu figura numită „manipularea urgenței”: „«Mă văd nevoit să vă întrerup, nu înțeleg ce spuneți» nu lasă să se înțeleagă că interlocutorul e idiot, ci că spectatorul de bază, care prin definiție e idiot, nu va înțelege. Și că el, prezentatorul, se face purtătorul de cuvânt al «imbecililor» întrerupând un discurs inteligent. În realitate, însă, așa cum am putut să verific eu însumi, oamenii pe care el pretinde a-i reprezenta prin rolul său de cenzor sunt, de multe ori, cei mai exasperați de aceste întreruperi”⁷. Referindu-se la complicitatea dintre animatori și „specialiștii în gândirea perisabilă», (*fast-thinkers*), Bourdieu scrie că: „Aceștia nu numai că nu-i ajută pe cei defavorizați, ci, dacă se poate spune astfel, se străduiesc cu orice preț să-i înfunde» într-o infinitate de moduri: nedându-le cuvântul atunci când trebuie, dându-li-l atunci când aceștia nu-l mai așteaptă, arătând că și-au pierdut răbdarea etc.” (p. 37)⁸.

Sociologul francez explică situația aceasta aproape utilizând tacit conceptele contractualiste din modelul lui Charaudeau: „Sunt oameni care pot fi invitați, despre care se știe că se vor conforma, care nu vor crea greutăți, care, în plus, vorbesc abundent, ușor, fără probleme. Există un univers al «clienților cei buni», care se simt ca peștele în apă, și există, apoi, ceilalți, peștii afară din apă” (p. 39). El deschide însă calea unor analize care nu se pot funda într-un model descriptivist: inconștientul prezentatorilor. „Jurnaliștii – consideră Bourdieu –, cu ochelarii lor și cu categoriile lor de gândire, pun întrebări care nu au de-a face cu nimic. În privința problemelor legate, așa-zicând, de periferii, mințile lor sunt pline de toate fantezmele anterior evocate, ceea ce face ca, înainte de a începe să răspunzi, să te vezi nevoit să răspunzi, să te vezi nevoit să spui politicos: «întrebarea dumneavoastră este, desigur, interesantă, dar mi se pare că există o altă, mult mai importantă...». Când nu ești cât de cât pregătit, ajungi să răspunzi la niște chestiuni care nu se pun” (p. 39).

Așa cum am arătat mai în detaliu în alt loc⁹, cu adepții acestei concepții „metatelevizuale” nu poate avea loc o discuție tehnică sinceră, de natură

⁷ P. Bourdieu, *Despre televiziune*, București, Editura Meridiane, 1998, p. 36. Amintesc aici doar că Bourdieu „denunță” chiar și celebra emisiune metatelevizuală *Arrêt sur images*. Aceasta nu ar fi decât o mistificare ce fidelizează telespectatorii printr-o falsă „distanță critică”. Cf., Ph. Le Guern, Ph. Teillet, *La querelle „Bourdieu-Schneidermann”: analyse comparée de deux métadiscours télévisuels*, în „Champs Visuels”, nr. 8, 1998.

⁸ Iată acest soi de dialog în „*Tucă-show*” (24 iunie 1999 și 25 iunie 1999). „M.Tucă: În ce constă românitatea, românescul?/E. S.: Asta-i o chestiune la care e greu să răspunzi așa...aici.../M. Tucă: Nu-i nimic, până la șase dimineața avem tot timpul!”; „O. P.: Primii mei ani de existență, ca adolescent și adult, au fost oarecum în afara istoriei/M. Tucă: Dar nu și în afara vieții”.

⁹ N. Perpelea, „Despre ritualizarea optimismului prin raționamente prescurtate” – în E. Zamfir, I. Bădescu, C. Zamfir (ed.), *Starea societății românești după zece ani de tranziție*, București, Editura Expert, 2000.

epistemologică, deoarece sunt prizonierii intereselor și ideologiei de grup profesional, care presupune că televiziunea dispune de instrumente specifice de analiză.

c. Stiluri reflexive de relație cu televiziunea. Voi încerca să arăt de ce – bazându-ne pe acest „sesam” al teoriilor comunicării care este *contractul* (sau *pactul de comunicare*) – nu putem să fim prea siguri pe *obiectul de studiu* numit „criticile și relațiile telespectatorilor”. Piatra de încercare a acestei ipoteze poate fi aruncată undeva pieziș, anume asupra problemei raporturilor dintre proprietățile comunicării în situații de *co-prezență* și proprietățile sociale, zise „macrostructurale”.

Plecăm de la o dispută între Giddens și Collins: Supoziția lui Giddens: opoziția dintre micro-sociologie și macro-sociologie este vidă de sens și nu reprezintă decât o versiune a dualismului care opune obiectivismul și subiectivismul. Această opoziție ar trebui conceptualizată pornind de la întrebarea: „cum anume interacțiunea, care este în curs în contextele de coprezență, este în mod structural prinsă în sisteme caracterizate printr-o mare distanțare spațio-temporală; cum acestea din urmă ajung să acopere mari întinderi de spațiu și timp”¹⁰.

Collins¹¹ a remarcat că schisma de mai sus s-a accentuat în ultima perioadă ca urmare a reacțiilor la funcționalism și marxism, dar și la un soi de combinație a celor două – *cultural studies*. El consideră că doar în etnometodologie am avea acel tip de „microsociologie radicală” capabilă să găsească calea cea bună – cea care urmează un program de „traducere” a „fenomenelor structurale” în termeni „micro”. În acest scop, „veritabilele macrovariabile” ar fi: timpul, spațiul și numărul. Astfel, un concept cum ar fi „centralizarea de autoritate” poate fi tradus în descripții de micrositații prin determinarea modului în care „actorii situați” dețin o autoritate și o exercită în contextele supuse reduției etnometodologice. Collins spune că trebuie să ne temem de noțiunea de „structural” întrucât aceasta face referință la un lucru care este „în afară” de activitatea „membrilor”.

Prin comentariul care urmează, susțin mai curând poziția lui Giddens, atunci când critică ipoteza lui Collins potrivit căreia „macronivelul” nu este decât o „agregare de micro-experiențe”. În final, voi deduce din această analiză ipoteza că „genurile” comunicaționale și ideea (interiorizată în mentalitatea telespectatorului) de „contract comunicațional” au efecte contradictorii: facilitează un dialog generalizat dar, în același timp, contribuie și la formarea unei așteptări telespectatoriale perverse (voyeuriste).

Când discuți „despre televiziune”, chiar dacă partenerul este un *zombi*, rămâi înmărmurit: el îți va spune, într-un fel sau altul, „Ohh, eu nu sunt de fapt un tip cu capul în televizor”; „Mă uit mult la televizor, dar totuși există momente în care nici nu vreau să aud de el”; „Îl privesc, așa, cu coada ochiului”; „Stă și el acolo, aprins,

¹⁰ A. Giddens, *La Constitution de la société*, Paris, PUF, 1987, p. 36.

¹¹ R. Collins, *Micro-translation as a theory-building strategy*, în K. Knorr-Cetina, A.V. Cicourel, *Advances in Social Theory and Methodology*, Routledge, London, 1981.

dar nu s-ar zice că ne uităm. Eu una mai mult tricotez în timpul ăsta”. De ce această *denegație* revine așa facil în conversațiile noastre?

Pentru a analiza acest „discurs de distanțare” putem utiliza un model dezvoltat de D. Boullier¹². Modelul introduce parametri care descriu două fenomene caracteristice oricărui *medium comunicațional*, în sensul că sunt înscrise în însăși construcția sa socio-tehnică: *efectul de masă* și *efectul de flux*.

În societatea postmodernă a apărut un „deficit de legitimitate” al acestor efecte. El este dezvăluit mai întâi prin gura elitelor și a formatorilor de opinie, apoi se transmite diferitelor categorii de telespectatori. Ceea ce se constată atunci când analizăm aceste discursuri, este că distanța afișată față de televiziune nu este legată de „conținutul” său (și deci de prezumtivul „conținut” manipulabil „în capul” privitorilor), ci este înainte de toate dependentă de „natura” relațiilor lor cu televiziunea. Fiecare va încerca să nege prezența sa în acest univers și să marcheze capacitatea sa de a absenta, apoi, în fața imposibilității de a o face în mod absolut, va juca „rolul distincției” pentru a sublinia particularismul său și a rupe legătura cu *un univers fictiv* (cum este televiziunea) în care ar fi bănuir că se scaldă neputincios. Faptul de a avea televizor este deci perceput ca o condiție discreditantă, în legătură cu care trebuie să te distingi afișându-i caracterul „comun”. Totuși, ai putea fi socotit mincinos – căci nu poți totuși să o eviți în mod absolut. Trebuie atunci să arăți că poți face din „consumul televizual” o activitate strict stăpânită, în genul televideotecii.

Analiza de conținut a procedurilor de distanțare arată că există patru formule, două explicite și două implicite:

a. Sunt acolo, dar nu fac de fapt decât să privesc neatent.

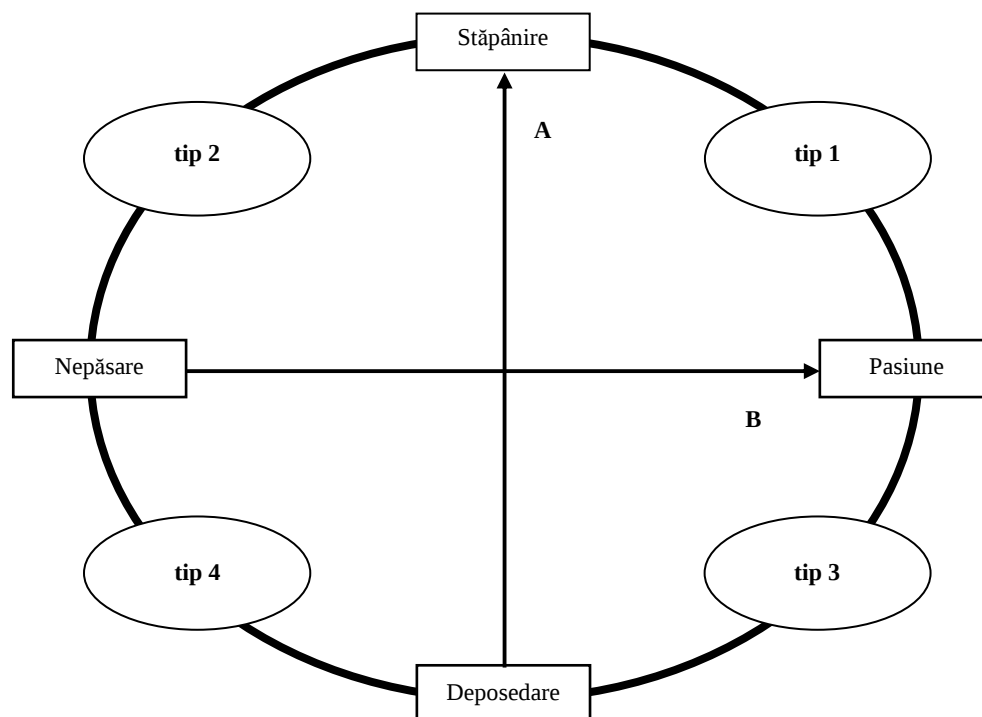
b. Mă uit doar la ceea ce este bun de văzut, am alte interese decât *televizorul*.

c. Mă uit pentru că sunt forțat de alții, ori pentru că nu mă pot abține. Această „conștiință nefericită” este de fapt o confirmare a tendinței de delegitimare a „efectelor de masă și de flux”. Absența distanței este pusă în scenă prin referință la o normă de distanțare care nu se poate aplica.

d. Mă uit la televizor pentru că îmi place asta și nu mi-e deloc rușine să o spun. Este vorba aici despre o revendicare mândră care provine de fapt tot dintr-o denegare – asemănătoare ironizării sondajelor. Ea se îndreaptă contra figurii retorice care poate fi numită *locul comun* al „discursurilor anti-tele”.

Pornind de la lucrările lui Rosengren și Windahl, care au degajat patru tipuri de identificare și interacțiune cu o sursă de comunicare centralizată (detașare, identificare solitară, interacțiune parasocială, captivitate), se pot deduce principiile de combinație între două mize ale oricărui contract comunicațional: **1.** miza negocierii sociale (competența socială comunicațională sau sofisticarea atenției la problemele publice) și **2.** miza încarnării unei formule de investire emoțională.

¹² D. Boullier, *Les styles de relation à la télévision*, „Réseaux”, CNET, Paris, nr. 50, 1991.

A: axa negocierii sociale

B: axa investirii emoționale

Comunicarea apare astfel ca un „discurs vrăjitoresc” (D. Boullier): la fiecare „pol” al său ea se traduce prin „dispariția” partenerilor – macrosocialul, puterea, avizul universal *versus* microsocialul, viclenia individului capabil de „democrație semiotică” –, unul în universul celuilalt. Iată cum ne propune Boullier să operaționalizăm această tensiune magică:

Tipul 1: Stăpânire + pasiune = *medium legitim*

Acest model corespunde idealului din punctul de vedere al statutului cultural al televiziunii. Punerea în scenă a acestei poziții este inatacabilă deoarece cumulează proximitatea afectivă cu autopercepția competenței sociale. Se creează, astfel, un „pod cultural” pentru reintegrarea televiziunii în universul simbolic legitim. În sociologia americană, acest „stil” mai este numit „television embraced”. Reviste ca „Protv” sau „Telemânia” sunt menite să sugereze *feedback*-ul contractului de comunicare „original”.

Tipul 2: Stăpânire + nepăsare = *medium rece*

Acest stil joacă pe cartea „disprețului”: distanțarea este pusă în scenă prin figura exteriorității critice. Sunt ilustrative în acest sens rubricile de critică

televizuală din marile reviste culturale. Autorii de limbă engleză au numit acest stil „*television protested*”. Cu alte cuvinte, nu prea contează realitatea persoanei telespectatorului, ci doar faptul că poate fi îmbiat să fie „pe fază” – dându-i impresia că este critic și că folosește telecomanda când are el chef. Este tipic în acest sens comportamentul celor care se uită „La Tucă” sau „La Călinescu” – în ciuda disprețului afișat – tocmai ca să aibă ce critica ziua următoare le serviciu.

Acest tip de „telespectator reflexiv” este construit de către televiziune prin: „măsurile de audiență”; „cercetări calitative” prin care se „detectează” *caracterele* dezirabile în rețeaua de *consum de prestigiu*. Ele se reflectă apoi în proiectarea programelor.

Tipul 3: Deposdare + pasiune = *medium în fuziune*

Distanța socială și afectivă este nulă: individul este „capturat” („*narcotizing dysfunction*”, Merton & Lazarsfeld). Telespectatorul nu este totuși, după alți autori (Glick și Levy), intoxicat, căci asemenea lui Rasputin el s-a adaptat înghițind doze homeopatice („*television accomodated*”).

Tipul 4: Deposdare + nepăsare = *medium atotputernic și automatic*

Dacă în tipul 3 pasiunea putea încă să producă o „formulă de investiție emoțională”, care să îmboldească subiectul să zică ceva, acum „se atinge gradul zero de personalitate, ecranul absorbind și anulând subiectul”. Boullier se referă, de fapt, în acest caz, la ceea ce ne-am obișnuit să numim **zombi**, fără să știm de fapt prea exact despre cine este vorba!

Ceea ce reținem în primul rând din această discuție este modul în care *macrosocialul* se „infiltrează” în situația comunicatională. Reprezentările telespectatorilor pot fi văzute – din perspectiva propusă de Collins – drept „conținuturi” ale atitudinilor („microexperiențe particulare”) din care se agregă „macrosocialul”. În realitate, ele sunt ficțiuni deja construite de *Altul* („proiectul televizual”) pentru ca telespectatorul să se simtă un *semnatar reflexiv* al „contractului de comunicare”.

În al doilea rând, reținem sugestia că din *analiza de conținut* a conversațiilor și relatărilor telespectatorilor nu avem prea mari șanse să surprindem „conținuturile” reale – ale vieții lor spirituale profunde¹³, ci doar un *ritm* care le parcurge declarațiile de opinie și le dă un caracter de frenezie reflexivă. Prin acest soi de conceptualizare se manifestă competența socială a „neotelespectatorului” (credița spectatorială în *promisiunea de direct* a contractului comunicational), care, prin utilizarea telecomenzii pentru a trece pe alt canal, are impresia că participă fără intermediar – altul decât obiectul tehnic neutru – la fluxul continuu al „cvasi-povestirii” televizuale a *lumii-în-direct*.

d. Arcan reflexiv pentru voyeuriști? Dacă vedem *tipul de televiziune* (de știri, de loisir, de servicii și comerț, relațională etc.) ca pe un soi de *pact* sau *contract*, atunci trebuie identificată și descrisă – într-un limbaj normativ comun –

¹³ *Hélas!* – zicem împreună cu sociologul francez.

pretenția că el este un acord colectiv. Grație acestuia, emițătorul și receptorul recunosc că se află în *situații de comunicare* ce încarnează „co-tematizări” și „rațiuni împărtășite”.

Așa cum am analizat deja, termenul „pretenție” ne sugerează că într-un contract există pârghii prin care *promisiunea* este identificabilă cu *garanția* (care acționează prin regula disuasiunii anticipate: angoasa față de scăderea extensiei, intensității sau seriozității „atenției spectatoriile”). Cum se întemeiază în imaginarul „telespectatorului reflexiv” validitatea acestei pretenții? Prin discursurile televiziunilor despre ele însele (rubrici de critică televizuală din diferite dispozitive mediatice, reviste cu programe, sentințe ale persoanelor publice, agregări de emoții și opinii particulare, „proiecții” ale institutelor de sondare etc.) și prin așa-numitele *genuri televizuale*. Telespectatorul, în ipostaza de „subiect incitator” în discursul metatelevizual, construiește referința acestor genuri ca pe un soi de „esențe”, titluri sau etichete care îi permit să-și „cam” dea seama despre ce este vorba...

De pildă, într-o emisiune ca „Vara ispitelor”, validarea *pretenției de autenticitate* se face pe baza credinței infuzate prin teoriile comunicaționale populare că „decupajul ocular” menține o lizibilitate crudă asupra fenomenelor. Sesizabilitatea lor pe viu (*live*) ar favoriza astfel un soi de „contact cognitiv” cu „interioritatea” situațiilor și persoanelor reale. Argumentul ilicit este următorul: dacă *Spectacolul lumii* este cel al unei „mediatizări zero” (R.Barthes), atunci o mediatizare cvasi-identică mișcărilor și cadrajelor „ochiului de cameră” nu-i decât o realitate prelungită a punctului de vedere uman.

Apoi, *promisiunea de direct*¹⁴ sugerează o concomitență între eveniment și recepție – genurile *reportaj* sau *actualitate* fiind prin cantitatea și calitatea lor (criteriul său în ochii reflexiei metatelevizuale fiind, așa cum am arătat anterior, îndeplinirea funcției auto-indicative a discursului televizual) garanția de inteligibilitate asupra fluviului lumii vieții trăite. Acest „fluviu real” este transmutat prin *iconi* (indici de contact) în „fluxul televizual” în măsura *credinței telespectatoriile* (care presupune și ea diferite soiuri de *competență*) că „dacă se întâmplă ceva, precis n-or s-o scape ei. Nu trebuie să mă „zgâiesc” la ecran toată ziua, ajunge să „știu că,, am puterea – prin *zapping* – de a „ști cum”, anume „în cazul în care”. Uneori ne este chiar suficient să știm că este un canal sau o oră unde (când) putem să aflăm „că nu s-a mai întâmplat nimic”. Să numim această procedură metatelevizuală prin termenul de *iluzia directului retrospectiv*.

¹⁴ În această privință, D. Wolton (*Éloge du grand public*, Paris, Flammarion, 1990) susținea că diferența dintre canale este doar o chestiune de tonalitate preferată: către „promisiunile parțiale” (tv. private), către *metapromisiuni* canalele publice și/sau cele „generaliste” (înțelese și ca agregări virtuale de emisii „tematice”). Probabil că am înțelege mai clar această soluție, dacă am aplica noțiunile, des folosite azi, pentru a interpreta relația dintre informația din presa cotidiană și cea care apare în rețeaua internet: informație „caldă” – „rece”. Televiziunile publice par a permite o *problematizare retrospectivă* – în numele exigențelor unui *auditoriu universal virtual* – a „informației la cald”.

Așadar, în ipostaza de *telespectatori reflexivi* ne construim un obsesiv proiect de autonomie și libertate dintr-un mușuroi de expresii propoziționale (în realitate „cogniții” ale unei păpuși mediatice cvasi-interiorizate) resimțite la nivel emoțional ca *indici de contiguitate* cu manifestarea a două *metapromisiuni* ale contractului de comunicare televizuală: **a.** de **seriozitate normativă** („că te învață ceva”, „că se vor aduce explicații”, „experți”, „mafalde”, „profeți”); **b.** de **prezență a Celuilalt** („mă uit la tv ca să știu cu cine mă uit și nu mă uit” – de exemplu, pasiunea unora de a „studia” făcând „lectura” *genului metareflexiv* intitulat „PROTV-te-ascultă-ce-vezi”).

Să reformulăm aceste „metapromisiuni” din perspectivă epistemologică, observând care este statutul pe care predicatul „serios” îl capătă în cadrul *semioticii televizuale* – aceea desigur pe care ne fac să o îngurgitim „profesioniștii în marketing televizual”. „Seriozitatea” unei promisiuni contractuale este o valoare pe care discursul televizual și-o atribuie el însuși, prin cadrarea unei viziuni asupra „lunii”. Atunci de pildă când spunem „X vede lucrurile într-o anumită lumină”, implicăm faptul că el „face la modul serios ceea ce face”, indiferent de posibilul său rol nefast în lume (ne amintim aici de celebra comparație a lui Sartre între „băiatul de băcănie” și Adolf Hitler). Potrivit raționalității imanente unui „gen discursiv”, această lume este considerată a fi însăși „lumea”¹⁵.

Se spune în discursul unor „analști de televiziune” că *zapping*-ul noii televizualități este o formă de critică socială. Faptul că avem conștiința libertății, prin posibilitatea de a utiliza telecomanda, nu ne conferă însă decât – așa cum ar spune Wittgenstein – o „libertate discursivă”, aceea a „muștei în sticlă”. În jargonul de azi al realizatorilor de televiziune se folosesc expresii ca „să vedem cum va ieși asta *pe sticlă*”, „o dăm sau nu *pe sticlă*”. Simplu spus, seriozitatea „sticlei” ar fi doar o chestiune a „calității tehnice” de realizare a acestui *gen promisiv*. Dacă lucrul cel mai important este de a putea „vedea lucrurile într-o lumină”, atunci *expresia responsabilității* realizatorilor se încarnează în calitatea prisme, iar înclinația spre perversiune este mutată în ograda telespectatorului. Dar este el oare singurul vinovat de această „oboseală morală”? Să ne reamintim lucrurile care se afirmă despre *talk-show* și *reality-show*. Deși adesea sunt înclinat să le parodiez, cred că ele sunt un excelent mecanism de construcție a *atenției publice*. Aceasta este însă o „resursă rară” care nu trebuie să cadă pradă realizatorilor de lecturi spectaculare ale problemelor sociale.

În concluzie, noile „genuri televizuale” sunt prea puțin încarnări de contracte dublu semnate. Mai curând, ele sunt un soi de promisiuni, care antrenează, în competența spectatorială niște așteptări verificabile, prin faptul că fiecare receptor

¹⁵ Fără o astfel de precizare conceptuală, reflecțiile antropologice (P. Scannell) despre modul în care „vocile publice” devin versiuni ale „culturii publice” sunt prolix: „Lumea, în radiodifuziune și televiziune, apare ca fiind obișnuită, banală, accesibilă, prietenoasă, familiară, recognoscibilă, inteligibilă, capabilă să împărtășească și să comunice. Ea poate deveni subiect de conversație pentru oricine. Această lume nu există în altă parte. Ea nu este reflectarea, oglinda realității exterioare sau dincolo de ea. Este o lume fundamentală, văzută, dar neluată în seamă, un element constitutiv al realității contemporane a tuturor”. Cf. R. Silverstone, *Televiziunea în viața cotidiană*, Iași, Polirom, 1999, p. 84.

virtual are puțința unei vizionări de tip voyeurist. Ceea ce în psihanaliză se cheamă „pulsione scopică” ne oferă posibilitatea să avem acea senzație particulară pe care ne-o dă conștiința simultaneității între existența unui obiect (stare de lucruri) și percepția noastră.

Putem oare să vorbim despre un soi de „promisiune” *voyeuristă* și exhibiționistă, pe care televiziunea și Internetul o oferă Lumii, pentru a anihila „distincțiile” sociale în privința „consumului de comunicare”? Se poate spune oare că hedonismul televizual și emoția participării *în-direct* la producția enciclopediei informaționale în rețeaua mondială aplatizează segmentările sociale și creează un „public total” (M. Souchon)? Nu cumva este vorba, mai degrabă, de marea nevroză care va caracteriza noul mileniu televizual: nevroza opririi posesive, de tip voyeurist, asupra informației și „imaginii totale” asupra lumii?

Nu susțin aici că evoluția *pulsunii scopice*, așa cum este ea determinată antropic, va fi spre exhibiționism. Experiențele lumii actuale îngăduie însă o argumentație, în legătură cu trăsătura voyeuristă a *individului post-modern*.

Iată patru argumente. În linii mari, toate susțin că plăcerea informației și percepției „în direct” și plăcerea de „a avea opinii moral-politice juste” nu sunt expresii ale „conținutului informațional”, și nici ale reprezentării interne a „imaginii lumii”. Aceste „plăceri” sunt trăiri (stări psiho-fizice) ale emoțiilor informaționale și apreciative, încarnate în promisiunile metateleviziunii, care nu sunt altceva decât trasee ale unei *conștiințe reflexive mistificate* asupra dispozitivelor și procedurilor de cunoaștere și comunicare simultană a intențiilor. Modelizarea lui Boullier a acestei „reflexivități”, sub forma denegației relației cu televiziunea, este primul argument.

Al doilea este dat de A. Bazin: suntem mai mișcați de imaginea unei femei într-o oglindă, decât de aceea construită în avans prin temporalitatea filmică sau teatrală. Jocul de oglinzi ne face să o sesizăm pe-ascuns, ca și cum ar fi furată¹⁶.

Al treilea argument este al lui F. Jost și consistă într-o analiză a pulsunii scopice pe care spectatorul și-o petrece prin utilizarea magnetoscopului. „Această pulsione – scrie Jost (oare pentru a ne dezvinovății?) – merge dincolo de conținutul erotic al imaginii: că-i vorba de a reveni, după poftă, la un accident de Formula 1 sau la un plonjon, gestul spectatorului este de a disocia spectacolul-obiect de spectacolul înregistrat și reprodus la comandă. De a vedea ceea ce ar trebui să fie, prin definiție, invizibil: decompoziția unei mișcări sau a nudității unui corp; un copil mic care cade – cazul acelor întâmplări neplăcute – de pe scaunul său”.

Al patrulea argument este adus de G. Lochard și J.-Cl. Soulages, atunci când analizează imaginarul discursului animatorilor dezbaterilor publice, caracteristice *neo-televiziunii*. Cum am văzut, acestea sunt auto-referențializate ca un soi de telefon social, prin care cunoașterea expertului (și a expertizei instituționale) sunt delegitate în favoarea „trăitului autentic”. Prin legăturile ostentatorii cu telespectatorii (iar conștiința pe care aceștia o au, în legătură cu „semio-

¹⁶ A. Bazin, *Pour contribuer à une érotologie de la télévision*, în „Cahiers du cinéma”, nr. 42, 1994.

democrația” *zapping*-ului, contribuie la întărirea credinței-credulității în controlul direct), programatorii de metateleviziune se erijează în garanți ai unui contract de „satisfacere” a unor cereri, care până acum vor fi fost luate rău în seamă de elitele politice, intelectuale și jurnalistice. „Vorbirea nu mai este astfel decât în serviciul unui joc tot mai adesea solitar. Refuzând discursul instituțional, această figură autistică a comunicării se închide într-un refuz al luării de poziție față de lume. Ca și cum singurul care ar avea o veritabilă existență este universul catodic”¹⁷. Cu alte cuvinte, o „ambiție semio-democratică” se transformă într-o afacere de instantaneitate. Se re-vinde telespectatorilor o nouă sensibilitate morală: aceea de a se frământa în direct cu privire la problemele publice.

Dar dacă așa stau lucrurile, cum anume am mai putea face descripții predictive, printr-o „anchetă epistemologică”, asupra puzderiei de semnături contractuale?

Așa cum am mai afirmat, cu persoanele înclinate către o critică endogenă televiziunii este (probabil) inutil a continua o aplicație a celor de mai sus, în privința mistificărilor pe care, pe baza acestei structurări a imaginarului public, le pot realiza noii programatori. Le propun totuși, pentru propriile fantasme morale, o întrebare calchiată după o *vulgată politologică*: nu cumva cetățenii au doar televiziunea pe care o merită?

Cam așa ni se întâmplă dacă nu ascultăm, și în privința „așteptării televizuale”, de cele zise de Brecht referitor la nevoia de a proceda în spectacol ca și în viață, căci „nu trăim *pentru* a avea emoții, ci trăim *și* avem emoții”. Dar noile spații publice televizuale ne învață doar cum să mergem pe o stradă străină mimând naturalețea, stilul turistic sau privirea „automată” a ceasului. O străbatem pentru a avea emoția familiarității cu partea publică a părții noastre private. Și tocmai atunci se dă pe-acolo și cu arcanul pentru cei care vor să fie văzuți (și să se vadă) că se află în treabă.

Dar acesta nu-i decât un răspuns, în legătură cu ce se întâmplă atunci când ne decidem rațional să fim iraționali (mimând clișeul iraționalului), de parcă nu ne-ar mai ajunge varianta indigenă de irațional.

¹⁷ G. Lochard, J.-Cl. Soulages, *Les imaginaires de la parole télévisuelle*, în „Réseaux”, CNET, Paris, nr. 63, 1994.

Dr. MIHAI C. TEODORESCU, *Filosofia nemuririi – eseu de filosofia medicinei și a religiei*, București, Editura Vega, 2001

Dr. Mihai C. Teodorescu, medic primar dermatolog și doctor în filosofie, propune în lucrarea *Filosofia nemuririi* o sinteză originală între filosofia științei și cea a religiei, pe baza recitirii textelor din Vechiul și Noul Testament, în lumina ultimelor teorii științifice, în mod special din știința medicală și din fizică.

Încercarea temerară și inedită în același timp este susținută de un discurs bazat pe o bogată informație, dar și pe o construcție logică destul de riguroasă, ce urmărește în ultimă instanță „argumentarea științifică a existenței lui Dumnezeu”.

Primul capitol – intitulat *Logic și istoric în semnificația conceptului de metafizică a medicinei* – face o trecere în revistă a modului în care orientările filosofice idealist-speculative și materialist-pozitiviste au influențat de-a lungul timpului dezvoltarea gândirii conceptuale medicale, ajungându-se ca în prezent „teologia și metafizica religiei să fie absorbite treptat într-un discurs științific medical mai pozitiv” astfel încât, teologia, asociată metafizicii medicinei, să poată influența favorabil prevenirea și combaterea unor boli cronice și chiar să determine vindecarea prin credința în Dumnezeu.

Pentru argumentarea acestor idei, autorul dezvoltă în capitolul al doilea conceptul de *Teodiceea medicinei*, prin care deschide cititorului o viziune interesantă asupra explicației teologice a efectului benefic al răului generat de factorii de risc morbid, care devin nocivi, cu efecte patologice grave, atunci când se transformă în patime trupești (răul moral) și duc la apariția răului fizic – suferința produsă de boală.

Prin teodiceea medicinei, autorul încearcă să definească legătura între rațiunea științifică medicală și credința în Dumnezeu, arătând că antivaloarea morală a răului face parte din manifestarea armoniei devine, în care sănătatea și boala sunt elemente paralele și corelative. Prin asceză și încercarea de a nu te învoi la păcat, adică prin stăpânirea răului cu ajutorul credinței, are loc afirmarea unei stări a Eului Divin în interiorul omului și astfel, pe de o parte, acesta reușește să-și disciplineze viața prin respectarea unor reguli dietetice și igienice foarte severe, iar pe de altă parte, va dobândi un efect pozitiv în dezvoltarea propriei personalități morale, ceea ce-i va permite canalizarea energiilor spre atingerea unor scopuri profesionale înalte.

În capitolele 3 și 4, intitulate *Dimensiunea cuantică a imanenței Ființei Universului* și, respectiv *Metafizica conceptului de divinitate*, autorul își asumă dificila misiune de a întări cu argumente teoretice de natură filosofică și științifică ideea existenței lui Dumnezeu și de a exemplifica rolul Divinității prin prisma ultimelor cuceriri științifice.

Folosind termeni precum „unda Divină” sau „dimensiunea cuantică a lui Dumnezeu”, autorul dorește să opereze o sinteză conceptuală între știința modernă și concepția palamistă despre energiile necreate, considerând astfel că mecanica cuantică „ne permite să descriem științific Divinitatea”, iar prin teoria informației propune o interpretare a binecunoscutului text cu care începe Evanghelia după Ioan, în sensul unei descrieri veridice din punct de vedere științific a originilor universului, cu condiția operării unei modificări terminologice („Cuvântul” devine „Informația”) astfel încât textul amintit să se citească: „La început era Informația și Informația era la Dumnezeu și Dumnezeu era Informația”.

Dimensiunea cuantică a Ființei Universului este, în viziunea autorului, elementul cheie explicativ pentru înțelegerea unității, aparent paradoxale, a Sfintei Treimi.

Semnalăm aici unele eventuale obiecții ce ar putea veni din partea unui discurs teologic creștin, mai ales din perspectiva tradiției creștin ortodoxe, referitoare la *Dumnezeul cel viu*, care nu se identifică cu noțiunea filosofică de „ființă”, așa cum argumentează și Grigore Palamas (a cărui operă

este des citată de către dr. Mihai C. Teodorescu): „Ființa este în mod necesar existență, dar existența nu este în mod necesar ființă”.

De altfel, disputa din jurul adaosului *Filioque* între Răsăritul și Apusul creștin, constă în concepția diferită despre Dumnezeu: Răsăritul refuză să identifice Persoana lui Dumnezeu cu conceptul de „ființă simplă” (necompusă), în timp ce Apusul admite această identificare, pe temeiul premiselor filosofiei grecești.

Controversa nu este doar de ordin canonic, ci vizează în realitate – așa cum spune Vladimir Lossky – faptul că: „Prin dogma despre *Filioque* Dumnezeul filosofilor și al savanților este introdus în locul Dumnezeului celui viu ... Ființa *incognoscibilă* a Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh dobândește atribute pozitive”.

De asemenea, incitante sunt și distincțiile pe care autorul le propune în capitolul 4, intitulat *Metafizica conceptului de Divinitate*, atunci când, analizând trăsăturile conceptului de Divinitate, vorbește despre atributul de *cutie neagră* și despre cel de *autoorganizare* sau, în terminologia lui Tudor Vianu, atributul de *integrativ* – comun tuturor sistemelor materiale naturale sau mai corect spus a tuturor creațiilor lui Dumnezeu, spre deosebire de creațiile rațional-științifice sau material-economice ale omului, care nu au atributul de *cutie neagră* și, conform lui Tudor Vianu, sunt doar integrabile.

Înșușirea de *cutie neagră* vrea să sugereze faptul că, în timp ce orice produs al creației umane poate fi descompus în părțile componente pentru a-i cerceta interiorul (structura) și apoi reasamblat, fără a-i modifica prin asta esența, nici un produs material natural nu poate fi desfăcut de om și apoi recompus *ad-integrum*, fie că e vorba de o microparticulă, atom, celulă sau un organism viu.

Autoreproducerea este și ea un atribut inalienabil al vieții și nu poate fi născocită de mintea omului, pentru a o investi în produsele sale ingineresti.

Consecința acestor afirmații este că până în prezent nici un mecanism tehnic, electronic sau informațional produs de om nu s-a reprodus – cu alte cuvinte, când prin mijloace tehnice omul intervine în structura ADN-ului viețuitoarelor (al aranjamentului genelor din cromozomi), nu este indusă înșușirea de autoreproducere, ci ea se desfășoară spontan, natural dar în alte condiții create de om.

Autorul încearcă să argumenteze că temerile unor personalități culturale, politice și religioase cu privire la dezvoltarea unor tehnici medicale actuale de a dezvolta embrioni umani „în eprubetă” sau de clonare, nu reprezintă de fapt tentative ale omului de a se substitui lui Dumnezeu, deoarece omul nu inventează mecanisme de reproducere a sistemelor naturale, ci doar declanșează aceste mecanisme în condiții noi, diferite decât cele de până acum. La fel, nici virusul SIDA nu a fost creat de om, deoarece omul nu a reușit până acum să creeze din elementele materiale primare nici un edificiu material natural (atom, moleculă, virus etc.).

Aici s-ar impune următorul comentariu: în condițiile lumii contemporane, idealul clasic de obiectivitate științifică nu mai poate fi menținut, deși cele mai multe dintre rezultatele cercetărilor oamenilor de știință nu depind de sistemul de valori adoptat de respectivii cercetători, dar cadrul larg în care se desfășoară activitatea științifică și consecințele aplicării rezultatelor ei impune a nu se face abstracție de raportarea la un sistem de valori. Oamenii de știință nu sunt răspunzători pentru studiile lor doar din punct de vedere intelectual, ci și moral.

Din această perspectivă, conexiunea dintre știință și teologie este nu doar interesantă, ci și foarte importantă. Ea ne arată că rezultatele științei deschid două căi, ce pot conduce omenirea ori spre Dumnezeu, ori spre autodistrugere, rămânând la latitudinea fiecărui om de știință să decidă ce cale va urma.

Într-o epocă în care jumătate din numărul cercetătorilor și inginerilor lucrează în scopuri militare pentru realizarea de noi și din ce în ce mai sofisticate mijloace de distrugere, iar o mare parte dintre ceilalți se feresc să-și lege discursul științific de un sistem de valori etice de teama de a nu fi acuzați de lipsă de obiectivitate, importanța căii lui Dumnezeu nu poate însemna o supralicitare.

Autorul *Filosofiei nemuririi* abordează în ultimul capitol *Viața după moarte ca funcție transcendentală a eului*, problematica deosebit de sensibilă a nemuririi, aspect în legătură cu care se evidențiază și mai mult distanțarea de filosofia creștină prin afirmarea că atributul nemuririi este posibil de aplicat doar Divinității, în timp ce ființa biologică, inclusiv omul, posedă doar o nemurire relativă în cadrul speciei organice și a biosferei planetare din care face parte. De fapt „nemurirea

omului sau a oricărei ființe biologice este o utopie”, aceasta fiind concluzia autorului cu referire la acest subiect.

Indiferent însă de gradul de compatibilitate dintre soluțiile sugerate de autor cu privire la problemele enunțate și propriile convingeri ale celui care face lectura cărții – demersul autorului rămâne meritoriu, în primul rând prin efortul considerabil de a găsi un concept referențial comun, care să facă posibilă abordarea unor aspecte centrale în zona de interes a fiecăruia dintre noi, indiferent de profesie și vocație. Cartea care face subiectul recenziei de față este o invitație incitantă la meditație, lectura ei oferind momente de reală satisfacție intelectuală.

Mariana Nica

NICOLAE GROSU, *Pionieratul sociologic haretian*,
București, Editura Expert, 2001

Anul 2001 a constituit pentru sociologia românească momentul împlinirii a 150 de ani de la nașterea savantului român Spiru Haret. Personalitate exemplară a culturii, științei și învățământului românesc, Spiru Haret s-a manifestat ca un spirit interdisciplinar și deschis spre viziunea totalității.

Lucrarea lui N. Grosu, *Pionieratul sociologic haretian*, are la bază textul conferinței prezentate de autor la Centrul de Studii și Documentare România–Luxemburg al Academiei Române, în data de 15 februarie 2001, care se înscrie în ciclul de manifestări omagiale dedicate lui Spiru Haret în acel an. Structurat pe cinci secțiuni (1. Context și implicare; 2. Proiect și metodă; 3. Analogie și limbaj; 4. Model și explicație; 5. Aport și recunoaștere) demersul lui N. Grosu își propune o incursiune sintetică în universul sociologic haretian, prin relevarea liniilor de forță ale concepției lui Spiru Haret și a originalității acesteia.

Expusă în *Mecanica socială*, dar nu numai aici, concepția lui Spiru Haret constituie, în principal, un proiect de testare a valorii instrumentale a metodei în sociologie, prin apropierea făcute, repetat, între dezvoltarea fenomenelor sociale și diverse legi și metode științifice, elaborând reguli acționale apte să promoveze progresul societății românești. Înscriindu-se în seria teoriilor pozitivist-evoluționiste, gândirea haretiană, utilizând metoda modelelor, operează câteva analogii semnificative și anume: cercetarea socialului conform mecanicii raționale, determinarea poziției individului în spațiul social, asemenea modului de determinare a poziției unui corp ceresc, prin utilizarea unui sistem de coordonate, identificarea rolului individului uman corespunzător rolului pe care îl are atomul pentru corpul fizic. Aceste aprecieri îl determină pe Spiru Haret să considere că axiomele de bază ale mecanicii raționale întemeiază sociologia, astfel încât între dinamica rațională și cea socială, analogia este perfectă.

Aplicată la societatea românească, teoria lui Spiru Haret dă naștere la ceea ce se numește „haretism” și care pune accentul pe reconsiderarea învățătorilor, ca principal agent social, în comunitățile rurale, de ridicare a păturilor de jos la nivelul civilizației epocii, ca efect de contrabalansare și echilibru la acțiunile perturbante ale aparatului birocratic.

Autorul realizează completarea cadrului teoretic al concepției sociologice a lui Spiru Haret, prin apelul la aprecierile făcute de personalități din diverse domenii științifice la adresa savantului. Acest fapt, menit să asigure situarea lui adecvată în cultura română, este subliniat și de prefațatorul lucrării, prof. univ. dr. Ștefan Costea, care afirmă că, „prin conținutul, nivelul de elaborare și originalitatea sa, sociologia haretiană s-a constituit într-o contribuție românească la dezvoltarea sociologiei ca știință în general și a reprezentat o direcție majoră de intervenție socială practică, în eforturile consacrate dezvoltării moderne a societății românești, la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX” (p. 12).

Dumitru D. Danciu

IOAN PETRU CULIANU, *Studii românești, I. Fantasmele nihilismului. Secretul doctorului Eliade*, traduceri de Corina Popescu și Dan Petrescu, Editura Nemira, 2000

Student al lui Mircea Eliade, profesor asociat la Divinity School din Chicago, unul dintre cei mai prestigioși specialiști în studiul gnozei și al creștinismului timpuriu, savantul român, Ioan Petru Culianu este autorul a cincisprezece cărți scrise în italiană, engleză și franceză, dintre care amintim *Gnozele dualiste ale Occidentului, Eros și magie în Renaștere. 1484, Mircea Eliade, Hesperus, Dicționar al religiilor* (în colaborare cu Mircea Eliade). Rămâne regretul de a nu avea o monografie despre creștinismul românesc scrisă de Culianu.

Interzis înainte de 1989 în țara sa de origine, Culianu a fost descoperit de cititorul român după 1990 când edituri românești i-au publicat o bună parte din opera sa. Recent a apărut o nouă lucrare consacrată studiilor sale românești: *Studii românești I, Fantasmele nihilismului, Secretul doctorului Eliade*. Volumul include două lucrări care nu au nici o referire la cultura românească, fără a se da o explicație în *Notă asupra ediției*.

În prima parte a cărții, Culianu aplică metoda mitanalizei, în principal la opera eminesciană, dar și la texte de Vasile Voiculescu și Ioan Slavici, cu scopul de a demonstra existența unei literaturi autohtone a fantasmelor.

Ce este mitanaliza? Încă de la primele pagini, Culianu ține să accentueze limitele și chiar ineficiența metodelor dominante în știința anilor '70–80 ai secolului al XX-lea – marxiste, psihanaliste, structuraliste, din cauza caracterului lor perimat și ineficient în abordarea culturii. De aceea, el propune, pe urmele lui Eliade, un alt mod de studiu, anume mitanaliza. Principiul teoretic al acesteia este că literatura conține un material mitic latent pe care cercetătorul se cuvine să-l aducă la suprafață. Mitanaliza nu este știință și se deosebește radical de metodele științifice: „De vreme ce constată fără să delimiteze și se întreabă fără să afirme, mitanaliza nu poate aspira la statutul unei științe. Teoria ei nu este o teorie științifică. Demersul ei nu este o metodă”. Și totuși, credem că și abordările mitanalizei au la bază măcar niște principii metodologice, pentru că altfel s-ar cădea în impresionism. Or, înseși exercițiile lui Culianu pe texte românești reflectă o concepție limpede și au la bază o metodologie de studiu.

Autorul nu discută criteriul esențial în analiza literaturii – valoarea, singura care-i dă perenitatea. Cum literatura, ca orice operă de artă, abordează probleme ale omului și umanității, iar scriitorul exprimă chiar și cea mai banală temă într-un stil propriu, inconfundabil, receptat de orice cititor dincolo de spațiu și timp, este clar că valoarea estetică rămâne determinantă. Culianu este îndreptățit să afirme, din unghiul interesului său de a decela spații gnostice oriunde în creația umană: „Textul literar este un scenariu cu fantasme ce se oferă unor consumatori capabili ei înșiși să suscite fantasme (...). Căci fără fantasme n-ar exista identificare, iar fără identificare literatura ar fi lipsită de orice impact asupra consumatorului ei, adică de orice eficacitate”, p. 122. Trebuie recunoscut că exegetul își face aplicațiile nu pe orice text, ci numai pe texte ale unor mari autori.

Culianu sondează miticul în câteva scrieri ale lui Eminescu: *Cezara, Geniu pustiu, Luceafărul, Mureșanu, Demonism*. Alături de existența în opera lui Eminescu a motivelor platoniciene și neoplatoniciene, regăsite în scrieri ale unor autori creștini orientali, Culianu înregistrează „prezența unui adevărat și propriu scenariu gnostic”. Astfel, în *Cezara* sunt depistate patru tradiții mitice independente, în *Mureșanu* se constată aversiunea față de lumea naturală, deși în restul operei eminesciene natura este un spațiu epifanic.

În studiul *Fantasmele nihilismului la Eminescu* se întreprinde, mai întâi, o succintă analiză a scenariilor cu fantasme, care fac parte din istoria nihilismului. Acesta este caracteristic pentru ceea ce sociologul M. Weber numea *status nascens*, care înseamnă tranziția între ceea ce nu mai este și ceea ce încă nu este. În istoria Occidentului *status nascens* a intervenit, traumatic cum afirmă Culianu, de trei ori, în: 1. triumful creștinismului asupra religiei gnostice; 2. reforma și contrareforma din timpul Renașterii; 3. secularizare. Nihilismul se manifestă în momente cruciale ale evoluției societății, iar

fantasmele de anihilare a lumii au un profund rol social: „ele tind să împiedice o schimbare de stare. În viața societății, scenariile acestea distructive se pun în mișcare exact în momentul când schimbarea ajunge la individ. Paradoxul nihilismului se manifestă din plin în funcția sa: el nu urmărește propriu-zis aneantizarea, ci preservarea unei stări de lucruri. Nu prezentul vizează să-l distrugă, ci viitorul; nu ceea ce există, ci ceea ce s-ar altera inevitabil în continuarea aceleiași forme de existență. Societatea contra statului, cultura contra transformării; rezultatul: societatea tinde să se distrugă pe sine însăși, cultura tinde la aneantizarea vieții”, p. 53–54.

Aceste considerații au darul de a-l introduce pe cititor în analiza importanței mitologiei dualiste în scenariile fantastice din opera eminesciană, ilustrativă fiind poema *Demonism*. În această scriere, crede Culianu, Eminescu reia soluția gnostică la problema răului. Dacă în *Mureșanu* poetul ajungea la concluzia despre aneantizarea acestei lumi, în *Demonism* aceasta n-ar fi necesară dacă lumea în sine n-ar fi rea, ci doar creatorul ei ar fi rău. Autorul demonstrează că Eminescu propovăduia dispariția eficacității unei lumi de valori transcendente și necesitatea unei răsturnări a valorilor. În același mod Culianu aplică poemului *Luceafărul* cercetarea mitanalitică, în trei etape – stabilirea ponderii mitului la un autor, stabilirea tipului de mit, delimitarea zonei inconștiente pe care mitul o activează la autor și la cititor –, pentru a contura scenariul erotic cu fantasme din cunoscuta creație eminesciană.

În *Fantasmele fricii sau cum ajungi revoluționar de profesie* Culianu analizează fantasmele din *Geniu pustiu* considerate de el ca bizare și inadmisibile. În acest roman sunt „fantasme atroce de distrugere fizică, a căror violență depășește tot ce se poate întâlni asemănător în restul operei lui Eminescu și chiar, cu puține excepții, în literatura română în general”, p. 135. Elaborarea romanului de către Eminescu în adolescență este văzută ca modalitate terapeutică de a-și învinge frica, atât de prezentă la această vârstă, iar fantasmele de distrugere din roman sunt expresia unei crize de formare. Explicația este inedită, numai că exegetul face doar o legătură între frică și operă, în linia unor teorii psihologice, ceea ce duce la un reducționism al personalității adolescente a lui Eminescu. Este greu de acceptat că adolescentul Eminescu ar fi suferit un complex al fricii la vârsta la care s-a îndepărtat de familie, traversa teritoriul românesc singur sau împreună cu trupe teatrale, își organiza propria viață urmându-și astfel destinul de mare creator.

Pentru Culianu „Eminescu este în primul rând un poet, adică un *operator de fantasme*, nu de concepte clare și distincte”, p. 67, afirmație ce lasă o anumită îndoială privind restul scrierilor eminesciene. Orice s-ar spune, Eminescu gândește în concepte. Întreaga sa publicistică exprimă, indiscutabil, gândirea sa profund originală despre univers, om, societate, istorie și politică. De altfel, apreciem că toată opera sa este expresia acestei gândiri, iar discuția despre un hiatus între poezie și celelalte creații este de prisos. Teoria păturii superpuse, teoria compensației muncii, teoria gollerilor sociale aparțin lui Eminescu și ele nu operează cu fantasme, ci cu termeni bine precizați și delimitați cu rigoare.

În secțiunea a doua a cărții sunt reunite, pentru prima dată, scrieri ale lui Culianu despre Mircea Eliade, diferite de cele din lucrarea *Mircea Eliade*, urmând ca volumul doi în curs de editare, după cum ne comunică editorii, să includă alte studii despre profesorul său.

După cum observă Culianu, Mircea Eliade a conceput o antropologie filosofică în care sunt abordate aceleași constante ca și în literatură, dar în alte modalități de cunoaștere. La Eliade există o antropologie dualistă axată pe nivelul „istoric”, organizat în funcție de o schemă de adecvare la o situație alienantă, și pe nivelul „mitic” – structura psihică profundă, organizată în funcție de o schemă simbolică. În acest fel, ființează deosebirea dintre planul personal, profan și planul transpersonal, „sacru”. Această antropologie relevă că orice adevărată realizare umană se produce în afara istoriei și împotriva ei, adică numai în atingerea sacralului, că omul modern continuă să trăiască inconștient în funcție de aceleași categorii ca și omul premodern, că viața sa inconștientă este structurată după o schemă de inițiere implicită în contactul său cu istoria.

Lucrarea *Studii românești* de Ioan Petru Culianu reprezintă un eveniment editorial de excepție și așteptăm cu același interes volumul doi care, sperăm, va apărea cât mai curând.

Constantin Schifirneț

F. DIACONU, M. DIACONU, *Dicționar de termeni filosofici ai lui Lucian Blaga. Introducere prin concepte*, București, Univers Enciclopedic, 2001

Cultura română este săracă în instrumente de lucru, inclusiv în dicționare. Cu atât mai puțin în dicționare ale operelor marilor noastre personalități. Dacă spunem că există un număr extrem de mic de dicționare românești de filosofie, avem imaginea reală a instrumentelor de lucru pentru specialistul în filosofie. Nu este lipsit de interes să enumerăm cele trei (!) dicționare de filosofie, toate apărute după 1944: *Dicționarul filosofiei. (Înțelesurile a 1 300 de termeni)* de Fanu-Al. Duțulescu (Craiova, 1945), *Mic dicționar filosofic*, tradus din limba rusă (1954), *Mic dicționar filosofic* (1969, 1972) ce a devenit mai târziu *Dicționar de filosofie* (1978). După 1990 nu s-a publicat nici un dicționar românesc de filosofie, în schimb s-au editat traduceri, unele incluzând, pe criterii arbitrare, filosofi români, ceea ce din punctul nostru de vedere este nepermis, creând în acest fel confuzii regretabile. De pildă, în *Dicționar de opere majore ale filosofiei* de Denis Huisman (Editura Enciclopedică), editorii români nu au inclus pe C. Rădulescu-Motru, Mircea Florian, Nae Ionescu, Ion Petrovici, fără a se oferi măcar o explicație formală acestei omisiuni.

Iată de ce merită să fie semnalată apariția unei lucrări de un asemenea gen. Autorii *Dicționarului de termeni filosofici ai lui Lucian Blaga*, F. Diaconu și M. Diaconu, au pornit în demersul lor de la premisa că există un context favorabil elaborării acestuia. Opinia încetățenită că Blaga este un mare filosof, circulația operei blagiene, monografiile despre Blaga, numărul foarte mare de studii, cronici, articole despre Blaga, toate acestea sunt argumente în a susține că a venit momentul editării unui *Dicționar de filosofie Lucian Blaga*. Să amintim că și în alte culturi s-au publicat lucrări de acest gen: Etienne Gilson, *Index scolastico-cartésien* (1913), R. Eisler: *Kant-Lexicon* (1930), *Kant-Brevier* (1942), *Hegel-Brevier* (1951). Dincolo de aceste condiții favorizante, apreciem că un dicționar al termenilor filosofici ai lui Blaga se impunea și din alt motiv. Blaga este creator de concepte, unele insolite prin conținutul și forma lor. El are un limbaj specific, aidoma oricărui mare creator. Cunoașterea operei lui Blaga cere o prealabilă pregătire filosofică, iar un dicționar este, într-adevăr, o cale fundamentală de inițiere în opera filosofului. Din spusele autorilor rezultă că lucrarea este o introducere în filosofia lui Blaga, pe baza conceptelor sistemului său în ordinea alfabetică. Ei nu resping alte criterii: sistematic-tematic sau arhitectural-filosofic, dar consideră că, în actuala fază a cercetării filosofiei lui Blaga, oportun rămâne dicționarul alfabetic. Autorii înșiși apreciază că o alternativă la lucrarea lor poate fi un dicționar-crestomație al conceptelor lui Blaga.

F. Diaconu și M. Diaconu remarcă, pe bună dreptate, că despre limbajul filosofic al unui gânditor au referit lingviști, istorici ai limbii, și foarte puțini specialiști în filosofie. Cei doi autori, ei înșiși filosofi prestigioși și cadre universitare, cu o bogată experiență în transmiterea ideilor filosofice la zeci de generații de studenți, dispun de o altă înțelegere și de alte mijloace de analiză a limbajului filosofic, o dovadă clară fiind lucrarea discutată. Se cuvenea, în sfârșit, ca despre conceptele lui Blaga să refere doi filosofi, ceea ce au făcut cu mîgălă, trudă și competență F. Diaconu și M. Diaconu.

Volumul este, după mărturia autorilor, o expunere-comentare a filosofiei blagiene din interiorul ei, fără a se referi la nici un alt sistem de gândire. Termenii sunt extrași din întreaga operă blagiană. Cele trei *Trilogii*, eseistica filosofică, autocaracterizările, testamentul filosofic, cronicile filosofice, corespondența, notele etc. sunt valorificate în imensul travaliu de sinteză a gândirii blagiene. Lucrarea include, alături de articolele privind conceptele, capitolele: „Lucian Blaga – despre el însuși”, „Sumarele lucrărilor de filosofie”, „Comentarii critico – filosofice”, „Bibliografie”, „Glosar”, „Indice de nume” și „Lista schemelor” (din opera lui Blaga). Fiecare articol este însoțit de bibliografia lucrărilor blagiene pentru termenul filosofic descris. Ținem să amintim în mod special conceptele create de filosof: amfibism al conștiinței, apriorism românesc, categorii abisale, câmp stilistic, censură transcendentă, cosmoid, cunoaștere luciferică, cunoaștere paradisiacă, diagonalitatea cunoașterii individuale, dislocare categorială, dizanalogic, eon dogmatic, fanic și criptic, frâne stilistice, hiperfinalism, intelect enstatic și intelect ecstatic, izvod, legea nontransponibilității, loc categorial, marele Anonim, matrice stilistică, metaforă plasticizantă și metaforă revelatorie, metodă dogmatică (ecstatică), minus-cunoaștere, mitosofie, noologie abisală, omul luciferic, omul paradisiac, ontologie censorială, origo, paradoxie,

personanță, plus-cunoaștere, raționalism ecstater, simili-explicație, problemoid, simili-teorie, sofiatic, valoare flotantă, valoare terminus, valoare vicariantă (stilistică), zero-cunoaștere. Toți acești termeni blagieni sunt expresia capacității excepționale a filosofului de a mânui limba română în concepte și de a demonstra că această limbă este aptă de a exprima gândul filosofic. Adăugând la acestea modul propriu în care Blaga a dat conținut unor termeni comuni din limbajul filosofic, avem imaginea concretă a valorii sistemului de gândire blagiană.

Așa cum bine precizează autorii, acest dicționar are darul de a iniția și de a stimula pe cititor la o lectură sistematică și aprofundată a filosofiei lui Blaga. Oricum, el nu poate substitui exercițiul studiului operei blagiene.

Autorii prezintă, pentru fiecare termen, scrierile blagiene despre acesta. Suntem de acord cu principiul adoptat, anume prezentarea conceptelor din interiorul sistemului filosofic blagian, dar credem că lucrarea ar fi câștigat în interes dacă s-ar fi menționat, acolo unde există, exegeza despre conceptele în cauză. La *Comentarii critico-filosofice* ar fi trebuit inclusă opinia, este adevărat negativă, a lui C. Rădulescu-Motru privind concepția lui Blaga despre mister expusă în studiul *Ofensiva împotriva filosofiei științifice* (1943).

Premieră absolută în cultura română, lucrarea *Dicționar de termeni filosofici ai lui Lucian Blaga* se înscrie în rândul cărților fundamentale de cunoaștere a gândirii românești.

Constantin Schifirneț

MUZEUL SATULUI – 65 de ani de la înființare

Valorificarea cultural-educativă a patrimoniului muzeal este preocuparea cheie a oricărui muzeu care aspiră la recunoaștere socială și apreciere valorică din partea publicului; această țință nu poate fi atinsă decât dacă oamenii își formează deprinderea de a intra în muzeu. Pentru aceasta, ei trebuie să vină de câteva ori, și dacă muzeul va reuși să le capteze interesul, această intrare va deveni deprindere, un obicei cultural cu efecte nebănuite asupra lor. Muzeul informează și formează, totodată, publicul, prin asemenea acțiuni precum expozițiile, iar trăirea intelectuală și afectiv-emoțională pe care o stârnește percepția exponatelor de muzeu în sufletele vizitatorilor, poate să rivalizeze cu zile întregi de informație din cărți sau din conferințe și prelegeri. Într-un mediu ambiental favorabil, comunicarea muzeu-public este facilitată și potențată, în sensul realizării unor echivalențe benefice de ambele părți: muzeul – ca sursă de emisie – oferă vizitatorilor satisfacții estetice, artistice, iar vizitatorii – ca receptori – apreciază muzeul și fac din el un centru de cultură, de solidaritate și coeziune umană.

Educația pentru muzeu, pentru apropierea lui de oameni, transformarea lui într-o nevoie culturală, este rezultanta unui proces care presupune știință și artă, managementul relațiilor publice, marketing cultural; astfel, stabilirea unor raporturi permanente ale muzeului cu organizații profesionale, sindicale, de tineret, școlare, lărgeste aria de influență a acestuia, și oferă șansa să le cunoască mai bine opțiunile și preferințele culturale, oferind premisele unei îmbogățiri spirituale elevate.

Cu 65 de ani în urmă, în 1936, a luat ființă un muzeu etnografic în aer liber, unul din primele de acest fel din Europa: Muzeul Satului din București. La acea dată în Europa, existau doar Muzeul Skansen din Stockholm și Muzeul Bigdo din Lilehalmer (Norvegia). Crearea Muzeului Satului a fost posibilă datorită efortului unei echipe de cercetători, coordonată de prof. D. Gusti, întemeietor al Școlii Sociologice de la București; din echipă, ce a ființat între anii 1925–1936, au făcut parte specialiști etnografi, folcloriști, medici, sociologi, geografi, precum și studenți. Acest colectiv multidisciplinar a participat la campanii de cercetări monografice într-un număr mare de sate, precum Nereju (jud. Vâlcea), Drăguș (jud. Brașov), Fundu Moldovei (jud. Suceava), Dragomirești (jud. Maramureș), iar la încheierea acestor campanii au fost realizate expoziții în sălile Universității București, iar alte expoziții s-au realizat în chiar satele cercetate.

Din inițiativa lui D. Gusti și a altor specialiști, precum H.H. Stahl, T. Herseni, Al. Golopenția, Gh. Focșa, M. Vulcănescu, M. Pop, se realizează două mari expoziții cu obiecte aduse din satele investigate, una în cadrul Pavilionului Regal din Parcul Carol și alta în sediul Fundației Regale „Principele Carol”, ca un preludiu al viitorului muzeu în aer liber din București.

În scurtă perioadă a primăverii anului 1936, s-au achiziționat din satele cercetate diverse construcții țărănești (case, biserici, anexe gospodărești, diverse instalații tehnice), precum și obiecte de interior (mobiliu, țesături, ceramică, unelte etc.), considerate ca fiind reprezentative pentru locurile lor de origine. La remontarea construcțiilor în muzeu, au lucrat meșteri din satele de origine a monumentelor, pentru păstrarea autenticității și a tradițiilor locale.

Deschiderea oficială a muzeului a avut loc la data de 10 Mai 1936, în prezența Regelui Carol al II-lea, iar cea pentru public o săptămână mai târziu, pe 17 Mai 1936. În discursul rostit la inaugurare, D. Gusti a subliniat faptul că scopul muzeului este „să placă nu numai ochiului, ci și să înfățișeze lucruri adevărate, fiind un muzeu sociologic al satului românesc de azi, și să-și exercite funcția de principal mijloc de acțiune al pedagogiei sociale”. În această perioadă de început, Muzeul Satului dispunea de 4,5 ha. de teren, pe care erau amplasate 33 de complexe de locuit, transferate din

satele cercetate, dispuse în teren după un plan elaborat de dramaturgul și scenograful V.I. Popa. Acest plan reproducea harta României la acea dată, grupând monumentele de arhitectură și de tehnică populară după criteriul geografic al localităților de proveniență.

În timpul celui de-al doilea război mondial, Muzeul Satului și-a închis porțile pentru vizitatori, suferind chiar și anumite pierderi, prin distrugerea unor monumente.

Anul 1948 a însemnat redeschiderea muzeului, iar la conducerea lui a fost numit Gh. Focșa; această etapă din viața instituției înseamnă atât angajarea unor specialiști – muzeografi, precum Ion Chelcea, Boris Zderciuc, Georgeta Stoica, Paul Petrescu, cât și evacuarea locuitorilor din casele muzeului, locuitori ce fuseseră aduși să locuiască de D. Gusti, în ideea de a înfățișa vizitatorilor realitatea vieții satului; numai că nu s-au prevăzut urmările acestei socializări, și anume degradarea monumentelor și a obiectelor muzeale prin utilizarea lor intensivă, în condițiile în care nu existau posibilități de restaurare și conservare a patrimoniului.

Muzeul Satului devine astfel un muzeu cu un pronunțat caracter etnografic, prin eliminarea, în mare parte, a laturii sociologice. În perioada anilor '60, muzeul își extinde suprafața, ajungând la 10 ha., iar numărul complexelor țăărănești crește de la 33 la 62, cu un inventar general de 17 000 obiecte; se extinde și gama activităților specifice, prin publicații periodice, pliante, cărți poștale, expoziții tematice, spectacole, festivaluri, concerte etc.

Desigur că trecerea timpului nu putea să nu-și lase amprenta și asupra obiectelor și a monumentelor existente în muzeu, astfel că a apărut ca imperios necesar înființarea unui Laborator de conservare-restaurare. În anul 1978, Muzeul Satului fuzionează cu Muzeul de Artă Populară R.S.R., devenind Muzeul Satului și de Artă Populară, desfășurându-și astfel activitatea până în luna martie 1990; după această dată, Muzeul Satului își recapătă identitatea inițială, prin separarea de ceea ce a devenit ulterior Muzeul Țăranului Român. După această separare, muzeul și-a mărit suprafața, ajungând astăzi la 12 ha., prin alocarea de către primăria București a unui teren aflat în prezent în curs de amenajare expozițională. În prezent, muzeul cuprinde 121 complexe, cu un inventar mobil de 49 500 obiecte. Muzeul deține și un bogat fond documentar, de o mare valoare istorică și etnografică, alcătuit din manuscrise, desene, schițe, planșe, filme, fotografii, ce au ca proveniență cercetările de teren efectuate de specialiștii muzeului; de asemenea, trebuie amintite și magazinul cu obiecte de artă populară contemporană, precum și publicațiile ce se distribuie prin standul muzeului (albume, cărți poștale, CD-uri, ghiduri).

Specialiștii muzeului se bucură de un înalt prestigiu, atât pe plan intern cât și internațional, prin expozițiile organizate de-a lungul anilor, prin manifestările cultural-educative intrate în tradiția muzeului, cum sunt Festivalul Internațional „Hora”, tabăra de creație „Vara pe uliță”, zilele dedicate „Zonelor Etnografice”, expoziții-concurs destinate copiilor cu ocazia „Zilei Internaționale a copiilor” etc. Simpozioanele internaționale organizate de Muzeul Satului sub genericul „Satul european azi”, colaborările pe linie de cercetare cu muzee de profil din alte țări, publicațiile cu caracter științific editate de muzeu, sunt tot atâtea dovezi ale aprecierii și recunoașterii valorice de care se bucură cercetătorii, muzeografii și alți specialiști ce își desfășoară activitatea în cadrul muzeului; iar ca un semn de apreciere pe plan internațional, este și faptul că Muzeul Satului face parte din „Asociația Europeană a Muzeelor în Aer Liber”, afiliată la U.N.E.S.C.O, precum și apartenența la Organizația Internațională de Artă Populară.

Sub aceste auspicii, s-au desfășurat în perioada 17–18 mai 2001 activități dedicate Muzeului Satului. În ziua de 17 mai, zi consacrată și zilei Internaționale a muzeelor, după un cuvânt introductiv, susținut de D-na. dr. Aurelia Cosma, directoarea Muzeului Satului, participanții au urmărit demonstrații ale unor cunoscuți meșteri populari, sub genericul „Meșteșug și artă”, au asistat la vernisajul expozițiilor „Muzeul Satului la a 65-a aniversare 1936–2001”, respectiv „Muzeul Satului în arta plastică – Iuliana Dancu, Lena Constante, Margareta Stahl”, precum și la un frumos spectacol folcloric, susținut de colegiul „Andrei Șaguna” din Brașov. În ziua de 18 mai 2001, au continuat demonstrațiile meșteșugarilor, ziua încheindu-se cu un spectacol folcloric susținut de ansamblul „Călușul” din Scornicești.

Mass-media a fost și ea prezentă, mediatizând prin mijloacele specifice aceste manifestări; printre participanții din presă, trebuie amintite posturile TV Antena 1, Prima TV, TV de Măine, posturile de radio Antena Bucureștilor, Radio Romantic, cotidienele „Dimineața”, „Curentul”, „Monitorul de București”, ca și agenția de presă „Rompres”.

Concluzionând, putem spune că, în aceste două zile, Muzeul Satului și-a exercitat menirea de bază, și anume să devină un element de reechilibrare spirituală, de transmițător de informație, prin mijlocirea modalităților interactive de realizare a contactului dintre muzeu și public; altfel spus, muzeul este cadrul, iar educația muzeală devine mijlocul de realizare a autoeducației, ecoeducației, educației pentru timp liber.

Cornel Dumitrescu
psihosociolog

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

INDEX ALFABETIC 2001

	nr.	pag.
AGABRIAN MIRCEA, O paradigmă sociologică a problemelor sociale	5-6	463
ALEXANDRESCU PETRUȘ, Sisteme electorale. Principiul majorității și limitele sale.....	5-6	583
ANGHELUȚĂ- BRATU CONSTANTIN, Obiective sociale și educative ale procesului de resocializare din Centrul de Reeducare Tg. Ocna.....	1-2	145
BANCIU DAN, TEODORESCU VASILE, Dinamica, etiologia și prevenirea delincvenței juvenile în perioada de tranziție	1-2	45
BANCIU DAN, TEODORESCU VASILE, Etiologia delictelor de omor, în perioada de tranziție	1-2	171
BALICA ECATERINA, Dimensiuni ale socializării politice a adolescenților.....	5-6	541
BATĂR DUMITRU, Comportamentul cotidian al tinerilor – Dimensiunea instrumentalizării socializării.....	1-2	93
BĂLAN CARMEN, Institutul Social Banat-Crișana în corespondența dintre Cornel Groșoreanu și Dimitrie Gusti.....	3-4	417
CĂȚOI FLORENTINA, Studii și cercetări în domeniul prevenirii violenței familiale.....	1-2	25
CIURARU CĂTĂLINA, COBIANU ELENA, Dimensiunea morală a drepturilor omului.....	5-6	573
CLĂTICI OLIVIA, O abordare sociologică a conceptului de instituție	5-6	589
COCIS SIMONA-MIHAELA, Factori structurali și situaționali care determină violența și agresivitatea umană	1-2	19
COBIANU ELENA, CIURARU CĂTĂLINA, Dimensiunea morală a drepturilor omului.....	5-6	573
CORCIOVEI VIOLETA, Relativitatea noțiunii de devianță în sociologia adolescenței	1-2	119
CRISTEA IRINA, Configurații ale raportului dintre ordine și schimbare în societatea contemporană.....	5-6	553
DOBRI SILVIA-ROXANA, Tendințe actuale ale traficului, consumului și dependenței de droguri în România	1-2	205
HOFFMAN OSCAR, Cercetarea și inovarea – direcții strategice în promovarea tranziției către societatea cunoașterii	5-6	475
ILIE ANDREIA, Rolul asistenței sociale în prevenirea delincvenței juvenile și recuperarea minorului.....	1-2	129
LANESCU ȘERBAN, Corupția ca fenomen social.....	5-6	617
MĂLUREANU RADU ȘTEFAN, NICOLAESCU ANDREEA, Dinamica și percepția mișcării sindicale în România postdecembristă.....	5-6	495
MOCULESCU ANDA, Dimensiuni ale succesului social în perioada de tranziție	5-6	483
NICOLAESCU ANDREEA, MĂLUREANU RADU ȘTEFAN, Dinamica și percepția mișcării sindicale în România postdecembristă.....	5-6	495
PERPELEA NICOLAE, Dispozitive și contracte ale comunicării televizuale	5-6	625
PETRESCU PAUL, Runcu 1947 – viața economică.....	3-4	313

PÂRVULESCU ION, PÂRVULESCU RALUCA, Evaluări privind delincvența juvenilă în Valea Jiului	1-2	83
RAȘEEV SIMONA, Factori socio-economici în generarea comportamentului de consum	5-6	607
RĂDULESCU M. SORIN, Violența (intra)familială din perspectivă sociologică și criminologică	1-2	3
RĂDULESCU M. SORIN, Cauzele principale ale delincvenței juvenile din România. În căutarea unui model etiologic unitar	1-2	61
ROSTÁS ZOLTAN, Istorisiri monografiste	3-4	339
SABĂU SORIN, Activitatea Despărțământului Arad oglindită în cadrul Institutului Social Banat Crișana	3-4	431
SACHELARIE OCTAVIAN MIHAIL, Violența în școala românească	1-2	101
SICOE DANA, Evaluarea programelor de tratament pentru agresorii în familie	1-2	37
STAHL H. PAUL, Școala Sociologică de la București	3-4	243
STAHL H.H., Școala Analelor și necesara întoarcere la istoriologia lui Iorga	3-4	274
STAHL H.H., Nicolae Iorga și Școala de Sociologie Românească	3-4	281
STERIAN NICUȘOR, Valențele subculturale ale mediului carceral. Cazul Centrului de Reeducare a minorilor din Tichilești (Brăila)	1-2	163
ȘTEFĂNESCU SIMONA, Conflictele contemporane între strategiile geopolitice și fundamentarea socială. Cazul din fosta Iugoslavie	5-6	525
TEODORESCU VASILE, BANCUI DAN, Dinamica, etiologia și prevenirea delincvenței juvenile în perioada de tranziție	1-2	45
TEODORESCU VASILE, BANCUI DAN, Etiologia delictelor de omor, în perioada de tranziție	1-2	171
TUFIȘ PAULA, Condiția ritului de trecere în contemporaneitate	5-6	517
VLAD LAURENȚIU, România la expoziția de la Paris din 1937: Dimitrie Gusti și imaginea identității naționale	3-4	317
VLĂDUȚ ION, Piratarea programelor pentru calculator. O nouă formă de criminalitate	3-4	189

Documente inedite:

Structura socială a României (prima redactare)	3-4	255
Structura socială a României (redactare finală)	3-4	256
Propuneri pentru planul de reluare a activității Institutului Social Român	3-4	258
Adresa Consiliului Național de Cercetare Științifică	3-4	260
Proiect pentru cercetări monografice	3-4	261
Memoriul profesorului Gusti (fragment)	3-4	266

Arhiva Sociologică:

Correspondență – scrisori semnate de: Anton Golopenția, Gh. Macarie, D. Papadopol, Petre Ștefănuță, P. Râmneanu, H.H. Stahl, G. Trunkowski, D. Georgescu, Octavian Neamțu, Petre Stănculescu, Ion Diaconu	3-4	387
Discursul primarului Iosif Popârțac	3-4	399
Ședința echipei monografice de la Cornova	3-4	401
Fișe de teren: Meteorologie (Ploaia) – Runcu, 1930; Cerul – Onești (Orhei); Proverbe din Drăguș, 1929	3-4	405

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XII, Nos. 5–6, 2001

SUMMARY

SOCIAL PROBLEMS OF TRANSITION

MIRCEA AGRABIAN, A Sociological Paradigm of Social Problems	463
OSCAR HOFFMAN, Research and Innovation – Strategic Directions in Promoting Transition towards the Society of Knowledge	475
ANDA MOCULESCU, Dimensions of Social Success during the Transition Period	483
ANDREEA NICOLAESCU, RADU ȘTEFAN MĂLUREANU, Dynamics and Perception of the Trade Unions' Movement in Post-December Romania	495
PAULA TUFIȘ, The Passage Rites during the Contemporary World	517

POLITICAL SOCIOLOGY AND POLITICAL SOCIALIZATION

SIMONA ȘTEFĂNESCU, Contemporary Conflicts between the Geo-political Strategies and Social Fundamenting. The Case of the ex-Yugoslavian Conflict	525
ECATERINA BALICA, Dimensions of Political Socialization of Teenagers.....	541

SOCIAL AND POLITICAL THOUGHT

IRINA CRISTEA, Configurations of the Relations between Order and Change in Contemporary Society	553
ELENA COBIANU, CĂTĂLINA CIURARU, The Moral Dimension of Human Rights	573

METHODOLOGY OF THE SOCIAL SCIENCES

PETRUȘ ALEXANDRESCU, Electoral Systems. The Majority Principle and Its Limits	583
---	-----

SOCIOLOGICAL DICTIONARY

OLIVIA CLĂTICI, A Sociological Approach of the Concept of Institution	589
---	-----

COMMENTS

SIMONA RAȘEEV, Socio-Economic Factors in Generating the Consumption Behavior	607
ȘERBAN LANESCU, Corruption as a Social Phenomenon	617
NICOLAE PERPELEA, Devices and Contracts of the Tele-visual Communication	625

REVIEWS AND READING NOTES

MIHAI C. TEODORESCU, <i>Filozofia nemuririi</i> (The Philosophy of Immortality), Vega Publishing House, 2001 (Mariana Nica); NICOLAE GROSU, <i>Pionieratul sociologic haretian</i> . (Haret's Sociological Beginning), Bucharest, Expert Publishing House, 2001	
--	--

(Dumitru Danciu); IOAN PETRU CULIANU, <i>Studii românești, I. Fantasmale nihilismului. Secretul doctorului Eliade</i> . (Romanian Studies, I. The Visions of Nihilism. Dr. Eliade's Secret), translations by Corina Popescu and Dan Petrescu, Nemira Publishing House, 2000 (Constantin Schifirneț); F. DIACONU, M. DIACONU, <i>Dictionar de termeni filosofici ai lui Lucian Blaga. Introducere prin concepte</i> (Dictionary of Lucian Blaga's Philosophical Terms. Introduction through Concepts), Bucharest, Univers Enciclopedic Publishing House, 2001 (Constantin Schifirneț).....	639
---	-----

SCIENTIFIC LIFE

Village Museum – 65 years since its foundation (Cornel Dumitrescu).....	647
---	-----

ALPHABETICAL INDEX – 2001.....	651
--------------------------------	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XII, N°s 5-6, 2001

SOMMAIRE

PROBLÈMES SOCIAUX DE LA TRANSITION

MIRCEA AGRABIAN, Une paradigme sociologique des problèmes sociaux.....	463
OSCAR HOFFMAN, Recherche et innovation – directions stratégiques dans la promotion de la transition vers la société de la connaissance	475
ANDA MOCULESCU, Les dimensions du succès social pendant la transition.....	483
ANDREEA NICOLAESCU, RADU ȘTEFAN MĂLUREANU, La dynamique et la perception du mouvement syndical en Roumanie après Décembre, 1989.....	495
PAULA TUFÎȘ, La condition du rite de passage dans le monde contemporain	517

SOCIOLOGIE POLITIQUE ET SOCIALIZATION POLITIQUE

SIMONA ȘTEFĂNESCU, Les conflits contemporains entre les stratégies géo-politiques et le fondement social: Le cas de l'ex Yougoslavie.....	525
ECATERINA BALICA, Dimensions de la socialisation politique des adolescents	541

PENSÉE SOCIALE ET POLITIQUE

IRINA CRISTEA, Configurations du rapport entre l'ordre et le changement dans la société contemporaine	553
ELENA COBIANU, CĂTĂLINA CIURARU, La dimension morale des droits de l'homme ...	573

MÉTHODOLOGIE DES SCIENCES SOCIALES

PETRUȘ ALEXANDRESCU, Systèmes électoraux. Le principe de la majorité et ses limites ..	583
--	-----

DICTIONNAIRE SOCIOLOGIQUE

OLIVIA CLĂTICI, Une abord sociologique du concept de l'institution.....	589
---	-----

COMMENTAIRES

SIMONA RAȘEEV, Facteurs socio-économiques dans la génération du comportement de consommation	607
ȘERBAN LANESCU, La corruption comme phénomène social.....	617
NICOLAE PERPELEA, Dispositifs et contrats de la communication télévisuelle.....	625

COMPTES RENDUS ET NOTES DE LECTURE

MIHAI C. TEODORESCU, <i>Filozofia nemuririi</i> (Philosophie de l'immortalité), București, Editura VEGA, 2001 (Mariana Nica); NICOLAE GROSU, <i>Pionieratul sociologic</i>	
--	--

haretian, (Le pionierat sociologique de Spiru Haret), București, Editura Expert, 2001 (Dumitru D. Danciu); IOAN PETRU CULIANU, *Studii românești, I. Fantasmeme nihilismului. Secretul doctorului Eliade*. (Études roumaines, I. Les fantasmes du nihilisme. Le secret du docteur Eliade), traduceri de Corina Popescu și Dan Petrescu, Editura Nemira, 2000 (Constantin Schifirneț); E. DIACONU, M. DIACONU, *Dictionar de termeni filosofici ai lui Lucian Blaga. Introducere prin concepte* (Dictionnaire des termes philosophiques de Lucian Blaga. Introduction par concepts), București, Univers Enciclopedic, 2001 (Constantin Schifirneț).....

639

VIE SCIENTIFIQUE

Le musée du village – 65 ans depuis sa fondation (Cornel Dumitrescu).....

647

INDEX ALPHABÉTIQUE -- 2001.....

651

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE (ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological ideological approaches.
- Published every two months.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca studiile și articolele trimise redacției noastre să fie de aprox. 10 pag. (cca. 3000 semne/pag.) Primim la redacție materialele procesate pe suport magnetic prin E-mail: isar@ns.isar.acad.ro sau prin Fax: 411.85.32). Materialele nepublicate nu se restituie.

De asemenea, vă rugăm să însoțiți materialul dv. de un rezumat (aprox. 1/2 pag.) în limba engleză sau în limba română și de o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția, domenii de interes, lucrări publicate).

Menționăm că *responsabilitatea cu privire la originalitatea și conținutul materialelor trimise revine autorului.*

Comenzile din țară și din străinătate se primesc la:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, București, România,
P.O. Box 5-42, RO-76177, Tel. (4021)411 90 08; (4021)410 32 00, Fax (4021)410 32 00,
e-mail: edaca@ear.ro, www.ear.ro.

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, P. O. BOX 33-57, București, România;
Fax: (4021)222 64 07; Tel: (4021)618 51 03, (4021)222 41 26.

ORION PRESS IMPEX 2000 SRL, Șos. Viilor nr. 101, bl. 1, sc. 4, ap. 98, parter,
P.O. BOX 77-19, București, sector 5, Tel: (4021)301 87 86, Fax (4021) 335 02 96.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XII, nr. 5–6, p. 461–656, 2001